VODITELJ PROJEKTA: Slobodan Praljak

UREDIO: Tomislav Đonlić

Kratki povijesni pregled zla nad Hrvatskom

(osvajanja, progoni, ubijanja, pljačke, zatiranja…)

Zagreb 2006.

Sadržaj:

Uvod

Sudbina malobrojnih naroda je takva da su kroz cijelu svoju povijest izloženi različitim oblicima imperijalizma i hegemonije brojnijih naroda.
Identična je sudbina hrvatskoga naroda kojemu se tek na pragu 21. stoljeća ukazala mogućnost da u jednom krvavom i nametnutom ratu ostvari pravo na vlastitu državu.
Nacionalni osjećaj se kod malobrojnih naroda ispoljava kroz borbu za vlastiti identitet, jezik, kulturu i običaje, ukratko borba za opstanak.

Kroz hrvatsku povijest tutori su u Hrvatskoj bili: Mlečani, Turci, Mađari, Austrijanci, Francuzi, Talijani, Nijemci, Srbi… nastojeći podrediti Hrvatsku ili neke dijelove Hrvatske. Pritom su se služili sabljama i zakonima, eksploatirali prirodna bogatstva (šumski fond, rude, kamen…), nametali ogromne poreze…
Od kulture ostavili su gdjekoju zgradu, pokoju riječ i običaj. Nakon njihova vladanja ostajala su zgarišta, leševi, logori sa zatočenima, opljačkana imovina, prognani, uništene generacije, pa ako se to može zvati multikulturalnošću onda....

Ovaj rad sadržava kratki povijesni pregled glavnih zločina koje su počinili upravo pripadnici tih naroda nad Hrvatima i onih zločina koje su Hrvati počinili nad pripadnicima drugih naroda, pa i nad pripadnicima jednoga dijela vlastitoga naroda.
Nije cilj ovoga rada da komparira i uspoređuje zločine jer svaki ljudski život ima svoje dostojanstvo i jednako neprocjenjivu vrijednost, nego da objektivno kronološki iznese činjenice na vidjelo kako bi se što više približili povijesnoj istini.

SREDNJI VIJEK U HRVATSKOJ

Uvid u povijesno-pravni okvir hrvatskog srednjevjekovlja

U državno-pravnom smislu, Kraljevina Hrvatska je od početka XII st. (1102.) živjela u savezu s Kraljevinom Ugarskom. Dvanaest hrvatskih plemena - tadašnji glavni politički faktor - sklopilo je savez s ugarskim kraljem Kolomanom, koji je tako proširio svoju moć i na teritorij od rijeke Drave do rijeke Neretve, od Jadranskog mora do rijeke Vrbas na istoku, a na zapadu se granica prostirala od štajersko-kranjskog pograničnog područja i spuštala se na more kod Rijeke, tj. na čitavo područje Kraljevine Hrvatske kolika je ona bila na početku XII st.[*]

Izuzetak su bili jedino gradovi u Dalmaciji (Zadar, Trogir i Split i otoci Krk, Cres, Lošinj i Rab) koji su bili pod Bizantskom upravom, oni su se tek u proljeće 1107. podložili kralju na upravljanje.

Tada su Hrvati i Ugari bili povezani: **zajedničkim vladarom**, **zajedničkom vjerom – katoličkom**, **službenim jezikom – latinski**, **obranom od neprijatelja** koji ugrožavaju kraljevstvo iz vana i **interesima oko privilegiranog položaja plemstva**.

Kao znak političke nezavisnosti, ugarski kraljevi su se posebno krunili krunom sv. Stjepana za ugarskog kralja i posebno za hrvatsko-dalmatinske kraljeve na saborima hrvatskog plemstva. Takav način krunjenja potrajao je do vladavine Bele IV (1235.-1270.).

U početku nije moglo biti govora o kakvoj supremaciji Mađara kao naroda jer je stara Ugarska bila pravna država, a ne narodna.[1] S vremenom je proizišlo, samo po sebi, bilo iz potrebe zajedničke obrane državnih granica, bilo zbog borbi oko plemićkih privilegija da su Hrvati u stoljetnom paritetu počeli zaostajati za Ugarima.[2]

---

[*] vidi sliku 1
[1] Ferdo Šišić:»Pregled povijesti hrvatskog naroda», Zagreb 1916.
[2] isto

Diplomatsko ime hrvatskog kraljevstva ostalo je i dalje ***regnum Croatiae et Dalmatiae*** i označava politički teritorij od Drave do mora; sam vladar se nazivao «***rex Hungariae, Croatiae et Dalmatiae***».

Međutim, postupno se razvija i zasebno upravno i administrativno središte u **Slavoniji**, iako u samim počecima nisu kraljevi uzimali naslov *rex Sclavoniae* - kralja Slavonije, njega su uzimali kraljevi namjesnici **hercezi i banovi** « *dux Sclavoniae* 1184. , a 1215. *banus Sclavoniae* «. Tako se jedinstveno hrvatsko kraljevstvo postupno počelo razdvajati.

Od naslovnog kralja Kolomana 1240. g. Slavonija nosi naziv **kraljevstvo - *regnum*** i obuhvaća teritorij koji se nalazio između Gvozda (Kapele), Drave, poriječja donje Une, Vrbasa i Bosne.

Dalmatinska obala i gradovi su od druge polovice XII st. postupno morali priznavati vrhovništvo Mletačke republike i tek su bili vraćeni u sastav kraljevstva 1358.g (Zadarskim mirom). Tada se Dalmacija spominje kao zasebno područje vladanja (regnum) – « ***regna Croatiae et Dalmatiae*** «.[3]

Tako se od druge polovice XIII st. do druge polovice XIV st. začeo proces razdiobe Hrvatskog kraljevstva na tri geografsko-politička teritorija, iako formalno nije došlo do nikakve promjene državnog uređenja između Hrvatske i Dalmacije.[*]

Hrvatsko geopolitičko ime obuhvaćalo je prostor od Gvozda (Kapele) na sjever prema Kupi, Savi i donjoj Uni.[4]

Kralja je u Hrvatskoj zamjenjivao **herceg,** koji je bio samostalan u upravljanju i kralju jednakopravan. Redovito je bio član kraljevske porodice (sin ili brat), obično je stolovao u Zagrebu, Kninu i Zadru, a kasnije i u Bihaću na Uni. Vršio je važna kraljevska prava od imenovanja banova, sazivanja sabora po kraljevu nalogu, dijelio je plemićki status za zasluge u ratovima, predvodio vojsku u ratu, udjeljivao kraljevske privilegije gradovima i plemićima i

[3] F.Šišić n.dj. str. 241. bilj.108.
[*] vidi M. Barada i F. Šišića n.dj. ; sve do sredine XI st. Dalmacija i Hrvatska su bila dva odijeljena područja. Svaka od tih zasebnih teritorijalnih organizacija imala je i svoju organizaciju vlasti; tek od 1056. se te dvije zemlje pojavljuju kao jedinstveno područje (regnum Dalmatiae atque Croatiae). Shvaćanje Dalmacije i Hrvatske jedinstvenim područjem proizlazi iz svijesti vladara da je njegova vlast jedina i jedinstvena za oba područja. Međutim, te zemlje su ipak imale svaka za sebe svoju regionalnu i lokalnu organizaciju vlasti, te svoju povijest postanka i razvoja kraljevske vlasti što je značilo da je vladajući sloj u Hrvatskoj imao vlastiti feudalni položaj a građani dalmatinskih gradova isto tako svoj zasebni status.
[4] n.dj.

kovao je vlastiti novac. Kad hercega nije bilo kraljevstvom su upravljali **banovi**, gotovo s istom vlasti.[5]

Hercezi i banovi sazivali su i predsjedali saborima po kraljevu nalogu. Budući da je kraljevstvo od druge polovice XIII st. bilo razdijeljeno na dvije upravne jedinice, sastojali su se posebno ***slavonski sabor****[*] (Križevci, Zagreb, Čazma) i posebno ***hrvatski sabor****[*] (Knin, Nin, Bihać na Uni, kasnije i u Topuskom i Ripču kraj Bihaća).
U XV st. (od 1442.), otkad je ugarski sabor dobio svoj trajni oblik staleške korporacije, slavonski sabor je počeo slati svoje poslanike na ugarske sabore, a hrvatski sabor, ne samo da samoinicijativno nije slao svoje poslanike, nego nisu ni na kraljev poziv htjeli polaziti na ugarski sabor.[6]

Za vrijeme vladanja kralja Bele II slijepog – najkasnije 1137., kako piše Šišić, Bosna se dobrovoljno (po svoj prilici zbog narastajuće opasnosti koja je prijetila od Bizanta) pridružila kao saveznica Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu; i od tog vremena su ugarsko-hrvatski kraljevi nosili još i naslov ***rex Ramae,*** po riječici Rami.
Tim imenom je dvorska kancelarija ugarsko-hrvatskog kralja prozvala svu Bosnu.

Treći i najmlađi sin Bele II Ladislav, nakon smrti svog oca, nasljedio je pravo upravljanja Bosnom i bio je herceg bosanski. Kako je bio malodoban umjesto njega je vladao Borić[*], Hrvat iz okolice Grabarja, koji je kao namjesnik kraljevske vlasti postao ban Bosne.

U drugoj polovici XII st., nakon kratkotrajne (13god.) okupacije kraljevstva (područje od rijeke Krke istočno i uz more) od Bizantskog Carstva, **Bosna** se počima isticati kao

---

[5] F. Šišić:» Pregled povijesti hrvatskog naroda» Zagreb 1962. str.248.
[*] generalis congregatio regni Sclavoniae ; **regnorum Dalmatiae et Croatiae**

[6] n. d j. Šišić navodi dva primjera: 1. iz 1397. kada je kralj Žigmund pozvao dalmatinske gradove (osim njih i zacijelo i hrvatske staleže) na sabor u Temišvar, ali se kraljevu pozivu nitko nije odazvao. Nato je Žigmund sazvao poslanike na sabor u Senj. 2. 1509. Vladislav II je pozvao hrvatske i slavonske staleže na sabor u Ostrogonu, međutim mletački poslanik na budimskom dvoru, Petar Pasqualigo, javlja kralju iz Zagreba da se hrvatska gospoda neće odazvati kraljevu pozivu jer «nije bio običaj da se zovu na sabor u Ugarsku», pošto su oni po svom starom običaju i pravu imali svoj vlastiti sabor u Hrvatskoj.
[*] Ovo mišljenje o porijeklu bana Borića (pravilnije Borič, od Borislav) zasniva se na činjenici da se u XIII – XV st. spominju u tom kraju njegovi potomci ***(generatio Borich bani)*** ; vidi Ferdo Šišić:»Pregled povijesti hrvatskog naroda»; usporedi Ć. Truhelka, koljevka i groblje prvih Kotromanića, Nastavni vjesnik XLI,1933.; V.Ćorović, Ban Borić i njegovi potomci, Glas SKA 182, 1940. i B. Nedeljković, Postojbina prvog bosanskog bana Borića, IČ IX-X,1959.

zasebna teritorijalno jedinica na čelu s banom (Kulin) koji je bio **<u>vazal</u>*** hrvatsko-ugarskog kralja.[7]
Tek u ljeto 1377. godine, kada se kralj Tvrtko okrunio kraljem Srbljem, **Bosni**, Primorju, Humskoj zemlji, Donjim Krajem, Zapadnim Stranam, Usori, Soli i Podrinju.
Mlečani i Dubrovčani su to krunjenje odmah priznali, a nije poznato da se i kralj Ludovik tome protivio.
U teritorijalnoj organizaciji katoličke crkve bosanska biskupija (ecclesia bosnensis) podpala je pod splitsku nadbiskupiju (obuhvaćala čitavu Hrvatsku i Dalmaciju), a krajem XII st. podložena je jurisdikciji dubrovačke nadbiskupije.

Usprkos svim poteškoćama, nikada se Hrvatski narod nije odrekao svoje hrvatske državnosti, smatrajući se uvijek zasebnim političkim narodom, a svoj teritorij zasebnom i od Ugarske odjeljenom političkom cjelinom.[8]

<u>MLEČANI</u>

<u>1107.</u> - morali su predati sve svoje posjede u Dalmaciji na upravljanje Ugarsko-hrvatskom kralju
<u>1150.</u> - ponovo vraćaju Dalmaciju i otoke u svoje vlasništvo, sve do

<u>1358.</u> - tada Zadarskim mirom moraju sve posjede vratiti ponovo na upravljanje Ugarsko-hrvatskom kralju

<u>1409.</u> - Ladislav Napuljski za 100.000 dukata prodao je Mletačkoj Republici pravo na samostalno upravljanje Zadrom, Novigradom, Vranom i otokom Pagom, kao i sva prava na čitavu Dalmaciju.
Tako je Venecija sve do svoje propasti **<u>1797.</u>** trajno u kontinuitetu upravljala Dalmacijom i otocima
- u upravi i administraciji isključivo se upotrebljavao talijanski jezik

---

* prema Mihi Baradi **<u>VAZALI</u>** su bili <u>oni vlastelini koji su stekli vlastelinstvo kraljevom darovnicom uz obavezu da pružaju kralju vojnu pomoć u određenom obliku i obujmu</u> kad to zatraži kralj. Dekretom iz 1231.utvrđuje se da se takva obaveza odnosi samo na one kojima je kralj koncedirao prostrane posjede.
[7] Ferdo Šišić n.dj.
[8] n.dj. str.163.

- nakon propasti Mletačke republike 1797. Dalmaciju i Boku Kotorsku prisvoje Austrijanci. Direktno je bila podređena bečkoj centralnoj vladi koja je imenovala zasebnog carskog komesara za Dalmaciju

- austrijska vlast se zadržala do **1805.** kada su na osnovu mira u Campoformiju (8.-9. oktobar 1797.) austrijski car Franjo i francuski predstavnici dogovorili prepuštanje Dalmacije Francuskoj koja je u Dalmaciju ušla 1805.

TURCI

- 1463. padom Bobovca pala je i Bosna pod tursku vlast (propast bosanskog kraljevstva)

- 1472. pao je Počitelj u turske ruke tako da je logično i usljedio
  1482. pad Hercegovine pod tursku vlast (do tada samostalno vlada Stjepan Vukčić)

- nakon pada Bosne i Hercegovine, Turci su jednako provaljivali u Hrvatsku, naročito u Liku i sjevernu Dalmaciju dopirući do Senja i južne Kranjske. Vraćajući se odvodili bi sa sobom tisuće kršćanskog roblja koje bi ili naseljavali u Bosni po svojim posjedima kao «raju» ili prodavali dalje na istok

- 1493., 9. septembra - bitka na Krbavskom polju – u sukobu s Turcima koji su bili na povratku iz Kranjske hrvatska plemićka vojska hametice je potučena. Tih godina posve je bilo normalno da Turska vojska provaljuje u Hrvatsku i da uzima danak u krvi (devširme) tj. uzimali su kršćansku djecu i poturčili ih te su od njih formirali elitne vojne postrojbe (janjičare)

- vidjevši da im s ugarskog dvora izostaje pomoć, nakon bitke na Mohačkom polju 1526., hrvatsko plemstvo odluči potražiti drugog gospodara koji će braniti Hrvatsku

- tako 1527. izaberu Hrvati Ferdinanda I. «kralja češkog i nadvojvodu austrijskog» za hrvatskog kralja

- iste godine 1527. panu Jajce i Banja Luka u turske ruke te Turci provale i osvoje cijelu Liku s Krbavom. Samo su se Klis na jugu, Senj na sjeveru i Bihać na istoku održali kao glavne straže

- 1532. Sultan povede akciju s ciljem da osvoji Beč, ali im to nije pošlo za rukom jer ih je kod Kisega spriječio Nikola Jurišić

- 1537. pala je u turske ruke Požega i tako su Turci osvojili Slavoniju, a u Hrvatskoj su osvojili Klis. S Klisom je pala i čitava južna Hrvatska (današnja Dalmacija do Neretve) osim primorskih gradova koji su bili u mletačkim rukama.

- 1579. odlukom kralja Rudolfa II osnovan je grad Karlstadt (Karlovac) koji je trebao postati stožerna utvrda i brana turskom otporu, vrlo brzo cijelo područje oko Karlovca bilo je sasvim izuzeto iz banske vlasti i ingerencija sabora te je postupno formirana **Vojna krajina** kao zasebna upravno-politička jedinica pod bečkim dvorom

- do 1591. Turci su osvojili sve do Siska, ali tek nakon pada Bihaća u turske ruke 1592. posve se Turci posvete osvajanju Siska; tu se 1593. odigrala odlučna bitka u kojoj su turske snage bile poražene na svom vrhuncu moći, nakon čega polako prelaze u defenzivu

OPĆE KARAKTERISTIKE TURSKOG VLADANJA

- stanovništvo se dijelilo na pravovjerne (muslimane) i nevjernike (raja, stado); kršćani nisu imali nikakva prava, imali su samo dužnosti i obaveze. Kršćanski podanici plaćali su desetinu i harač. Desetina je išla spahiji od plodina, a harač sultanu za vojsku u gotovu novcu
- ali ipak najteži namet bijaše danak u djeci (devširme), u određenim rokovima, katkad i svake pete godine. Haračlije bi odvajali duševno najzdraviju i najrazvijeniju kršćansku mušku djecu od desete do šesnaeste godine, pa ih odvodili u Carigrad gdje ih

poturčiše, a zatim obrazuju za vojnike i druge carske službenike. Mlade djevojke su vodili u sultanski ili drugi gospodski harem. Haračlije koje bi kupile djecu išle bi od sela do sela i od varoši do varoši. Svaki je kršćanski domaćin morao pokazati koliko ima djece, a strašne bi kazne čekale onoga koji bi svoje dijete sakrio.

- opće karakteristika je bio *prijelaz na islam* katoličkog plemstva, jer su tako zadržali svoje posjede i društveni položaj.

- sva sudbenost bila je u rukama kadije, od kojeg nema priziva jer sudi na osnovi kurana. Kršćanin nije uopće mogao dobiti parnicu protiv muslimana, pa otud u narodu još i danas uzrečica:»Kadija te tuži, kadija ti sudi.»

- mirom u Srijemskim Karlovcima 1699. između habzburške krune, Venecije i Turske većina Hrvatske (današnje) je oslobođena, a Venecija je dobila Knin, Sinj i Vrgorac. Ostatak je oslobođen 1718. mirom u Požarevcu kada Venecija stiče Imotski i i ima onu granicu s Bosnom i Hercegovinom koji Dalmacija ima danas

OPĆE KARAKTERISTIKE HABZBURŠKE VLADAVINE

- od 1527. Hrvatska je ušla u sastav Habzburške monarhije ili kasnije Austro-Ugarskog kraljevstva pri čemu je bila izložena sustavnoj centralizaciji iz ta dva centra (Beč, Budim); sustavno je hrvatsko zakonodavstvo bilo podređeno njihovim zakonodavstvima, osobito ugarskom

- nakon mira u Požarevcu 1718., kada se Hrvatska rješila turske opasnosti, postavila je zahtjev prema bečkom dvoru za povratak **Vojne krajine** pod bansku vlast, to je tek učinjeno 1881.; cijelo to vrijeme Vojna krajina je bila direktno pod ingerencijom bečkog dvora

- Hrvatsko kraljevsko vijeće (umjesto Sabora koji ne funkcionira) je podvrgnuto Ugarskom namjesničkom vijeću sve do 1779.

- Od 1792. hrvatski sabor **(Slavonija + banska Hrvatska** – do Gvozda) koji je nakon ukinuća Kraljevskog vijeća bio nositelj suvereniteta bio je podčinjen ugarskom saboru

- Od 1797. **Dalmacija** (do Velebita) je direktno pod bečkim dvorom, potpuno u zakonodavnom i svakom drugom smislu odvojena od ostatka hrvatske, a s njom je upravljao zasebni carski komesar

- Iste godine prvi put ugarski sabor je donio prijedlog, koji je želio nametnuti, da se mađarski jezik postupno uvede kao službeni u sve urede u Ugarskoj i Hrvatskoj; od tada do razdruživanja traju učestale borbe u Hrvatskoj za narodni jezik (hrvatski)

- 1792. je mađarski jezik uveden kao neobavezan predmet u škole sa stalnom tendencijom i pritiscima ugarskog sabora da postane jedini službeni jezik u Hrvatskoj, do tada je u službenoj uporabi u institucijama u upotrebi bio latinski

- u Dalmaciji je do propasti Mletačke republike službeno u upotrebi bio talijanski jezik, nakon propasti Mletačke republike Austrija je u upotrebu uvela njemački koji je kasnije nametnula i kao službeni jezik, Francuzi su putem obaveznog školstva i sustava obrazovanja nastojali uvesti francuski iako su priznavali talijanski službenim jezikom

- kao posljedica tih pritisaka u Hrvatskoj 1830. nastaje Hrvatski narodni preporod koji je prvenstveno bio borba za hrvatski narodni jezik i kulturu

- 1843. ponovo je ugarski sabor donio odluku da je jedino mađarski jezik ima biti službenim i nastavnim jezikom u cijeloj Ugarskoj i Hrvatskoj. Deset godina poslje, dakle od 1853., ne može više nitko biti u Hrvatskoj namješten ni kao javni činovnik, ni kao svećenik, tko nije vješt mađarskom jeziku

- hrvatski sabor nije potvrdio te zaključke koje je donio ugarski sabor pa ga je kralj raspustio 1844. što je bila česta praksa i prije i poslje toga (1850.,1861.)

- Rijeka i Međimurje su bili izuzeti iz hrvatskog teritorija i bili su direktno pod Mađarskom, nezadovoljstvo je u Hrvatskoj bilo veliko, 21. septembar 1868. ugarski

sabor usvojio je članak da grad Rijeka s kotarom pripada neposredno Kraljevini Ugarskoj

- kada nisu uspjeli nametnuti mađarski jezik kao službeni u institucijama, mađarska vlada je na novoizgrađenim željezničkim prugama pod izgovorom da su željeznice «privatno poduzeće države» uvodila mađarski jezik kao službeni i kažnjavala one koji su se tome protivili; 15. augusta 1883. u Zagrebu izbili nemiri, narod je porazbijao sve natpise i ploče na mađarskom jeziku i porazbijao ih

- često su izbijale protumađarske demostracije, npr. prigodom kraljevog dolaska u Zagreb 1895. povodom otvaranja zgrade Kazališta u Zagrebu studenti su na Jelačićevom trgu u znak prosvjeda zapalili mađarsku zastavu (prosvjede je predvodio Stjepan Radić)

- Tako je hrvatska bila rascijepana na tri zasebna teritorija:
  1. Vojnu Krajinu koja je bila direktno pod upravom bečkog dvora
  2. Dalmacije nad kojom se isto upravljalo direktno iz Beča
  3. banske Hrvatske i Slavonije koji su bili u zakonodavstvu podložni Mađarskoj i izvrgnuti njenoj hegemoniji

FRANCUSKA UPRAVA U DALMACIJI

- temeljem mira u Campoformiju (1797.) Austrija je ustupila Francuskoj Dalmaciju i ona je u februaru 1806. pod zapovjedništvom generala Molitora ušla i zaposjela Dalmaciju do Neretve

- u Boki Kotorskoj su bili stacionirani Rusi, neposredno nakon dolaska osvojili su otok Korčulu iščekujući dolazak Francuza, nastojali su prisvojiti i Dubrovnik, međutim Francuzi su ih u tome preduhitrili, u maju 1806. francuski general Lauriston s 1500 vojnika došao je do zidina grada i ušao u grad. Tako je završila **Dubrovačka Republika** nakon tisućljetne slobode

- nakon mira u Tilzitu (7. jula, 1807.) između Francuza i Rusa Rusi su se povukli i prepustili Boku Kotorsku francuskoj vojsci

- nakon povlačenja Francuza 1813. (nakon što su doživili težak poraz u Rusiji) Dalmacija je ponovno došla pod vlast Austrije, sprječavajući tendencije koje su tada među stanovništvom bile jako izražene, to je spajanje s Hrvatskom i borba za narodni jezik (don Mihovil Pavlinović).
  U tome su im od velike pomoći bili talijanaški krugovi koji su na taj način željeli zadržati svoje pozicije.

LITERATURA:

Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskog naroda*, Zagreb 1962.

Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1944.

Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata za kraljeva iz doma Arpadovića (do 1205.)*, Zagreb 1944.

Mladen Ančić, *Odnosi Ugarsko-hrvatskog kraljevstva i Bosne u XIV st.*, Zagreb 1995.

Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata I*, Zagreb 1899.

M. Kostrenčić, N. Klaić, G. Novak i M. Rojnić, *Prikaz hrvatske povijesti u XII i XIII st.*, Zagreb 1953.

A. Huber, *Geschichte Oesterreichs I*, Gotha 1885.

I. Acsady, *A magyar birodalom törenete I*, Budimpešta 1903.

B. Homan, *Geschichte des ungarischen Mittelaters I-II*, Berlin 1940.-43.

V. Klaić, *O krunisanju ugarskih Arpadovića za kraljeve Dalmacije i Hrvatske*, VHAD, n.s. VIII, 1905.

Ferdo Šišić, *Dalmacija i ugarsko-hrvatski kralj Koloman,* Zagreb 1909.

Miho Barada, *Iz kronologije hrvatske povijesti*, 2. i 3., ČHP I, 1943.

O. Mandić, *O nekim pitanjima društvenog uređenja Hrvatske u Srednjem vijeka*, HZ V. 1952.

J. Pauler, *Kako i kada je Bosna pripala Ugarskoj*, GZM II, 1890.

Dominik Mandić, *Bogumilska crkva bosanskih krstjana*, Chicago 1962.

Mladen Ančić, *Na rubu zapada*, Zagreb 1999.

N. Prelog, *Studije iz bosanske povijesti*, Izvještaj vel. gimn. u Sarajevu, 1908.

Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata II*, 1-3, 1900.-04.

A. Huber, *Geschichte Oesterreichs II i III,* 1885. i 1888.

Grgo Novak, *Pavao Bribirski, ban Hrvata i gospodar Bosne*, 1932.

Ferdo Šišić, *Studije iz bosanske historije I. O ratu bana Tvrtka s ugarskim kraljem Ljudevitom I. godine 1363. II. Kad je ban Tvrtko postao kralj srpski i bosanski i kad je umro.* GZM XV, 1903.

LJ. Jovanović, *Stjepan Vukčić Kosača*, Glas SKA 28, 1891.

H. Šabanović, *Pitanje turske vlasti u Bosni do pohoda Mehmeda II 1463.g.*, Godišnjak ID BiH VII, 1956.

V. Vinaver, *Trgovina bosanskim robljem tokom XV st. u Dubrovniku*, Anali HI JAZU u Dubrovniku II, 1953.

A. Solovjev, *Trgovanje bosanskim robljem do god. 1661.*, GZM, n.s. I, 1946.

Tadija Smičiklas, *Povijest hrvatska II*, Zagreb 1879.

Ferdo Šišić, *Hrvatska povijest II. Od godine 1526. do godine 1790.*, Zagreb 1907.

A. Huber, *Geschichte Oesterreichs IV i V,* 1892., 1896.

Grgo Novak, Prošlost Dalmacije I-II, Zagreb 1944.

S. Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1900.

Ferdo Šišić, *Izbor Ferdinanda I. hrvatskim kraljem*, SP, n.s. I,1927.

Mladen Ančić, *Putanja klatna*, Zagreb 2002.

Šišić Ferdo, *Priručnik izvora hrvatske povijesti*,

F. Moačanin, *Peridizacija Vojne krajine (XV-XIX st.)*, HZ XIII, 1960.

Rudolf Horvat, *Najnovije doba hrvatske povijesti*, Zagreb 1906.

Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, Zagreb 1936.

Stjepan Antoljak, *Dalmacija i Venecija na preliminarima u Leobenu i na miru u Campo-Formiu*, Zagreb 1936.

Grgo Novak, *Pokret za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom (1797-1814)*, Rad JAZU 269, 1940.

Stjepan Antoljak, *Predaja Dalmacije Francuzima*, Rad JAZU 288, 1952.

F. Šišić, *Francusko vladanje u našim zapadnim stranama (1806.-1814.)*, Novosti, Zagreb 1934.

Tadija Smičiklas, *Obrana i razvitak narodne ideje od 1790. do 1835. godine*, Rad JAZU 80, 1885.

Jaroslav Šidak, *Hrvatski narodni preporod*, NH I, 1951.

Rudolf Horvat, *Hrvatski preporod u Dalmaciji*, Zagreb 1935.

Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb 1942.

Dubravko Jelčić, *Sto krvavih godina; XX st. u hrvatskoj povijesti*, Zagreb 2004.

Franjo Tuđman, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji I i II*, Zagreb 1993.

Talijanska uprava i

EGZODUS HRVATA I SLOVENACA IZ ISTRE, RIJEKE, OTOKA I ZADRA (1918.-1943.)

kao *posljedica talijanske imperijalne politike*

- 1918. Kraljevina Italija okupirala je (vojnim snagama!) istočni dio jadranske obale u Državi SHS (Istru i dio Dalmacije do rta Planke između Šibenika i Splita), koji je prisvojila na osnovu zaključaka iz Londonskog ugovora kao kompenzaciju zato što je pristupila silama Antante* (*tko je i što o tome pitao ljude koji su živili na tom području?! – Na osnovu kojeg međunarodnog ili nacionalnog prava «demokratske sile» Saveznika imaju zakonsko pravo nametati nekome u kakvoj i kojoj državnoj tvorevini će živjeti?)*

- 1920. Ugovorom između Kraljevine SHS i Italije okupacija je ozakonjena (Rapalski ugovor); tim ugovorom Italiji su pripali Istra, Snježnik i Idrija, zatim otoci Cres i Lošinj, a u Dalmaciji otoci Lastovo i Palagruža, te grad Zadar; te od 1924. i Rijeka tzv. «Rimskim ugovorom ili Jadranskim paktom» - još se naziva i sporazum o «prijateljstvu i srdačnoj suradnji»!?

* Pitanje razgraničenja s Italijom (Jadransko pitanje) bilo je osobito aktualno u razdoblju nakon Prvog svijetskog rata pa do Rapallskih ugovora 13. studenog 1920. Ono se trebalo konačno utvrditi Mirovnom konferencijom u Parizu (to pitanje je bilo ekskluzivno u nadležnosti vrhova konferencije – Vijeća desetorice – a od ožujka 1919. – Vijeća četvorice). Mirovna konferencija je započela sa radom sredinom siječnja 1919.
Delegaciju Kraljevine SHS na Mirovnoj konferenciji je predvodio Nikola Pašić, međutim glavna ličnost u njoj je bio dr. Ante Trumbić, koji se kroz političku djelatnost u emigraciji, najprije u Rimu a zatim u Londonu u Jugoslavenskom odboru , povezao s engleskim, ruskim i francuskim diplomatima (s njima ih /+Supilo+Ivan Meštrović/ je spojio srpski poslanik u Rimu Ljubo Mihajlović 1914. pod kraj rujna). Trumbić je u tim pregovorima, u političkom smislu, igrao na kartu lobiranja kod Saveznika pokušavši ih uvjeriti u slavenski karakter Istre i Hrvatskog primorja obrazlagajući to argumentima s etničkog i povijesnog stajališta. Međutim već 2. veljače su dobili oštra upozorenja od francuskog ministra vanjskih poslova Stephen Pichona, koji ih je pozvao na razgovor i upozorio ih da su Francuska i Velika Britanija vezane Londonskim ugovorom i da ih te obaveze može osloboditi jedino Itlija, koja je u svojim zahtjevima čvrsta i nepopustljiva. Stoga im savjetuje da se sporazume s Italijom. Mirovna konferencuja zaključila je svoje zasjedanje 21. siječnja 1920., ali do utvrđivanja konačnog riješenja nije došlo; stoga su te dvije države bile dužne svoje granice utvrditi u direktnim pregovorima. Novi krug pregovora otpočeo je u Rapallu 8. studenog 1920. Uoči samih pregovora Milenku Vesniću (predsjedniku vlade) i dr.Anti Trumbiću francuska i britanska vlada dostavile su «ozbiljno upozorenje» da se pregovori moraju uspješno okončati, a jugoslavenska strana ne može više očekivati pomoć Pariza i Londona jer su im ruke vezane Londonskim ugovorom. U slučaju neuspjeha dvije savezničke vlade upozoravaju da će Italija imati slobodne ruke raspolagati teritorijem koji joj je dodjeljen Londonskim ugovorom.

- do 1918. u Istri su vladajući sloj bili, mala ali gospodarski i politički najutjecajnija grupacija talijanaša (denacionalizirani etnički Hrvati) i Talijana; vladali su uz dobru podršku njemačkih, tj. austrijskih viših vlasti

- odmah nakon okupacije, pa sve do kapitulacije Kraljevine Italije 1943. traje istjerivanje do «stotinu tisuća» Hrvata i Slovenaca, pripadnika apsolutno autohtonog stanovništva (akademik Petar Strčić)

- najprije su istjerivani Austrijanci, Njemci, Mađari i pripadnici drugih nacionalnih manjina, i to doslovno u najkraćem roku

- zatim je usljedilo istjerivanje domicilnog stanovništva Hrvata i Slovenaca i to najviše primjenom brutalne sile; hrvatske i slovenske institucije silom su zatvarane, a njihova imovina je otimana; hrvatsko i slovensko vlasništvo se općenito obezvrijeđivalo

- po izvorima iz 30-ih god. XX st. (od dr. Ante Frlića) procjenjivalo se da se u Kraljevini Jugoslaviji nalazilo oko 75.000 što hrvatskih što slovenskih izbjeglica i prognanika;
  računalo se da se negdje oko 30.000 osoba nalazi i u drugim zemljama

- talijanski su diplomati oko 1934. god. procjenjivali da u Kraljevini Jugoslaviji ima oko 54.000 emigranata iz Istre

- historiograf Vladimir Žerjavić – bez poziva na literaturu i vrela - utvrdio je 1997. da je samo iz Istre od godine 1918. – 1943. iselilo zbog tortura i progona 53.000 Hrvata

- prema podatcima koje su objavile 1993. g. Marija Kopal, Nada Karaman i Ema Pauletić, Istra je 1910. g. imala 236.981 stanovnika, a 1948. 183.340 stanovnika (Rijeka, Zadar, dio Kvarnerskog i dalmatinskog otočja??!)

- primjer kako je putem propagande vršen pritisak na domicilno stanovništvo - «Tommaso Brechevich» iz Tinjana na talijanskom jeziku dobio je dopis (br. 108/25) kojim tinjanski Fascio di combattimento od «gospodina» Tomasa Brečevića (Blaža)

zahtjeva da u roku od 8 dana ostavi «našu Italiju» te da se iseli u «Vašu željenu Jugoslaviju koja nikada neće doći ovamo»; Brečević treba «odavde bezuvjetno nestati», a prijeti mu se silom

- oni koji su ostali stradali su gospodarski i nacionalno; ako su se željeli održati , javno su morali kooperirati s vlastima, a to je iziskivalo da se dio njih denacionalizira

- pod osobitim udarom bili su ***svećenici*** , naročito nakon zatvaranja državnih škola i ukidanja hrvatskog jezika; oni su preuzeli ulogu čuvara narodnog jezika; neki od istaknutijih svećenika bili su zatočeni npr. dr. Antun Mahnić, biskup – ordinarij Krčke biskupije – isticao se u rodoljubnom pogledu, pokrenuo je prvo organizirano istraživanje glagoljske baštine u Hrvatskoj – na prevaru je bio odveden u Italiju i interniran u samostanu, oslobođen uz veliku i javnu protestnu aktivnost Kraljevine SHS; drugi su protjerani npr. svi redovnici iz Riječke biskupije ili lošinjski župnik dr. Klement Kvirin Bonefačić, kasniji splitski nadbiskup

- nakon početnih istjerivanja talijanska vlada je postupno nastojala asimilirati – talijanizirati netalijansko pučanstvo (Hrvate i Slovence) tako da bi na istočnoj granici dobila lojalne državljane; sustavno su uništavane hrvatske i slovenske kulturno i društveno-političke institucije. O namjerama te vlade najbolje svjedoči izjava ministra prosvjete Antonia Anile 1922.god. narodnom zastupniku iz Istre u tal. parlamentu Josipu Vilfanu:» Osuđeni ste na višu kulturu, dakle ne na zlo, nego na dobro, zato se predajte.»[*]

- do siječnja 1923.g., u Istri je ili zatvoreno ili «talijanizirano» oko 150 hrvatskih i slovenskih osnovnih i srednjih škola te otpušteno oko dvije stotine učitelja i profesora[1]

- u Istri je, bez kotareva Krk i Rijeka, bilo prije talijanske okupacije 239 hrvatskih i slovenskih škola, a već na kraju školske godine 1918./1919. bilo je 109 hrvatskih i slovenskih škola manje negoli neposredno prije talijanske okupacije[2]

---

[*] M. Kacin Wohinz, *Narodnoobrambeno gibanje primorskih Slovencev*, Maribor-Trst, 1975., str. 118.
[1] Istarska riječ, 7.VI 1921; 5.X.1923.
[2] Vjekoslav Bratulić, *Dokumenti o obrani i istrebljenju hrvatskih škola u Istri pod Italijom*, Zagreb, 1955.,str.20.

- jedna od najproganjanijih marginalnih socijalnih skupina u Istri u tom periodu bili su hrvatski učitelji*, najeksponaraniji dio hrvatskih intelektualaca; njih se nasilno umirovljuje, otpušta s posla, zatvara, premješta s posla, proganja, konfinira; svi su dobivali stalan policijski nadzor; u povjerljivom dokumentu Civilnog komesarijata za porečki politički kotar karakterističnog naslova «Popis opasnih i sumnjivih hrvatskih učitelja u Istarskoj pokrajini», s nadnevkom 30. siječanj 1920., nalazi se 58 imena učitelja: 4 iz lošinjskog, pazinskog i porečkog kotara, 16 iz voloskog, 20 iz koparskog i 10 iz pulskog kotara; jedini grijeh im je da su croato, odnosno slavenofili

- progoni su opća pojava; učitelj Josip Lukež 1. prosinca 1918. primio je nalog o napuštanju Kanfanara u roku od 48 sati, on se vratio u rodni Pićan; ubrzo nakon toga 11. siječanj 1919. optužen je da nije bio nazočan misi u «čast slavne talijanske vojske i slavljenja oslobođenja» te je zatvoren i interniran u Italiji, nakon povratka iz Italije pokušao se vratiti u učiteljsku službu, no protiv njega je bio pokrenut disciplinski postupak pa je umirovljen s ukupno 10 g. službe; kao razlog umirovljenja navedeno je njegovo političko vladanje; ista sudbina zadesila je i njegove kolege: Justinu Bizjak, Ljudmilu Černi, Anđelu Cotić, Josipa Jačića, Mariju Ladavac,......[3]

- Kraljevim dekretom od 1. listopada 1923. (br. 2185) uvedena je u Julijskoj krajini, početkom školske godine 1923./1924. u prvim razredima «inojezičnih» škola obuka na talijanskom jeziku (da bi izbjegli upotrebu hrvatskog i slovenskog imena[4] talijanska vlast rabi izraz «inojezični»); ono malo hrvatskog jezika što se učilo u dodatnim satovima, postupno je ukidano, a od 1. ožujka 1926. godine bilo je potpuno ukinuto, osim za vjersku obuku nižeg stupnja, i tu su se provodile stroge restrikcije i nadzor[5]

---

* PAP (Povijesni arhiv u Pazinu), Civilni komesarijat Pazin (CKP), (1920),k:6: tako su ukupno 1920. sa pazinštine **pritvoreni** Marko Šegon, Antonio Gostioničar, Josip Zulić, Karlo Gabrijelčić, Anton Prelc, Emilio Banco, Josip Mendiković, Jakov Flego, Vladimir Sironić, Petar Brajković, Simon Ladavac, Klement Načinović, Radovan Flego, Anton Sever, Ivan Batovac, Marko Batovac, Josip Mogorović, Aleksandar Ivančić, Ivan Jelenković i Franjo Grosić

[3] V. Bratulić n.dj.

[4] Istarska riječ, 15. III 1923. Talijanske vlasti sustavno izbjegavaju uporabu hrvatskog imena da ne bi i na taj način priznali postojanje hrvatske nacije u Istri. Opet izraz «Jugoslavi» označava zbirnu imenicu za Hrvate i Slovence u Istri i Julijskoj krajini.

[5] V. Bratulić, *Dokumenti o obrani i istrebljenju hrvatskih škola u Istri pod Italijom*, Zagreb, 1955., 52.

- Zakonskom odredbom od 15. listopada 1925., (br. 1796), uvedena je u svim sudskim uredima uporaba talijanskog jezika kao jedinog; u druge urede i u upravu talijanski je jezik već prije uveden kao jedini službeni jezik

- Kraljevskim dekretom od 7. travnja 1927. (br. 494) obuhvaćaju se zakonski propisi od 25. svibnja 1926. kojim se uvodi toponomastika, a koja je u funkciji talijaniziranja stoljetnih hrvatskih imena mjesta, zemljopisnih i zemljišnih imena; tim dekretom također su nasilnim putem mjenjana slavenska imena i prezimena u talijanski oblik – pravo žalbe na promjenu prezimena nije postojalo, a kazne za neprihvaćanje novog prezimena su bile vrlo stroge i iznosile su od 500 do 5000 lira; samo od travnja do rujna 1928. prefekt (upravitelj) je dekretima promjenio više od 2300 hrvatskih i slovenskih prezimena[6]

- U kontinuitetu od 1918. u zakonsko-pravnoj sferi nastaje, razvija se i izgrađuje sustav fešističke represije u Istri, posebno u vrijeme javne promocije fašističke politike (parlamentarni izbori svibanj 1921., lokalni izbori 1922.); tada su dnevnopolitički zahtjevi usmjerili oštricu represije posebno prema Hrvatima kao najozbiljnijoj političkoj prijetnji[7]

- 6. studenog 1926. izglasan je u tal. parlamentu ***Zakon o javnoj sigurnosti*** koji je omogućio osuđivanje osoba na temelju sumnji i insinuacija fašističkih eksponenata (treba napomenuti da iste osobe kojima se sudilo na tim sudovima, zbog pomanjkanja dokaza, nisu mogli biti procesuirani pred redovitim sudovima)

- ***Zakon za zaštitu države*** uvodi u sudsku praksu instituciju koja će postati najvažniji instrument fašističke represije – **Specijalni tribunal za zaštitu države** – pred kojim je od veljače 1927. – srpnja 1932. osuđeno 106 Istrana (Hrvata i Slovenaca) na ukupnu kaznu od 1124 godine zatvora, a petoricu je osudio na smrt (od ukupno devet smrtnih presuda u cijeloj Italiji)[8]

---

[6] E. Radetić, *Istra pod Italijom 1918.-1943.*, Zagreb, 1944.,157.

[7] PAP (Povijesni arhiv u Pazinu), CKPu (Civilni komesarijat u Puli), 1921. k:11 (kutija 11); f:A-11 (fascikl)

[8] G. Salvemini, *Mussolini diplomatico*, Bari, 1952., 460

ZAKLJUČNO:

- državna tijela parlamentarne i «liberalno - demokratske» Savojske Monarhije zacrtala su odredbe o protjerivanju tj. stvorili su pisane planove i zakone kojima su onemogućili normalan i nesmetan život većinskog puka na istočnoj obali Jadrana; Talijani su uzeli sebi za postavku da se Slavensko stanovništvo na tom prostoru ne može asimilirati u sklopu romanskih, tj. talijanskih normi i krenuli su strahovitom represijom na domicilno stanovništvo, posljedica čega je iseljavanje Hrvata i Slovenaca iz Istre i to u nekoliko faza (akademik Petar Strčić)

- Plan o istjerivanju i ugnjetavanju domicilnog stanovništva u Istri utemeljen je na politici Kraljevine Pijemonta iz prve polovice XIX st. i talijanskog iredentizma od prve pol. XX st.; usmjeravani egzodus Hrvata i Slovenaca jedno je od prvih etničkih čišćenja u Evropi u XX st. koje je organizirala i provela sama država

Talijanska politika prema anektiranim hrvatskim prostorima 1941. – 1945.

- bio je to nastavak politike koju su fašisti provodili od svog dolaska na vlast 1922. godine prema ističnojadranskoj obali; ***Partito nazionale fascista*** od samog početka je bila ekstremno nacionalistička stranka, a kad su joj pristupile razne iridentističke grupe («Pro Fiume», «Pro Dalmazia», «Italia irredenta») iredentizam je postao ključ njezine vanjske politike. Faktično, to je značilo ekspanziju na istočnu obalu Jadranskog mora.

- odmah su sva anektirana hrvatska područja (Dalmacija – Istra) i vanjskim izgledom dobila talijanska obilježja; prvo su uklonjene hrvatske zastave i svugdje na javne ustanove izvješene talijanske, potom su se uklanjali istaknutiji hrvatski spomenici i spomen obilježja, tako je u Splitu uklonjen spomenik hrvatskom biskupu Grguru Ninskom, spomen-ploča hrvatskom političaru Anti Trumbiću; u Trogiru su skinuti amblemi s nadgrobne ploče hrvatskog bana Mladena Šubića, sa zgrade općine uklonjena je spomen-ploča povodom 100-te obljetnice hrvatske himne; uklonjen je niz spomenika hrvatske kulture u mnogim gradovima i mjestima

- potom su usljedili brojni i raznovrsni oblici pritisaka prema domaćem stanovništvu, praćeni agilnom promidžbom i nasiljem, da bi se uklonilo sve ono što priječi retalijanizaciju i intenzivirao rad na sustavnoj i potpunoj talijanizaciji

- talijanski jezik je proglašen službenim jezikom i dopušteno je širenje tiska samo na službenom jeziku; potom je slijedila talijanizacija toponomastike pa su promjenjeni stari nazivi krajeva, mjesta, naselja, ulica, trgova i putokaza na cestama u talijanske toponime; u novim osobnim kartama pučanstva osobna imena i prezimena pisana su talijanskom etimologijom

- na osnovu Bastijaninijeve naredbe od 19. srpnja 1941. raspuštena su sva udruženja, ustanove i stranački organi koji nisu organizirani u sklopu fašističke stranke;

raspuštena su brojna hrvatska prosvjetna i športska društva i narodne čitaonice, koja su odbila rad na talijanskom jeziku

- odmah nakon pripojenja hrvatskih područja započelo je otpuštanje domaćih učitelja i nastavnika a na njihova mjesta od jeseni 1941. dovođeni su mnogobrojni učitelji i nastavnici iz Italije; u sklopu Ministarstva prosvjete u Rimu osnovan je i ***Ured za škole u anektiranim područjima***, koji potkraj jeseni 1941. izradio posebne upute za uvođenje talijanskog jezika u škole

- u Rimu je osnovan i **Ured za jadranske teritorije** , i funkcija tog ureda je bila da radi na koordinaciji državnih ustanova

- represivne mjere postaju glavne metode talijanskih okupacijskih vlasti u suzbijanju otpora naroda; odmah nakon okupacije ustanovljen je Vojni ratni sud II armije sa sjedištem na Sušaku, 22. srpnja, Mussolinijevom naredbom ustanovljena je sekcija toga suda u Šibeniku, a ingerencije je imao za čitavo okupirano i anektirano hrvatsko područje, osim Riječke provincije; tijekom kolovoza 1941. slijedile su i prve smrtne presude radi sabotaža

- budući to nije bilo dovoljno, nisu uspjeli ugušiti ustanke i otpočinjanje oružane borbe na anektiranom području, ponovo je reagirao Mussolini dekretom od 3. listopada 1941. koji kaže:»da svatko tko na području anektiranom Kraljevini Italiji ... počini djelo sa težnjom da okrnji jedinstvo, nezavisnost i integritet Države te propagira ili vodi oružanu borbu protiv državne vlasti, kaznit će se smrću»

- potom je 11. listopada '41. godine ustanovljen Izvanredni sud za Dalmaciju, protiv političkih protivnika, pripadnika partizanskih postrojbi i svih koji se bore protiv postojećeg stanja; u mjesec dana postojanja ovaj sud je osudio 35 osoba na smrt i nekoliko desetaka na duže vremenske kazne

- 24. listopada 1941. Mussolinijevom naredbom osnovan je Specijalni sud za Dalmaciju, koji preuzima njegove funkcije s razrađenim postupkom i širom nadležnošću; taj sud je izrekao na tisuće osuda, od kojih nekoliko stotina smrtnih, a gotovo sve ostale na različite vremenske kazne robije ili zatvora

- prema podacima Državne komisije o zločinima okupatora i njihovih pomagača kroz sve ove talijanske sudove prošlo je gotovo 5.000 ljudi, od kojih je oko 500 osuđeno na smrt, a ostali su završili u internaciji po raznim logorima, gdje su neki izgubili život; tako je prama izvješću Konzulata NDH iz Rijeke, upućenom Ministarstvu vanjskih poslova NDH u Zagrebu 20. prosinca 1941., samo u četiri transporta od 15. do 25. studenoga preko Rijeke iz Dalmacije otpremljeno u logore u unutrašnjosti Italije oko 800 ljudi, među kojima je bilo oko 60 žena i 40 djece

- u lipnju 1941. na otočiću Ošljaku kraj Zadra, Talijani su organizirali prvo sabiralište-logor uhićenih koji su s uhićenicima iz zadarskih i šibenskih zatvora transportirani u logore diljem Italije

- prvih mjeseci 1942., pored upućivanja u logore, započinje masovnije protjerivanje s «dalmatinskih teritorija» u NDH; prema izvješću prefekta dr. P.Zerbina od 15. svibnja 1942., upućenog Vladi Dalmacije, samo s područja splitske provincije od 1. studenog 1941. do pisanja izvješća bilo je u Italiji u logorima 1.796, a 1.273 osobe protjerane su preko granice u NDH; prema podacima NDH do kapitulacije Italije ukupan broj popisanih Hrvata koji su protjerani s tog područja i koji su se prijavili vlastima NDH popeo se na više od 17.000 (jedan broj tih protjeranih osoba odmah se priključio partizanima, te nisu bili registrirani kod vlasti NDH)

- na osnovu zapovjedi guvernera Dalmacije Giuseppea Bastianija od 7. lipnja 1942. prave se posebni općinski popisi svih osoba anektiranog područja Dalmacije koja su napustila svoje mjesto i općinu da bi se pridružili pobunjenicima; njihove su se obitelji smatrale taocima i nisu se smjele udaljiti iz mjesta boravišta, a ako pokušaju bit će streljani; u mjestima gdje se dogode sabotaže, diverzije i oružani napadi obustavlja se davanje živežnih namirnica njihovim stanovnicima

- 27. lipnja 1942. osnovan je Koncetracijski logor Molat na istoimenom otoku kod Zadra i kroz taj logor prošlo je više od 10.000 zatočenika, poznat je kao «logor smrti» i «groblje živih»; zbog prenatrpanosti, očajnih higijenskih i prehrambenih prilika, bolesti te lošeg postupka, prema dokumentima u ovom je logoru od 30. lipnja do 25. studenog 1942. umrlo 422 logoraša, a u prvoj polovici 1943. još 532. logoraša

- budući da zbog prenatrpanosti molatski logor nije mogao primiti brojne uhićenike, oni su od jeseni 1942. i početkom 1943. privremeno smještani u improvizirana sabirališta; jedno je bilo u *Biogradu*, a drugo u *Vodicama* kroz koji je prema dokumentima prošlo oko 1.800 ljudi

- slični takvi logori bili su kraće vrijeme na otoku Murteru, kraj Šibenika, kroz koji je prošlo oko 1.200 zatočenika, i na otoku Olibu, kroz koji je prošlo oko 1.500 zatočenika

- 25. ožujka 1943. osnovan je Koncetracijski logor na Zlarinu; već 30 travnja u logoru je bilo 1.645 logoraša, od strane logorskih stražara streljano je 7 osoba; raspušten je 15. lipnja 1943. a njegovih 1.200 logoraša, koji su se tada nalazili u logoru, brodovima su transportirani u Rijeku i odatle u logore u Italiju

- u osnivanju je bio logor na otoku Ugljanu, kod Zadra, ali kapitulacija Italije zaustavila je njegovu izgradnju; postojali su još logori u Lovranu (oko 500 kreveta), u Bakru, Rijeci i u Kotorskoj provinciji – Logor Prevlaka, kroz koji je prošlo oko nekoliko tisuća zatočenika i u kojem je oko 200 zatočenika umrlo od gladi; Logor Mamula (oko 1.000 zatočenika) i logor Bar

- kako su se talijanski okupatori odnosili prema civilnom stanovništvu možda najbolje svjedoči primjer Primoštena, gdje su talijanski vojnici u blizini mjesta pretrpili poraz od partizanskih jedinica; tri dana nakon toga talijanska vojska je izvela represiju protiv civilnog stanovništva Primoštena, rezultati ove akcije, prema istrazi s lica mjesta šibenskog kotarskog komesara, koji izvješće 25. studenog 1942. šalje zadarskom prefektu bili su: 80 mrtvih i 166 uhićenih i upućenih u koncentracijski logor u Vodice te oko 300 razorenih ili oštećenih kuća; na ove događaje reagirao je i šibenski biskup dr.fra J. Mileta pismeno prosvjedujući kod upravitelja Bastianinija, također je o svemu obavijestio i Rim tj. državnog tajnika Sv. Stolice, kardinala Luigia Maglionea; također je prosvjedovao i nadbiskup zagrebački dr. Alojzije Stepinac kod talijanskog ministra u Zagrebu Casertana, a također je i izvješćivao kardinala Maglionea i Sv. Oca, a što je

prenio i američki radio, upoznajući tako i svjetsku javnost s tim; to će činiti i kasnije moleći intervenciju za taoce*

- 30 svibnja 1942. talijanska vojska s karabinjerima upala je u selo Jelenje i izvršila odmazdu, zbog toga što su neki mještani otišli u partizane, streljajući 20 ljudi na licu mjesta te zatvaranjem 58 ljudi u lovranski logor, svi su odreda bili iz obitelji odmetnutih u partizane; sva im je imovina zaplijenjena, a kuće sravnjene sa zemljom•

- 12. srpnja 1942. , iz istih razloga, talijanski su vojnici ušli u selo Pothum, koje je brojilo oko 1.550 stanovnika; odmah je na licu mjesta streljano 108 muškaraca, selo je opljačkano, a svih 370 kuća i 124 gospodarske zgrade zapaljene su i srušene; u lovranski logor internirano je 185 obitelji sa 889 osoba (208 muškaraca, 269 žena i 412 djece); Koncentracijski logor u Lovranu postojao je do 1. ožujka 1943. kada je ukinut i kroz njega je prošlo nešto više od 3.000 interniranih osoba, pretežito iz Riječke provincije, a manje iz Dalmacije te Ljubljane i okolice♣

- najveći talijanski logor po broju zatočenika i po broju žrtava osnovan je 27. srpnja 1942. na Rabu i već je krajem rujna 1942. u njemu bilo 13.000 do 15.000 interniraca od čega je bilo više od 2.000 djece; oko dvije trećine zarobljenih je u logoru bilo Slovenaca; najveći problem je bila glad, o tome svjedoči i naziv središnjeg mjesta u logoru – Trg gladi; sve je to, uz zimu, utjecalo na pojavu iscrpljenosti i raznih bolesti; Komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača utvrdila je da je u logoru na Rabu umrlo-stradalo 4.641 osoba, prvi umrli su pokopani u samostanskom groblju u mjestu Kampor, a potom je uprava logora odredila 20-ak minuta hoda jugozapadno od logora mjesto za groblje, koje je ograđeno 1,5 m. visokim zidom. Tu je ubilježeno 1.061 ime, iako se u svaki grob smještalo po dvoje-troje umrlih

- glavno obilježje talijanskog okupacijskog sustava bio je teror talijanskih vojnika u I zoni, a u II. i III. okupacijskoj zoni NDH glavno obilježje je bilo zločin i teror četnika

---

* HDA (Hrvatski državni arhiv), Fond: Hrvatsko križarsko bratstvo, kut. 1. Biskupski ordinarijat Šibenik br. 2769 od 17.XI. 1942.

• Mihael Sobolevski, «Talijanski koncentracioni logor u Lovranu 1941.-1943. godine», Liburnijske teme, knjiga 6., Lovran, Opatija, 1987.

♣ Hrvoje Mezulić, «Fašizam krsitelj i palikuća», Zagreb 1946.

LITERATURA:

V. ADAMI: *Storia documentata dei confini del Regno d'Italia. Confine italo-jugoslavo.* Rim, 1931.
M. ALBERTl: *L'Irredentismo senza romanticismi*. Trst, 1936.
G. ANDREOTTI: *De Gasperi e il suo tempo: Trento, Vienna, Roma, Milano*. Milano, 1956.,1964.
Antifascisti di Trieste, dcll' Istria, dell'Isontino e del Friuli in Spagna. Trst, 1974.
Annuario statistico italiano. Rim, 1928.-1941.
A. ANZILOTTI: *Italiani e Jugoslavi nel Risorgimento*. Rim, 1920.
E. APIH: *Italia, fascismo e antifascismo nella Venezia Giulia (1918-1943)*, Bari, 1966.
ARHIVSKA građa o Istri 1918-1943. u jugoslavenskim arhivima. Pazinski memorijal, sv. 5., Pazin, 1976., str. 165-237.
ARHIVSKA građa o Istri 1918-1943. Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, sv. 19., Rijeka, 1974., str. 443-492.
F. BABUDIERI: *La vicendeeconomiche della Regioni Giulia e del Friuli nei secoli XVIII, XIX e XX*. Trst, 1971.
T. H. BAGLEY: *General Principles and Problems in the Intemational Protection of Minorities*. A Political Study. Geneve, 1950.
A. BALAR1NI*: L'Olocausta conosciuta*. Rim, 1986.
A. BALOGH*: La protection internationale de minorites*. Pariz, 1930.
F. BARBALIĆ: *Narodna borba u Istri od 1870. do 1915*. Prema bilješkama iz "Naše Sloge". Zagreb, 1952.
I. BARBALIĆ, I. MIHOVILOVIĆ: *Proscription du slovene et du croate des Ecoles est des Eglises sous la domination italienne (1918-1943)*.Zagreb,1945.
G. BARTOLI: *Il martirologio delle genti adriatiche. Le deportazioni nella Venezia Giulia, Fiume e Dalmazia*. Trst,l96l.
P. BATTARA (SATOR): *La popolazione della Venzia Giulia*. Rim, 1945.
A. BEBLER: *Za pravedne granice nove Jugoslavije*. Govori i izjave o Trstu, Juliskoj Krajini i Slovenačkoj Koruškoj. Beograd, 1949., slovenski: Ljubljana, 1949.
G. BENEDETTI: *Rivendicazioni adriatiche*. Milano, 1919.
A. BENUSSI: *Uspomene jednog borca*. Rijeka,l954., talijanski: 1973.
I. BEUC: *Istarske studije. Osnovni nacionalni problemi istarskih Hrvata i Slovenaca u drugoj polavini XIX i početkom XX stoljeća*. Zagreb, 1975.
D. BIBER: *Tito-Churchil strogo tajno*. Zagreb, 1981.
D. BILANDŽIĆ: *Historija SFRJ. Glavni procesi 1918-1985*. Dop. 3. izd. Zagreb, 1985.
I. BLAŽEVIĆ: *Demografske značajke Istre*. Gospodarstvo Istre, br. 4., Pula, 1991.
G. BOCCA: *Storia d' Italia nella guerra fascista*. Bari, 1969.
S. BON GHERARDl, L. LUBIANA, A. MILLO, L. VANELLO, A. M. VINCI: *L'Istria fra le due guerre. Contributi per una storia sociale*. Rim, 1983.
M. BOGNERI: *Cronache di Pola e dell'lstria 1939-1947: nove anni che hanno cambiato la storia*. Trst, 1988.
M. BONIFACIO: *Cognomi dell'Istria. Storia e dialetti, con speciale riguardo a Rovigno e Pirano*. Trst, 1997.
G. BOSETTI: *Statuts politiques et conditions de vie de la minorite italiene en Istrie. Novecento, Cahiers du Cercic*, sv. 20., Grenoble, 1996., str. 24-52.

V. BRANICA*: Suvremena povijest Istre 1918-1945*. Građa u arhivu Vojnoistorijskog instituta. Dometi, VI., 9.-10., Rijeka, 1973., str. 119-130.
V. BRATULIĆ: *Dokumenti o obrani i istrebljenju hrvatskih škola pod Italijom.* Zagreb, 1955.
V. BRATULIĆ: *Ilegalne organizacije u Istri, Slovenskom primorju i djelovanje Specijalnog tribunala za zaštitu države (1927-1940*). Vjesnik Historijskog arhiva u Rijeci, sv. 6.-7., Rijeka, 1961.-1962., str. 455-545.
V. BRATULIĆ: *Izbor dokumenata o etničkom sastavu i političkim prilikama Istre.* Vjesnik Državnog arhiva, sv. 4., Rijeka, 1957, str. 229-408.
V. BRATULIĆ*: Politički sporazumi između Kraljevine Italije i Kraljevine SHS odnosno Jugoslavije nakon Rapall*a. Jadranski zbornik, sv. 6., Rijeka-Pula, 1963.-1965., str. 5-70.
J. BROZ TITO*: Govori i članci*. Knj. 1.-22. Zagreb, 1959.-1972.
H. BURŠIĆ-M. MlKOLlĆ: *Ekonomsko stanje u Istri 30-ih godina u svjetlu talijanskih dokumenata*. Istarski mozaik, sv. 3.-4., Pula, 1966., str. 152-158.
H. BURŠIĆ: *Gospodarske prilike istarskog sela izmđu dva svjetska rata i asimilacija 'inorodaca'*. Dometi, X., 5.-6., Rijeka, 1977., str. 68-69., i Pazinski memorijal, sv. 9., Pazin, 1979., str. 169-185.
H. BURŠIĆ - M. MIKOLlĆ: *Nemiri u selima Istre u doba svjetske ekonomske krize*. Istarski mozaik, sv. 4."5., Pula, 1967., str. 188-198.
Cadastre national de l'Istrie d'apres le Recensement du 1er Octobre 1945. Sušak, 1945.
P. A. CARNIER: *Lo sterminio mancato. La dominazione nazista nel Veneto orientale 1943-1945.* Milano, 1982.
Carteggio D'Annunzio-Mussolini (1919-1938). Milano, 1971.
Catasto agrario 1919-VIII, Provincia di Pola, fascicolo 32, Rim, 1925.
Censimento generale dell'agricoltura al 19 marzo 1930, vol. II., *Censimento delle aziende agricole, parte Il*, Tavole e Provincia di Pola, Rim, 1935.
VI. censimernto della popolazione del Regno d'Italia al l. dicembre 1921. III Venezia Giulia. Rim, 1926.
VII. censimento generale della popolazione 21 aprile 1931-X, vol. III, fascicolo 32, Provincia di Pola. Rim, 1934.
VIII. censimento generale della popolazione 21 aprile 1936-XIV vol. III, Province, fascicolo 33, Provincia dell'Istria (Pola), Rim, 1937.
Censimento industriale e commerciale al 15 ottobre 1927. Rim, 1928.
Censimento industriale e commerciale 1937-1940. Rim, 1942, 1949.
F. CHABOD: *L'Italia contemporanea (1918-1948)*. Torina, 1961.
I. CHERIN: *Testimonianze di Rovignesi sfolatti o Wagna (1915-1918*). Atti, sv. 1., Trst-Rovinj,1971.
F. CHlOPRIS: *Calvario adriatico*. Milano, 1969.
I. L. CLAUDE: *NationaI Minorities. An International Problem*. Cambridge, 1955.
B. COCEANl: *Mussalini, Hitler e Tito alle porte orientali d'Italia*. Bologna, 1948.
B. COCEANI: *La tragedia della Venezia Giulia*. Rim, 1953.
A. COLELLA: *L' esodo dalle terre adriatiche* - Rivelazioni statistiche. Rim, 1958.
C. COLUMMI, L. FERARRI, G. NASSlSI, G. TRANI: Storia di un esado - Istria 1945-1956. Trst, 1980.
Il confine riscoperto: Beni degli esuli, minoranze e cooperazione economica nei rapporti dell'Italia con Slovenia e Croazia. Milano, 1997.
M. CORELLl*: Il diritto d' Italia sulla Venezia Giulia*. Gorica, 1949.
A. CRONIA*: La conoscenza del mondo slavo in Italia*. Bilancio storico-bibliografica di un millennio. Padova, 1958.
C. CZOERNIG: Die etnologischen Verhältnisse des Oesterreichishen Küstenlandes nach dem richtiggestellten Ergebnisse der Volkszahlung von 31. Oezember 1880. Trst, 1885.

F. CURATO: La conferenza della pace 1919-1920. Vol. I.-II. Milano, 1924.
Časopis za suvremenu povijest, VII., 1., Zagreb, 1975., str. 336, u cjelini je posvećen temi: "Talijanski iredentizam i jadransko pitanje".
L. ČERMELJ: Life-and-death struggle of national minority. (The Jugoslavs in Italy) Ljubljana, 1936., 1945.
L. ČERMELJ: La minorite Slave en Italie. (Les Slovenes et Croates de la Marche Julienne). Ljubljana, 1938., 1946., rus.: 1945.
L. ČERMELJ: Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama. Ljubljana, 1939., 1965., tal.: 1974., Trst, 1977.
Z. ČRNJA: Na poligonu. Izabrana djela. Opatija, 1988.
F. ČULINOVlČ: Dokumenti o Jugoslaviji. Historijat od osnutka zajedničke države do danas. Zagreb, 1968.
F. ČULlNOVlČ: Riječka država. Od Londonskog pakta i Danuncijade do Rapalla i aneksije Italiji. Zagreb. 1953.
J. ČIKOVlČ: Prilog proučavanju stradanja i progona napredne istarske emigracije između dva svjetska rata. Historija, sv. 5., Rijeka, 1982.-1984., str. 165-176.
A. DAL PONT, A. LEONETTI, P. MAlELLO, L. ZOCCHl: Aula IV - Tutti i processi del Tribunale speciale fascista. Rim, b. god.
A. DAL PONT, S. CAROLINI: L'Italia al confine 1916-1946. Sv. 2. 1983.
M. DASSOVlCH: Italiano in Istria e a Fiume 1945-1977. Trst, 1990.
F. DEBEUC: Istarska emigracija u Jugoslaviji izmedu dva svjetska rata. Pazinski memorijal, sv. 2., Pazin, 1971., str. 165-182.
D. DE CASTRO: guestione Trieste. L'azione politica e diplomatica italina dal 1943 al 1954. Vol. 1. Cenni riassuntivi di storia della Venezia Giulia sotto il profilo etnicopolitico. La II dissovimento della Venezia Giulia e la fase statica del problema. Vol. 2. La fase dinamica. Trst, 1981.
V. DEDIJER: Pariska konferencija. Beograd, 1947., Beograd,l948.
R. DE FELlCE: D' Annunizo politico 1918-1938. Bari, 1978.
DEFINITIVNI rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. Beograd, 1938.
Definitivni rezultati popisa stanovništva po materinjem jeziku od 31. januara 1921. Sarajevo, 1931.
M. DEMAR1N: Hrvatsko školstvo u Istri između dva svjetska rata. Sisak, 1972.
M. DEMARlN: Položaj hrvatskog učiteljstva Istre između dva svjetska rata. Zbornik za historiju školstva i prosvjete, sv. 6., Zagreb, 1971., str. 5-28.
A. G. DE ROBERTI: Le grande potenze e il confine giuliano 1941-1947. Bari, 1983.
P. DE SIMONE: Dalla Conferenca della pace la condanna all'esodo. Gorizia, 1961.
T. DOBRILA: Priklanjanje istarskih emigranata klasnom radničkom pokretu Jugoslavije. Istarski mozaik, sv. 8., Pula, 1970., str. 176-185., 9., 1971., str. 49-72.
Documents sur la denationalitisation des Yugoslaves de la Marche Julienne. Beograd, 1946.
1 docummti diplomatici italiani 1943-1948 (1 settembre - 31 dicembre 1935). Rim 1991, (..) 22 dicembre 1944-9 dicembre 1945).1992, (..) 10 dicembre-12 luglio 1946. Rim, 1993.
Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ 1945. Beograd, 1984.
Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1941-1945. Sv 1., Od 1941. do 1943. godine, Beograd, 1988.
Donness statistiques sur la strueture ethinque de la Marche Julienne. Beograd, 1946.
Lj. DRNDIĆ: Oružje i sloboda Istre 1941-1943. Zagreb, 1978., talijanski: Rijeka, 1981.
Lj. DRNDIĆ: Značaj i perspektive krajeva Julijske Krajine priključenih FNRJugoslaviji. Republika, III., knj. 2., br. 11., Zagreb, 838-849.

Društvena istraživanja, Il., 6.-.7, Zagreb, 1993. Svezak je gotovo u cjelini posvećen temi: "Istra: Posebnosti i općehrvatski kontekst", str. 559-832.
D. DUKOVSKI: Analitički pristup istraživanju problema fašističke represivne politike i sustava organiziranog nasilja u Istri. Dometi, XXII., 1., Rijeka, 1989., str. 17-33.
D. DUKOVSKI: Fašizam u Istri 1918.-1943. Pula, 1998.
D. DUKOVSKI: Svi svjetovi istarski ili još-ne-povijest Istre prve polovice XX. stoljeća. Pula, 1997.
J.-B. DUROSELLE: Le conflict de Trieste 1943-1945. Bruxelles, 1966.
Eleneo della localita dei Territori annessi del Fiumano e della Kupa tradotte nella forma italiana. Rijeka, 1942.
S. FABBRI: La circoscrizione politico-amministrative delle Provincie del Regno d' ltalia. Appendice III agli 'Atti X Congresso geografico ltaliano". Milano, 1927.
S. FABBRl: La circoscrizione politico-amministrativa delle Provincie del Regno d'ltalia. Relazione presentata al X Congresso geografico Italiano. Ristampa riveduta e completata. Milano, 1927.
FASClSMO-guerra-resistenza. Lotte politiche e sociali nel Friuli Venezia Giulia 1918- 1945. Trst, 1969.
T. FERENC, M. KACIN-WOHINZ, T. ZORN: Slovenci v zamejstvu. Pregled zgodovine 1918-1945. Ljubljana, 1974.
G. FERRETII: La scuola nelle terre redente. Firenca, 1923.
V. GAYDA: L'ltalia d'oltre confine. Torina, 1914.
L. GAĆEŠA: Agrama reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945.-1948. Novi Sad, 1984.
J. GELO: Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine. Zagreb, 1980.
E. GENTILE: La grande Italia - Ascesa e declino del mito della nazione nel ventesimo secolo. Milano, 1997.
Gerachia, sv. 9., Milano, rujan 1927. Svezak posvećen Julijskoj krajini: "Nove anni dopo l'armistizio".
A. GIANNINI: Documenti per la storia dei rapporti tra I'Italia e la Jugoslavia. Rim, 1934.
A. GIANNINI, G. TOMAjUOLII: Il Trattato di pace con l'ltalia. Milano, 1948.
A. GIRON: Talijanske vlasti o stanovništvu Kvarnerske pokrajine 1940. i 1942. Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, sv. 26., Pazin-Rijeka, 1983., str. 137-153.
L. GIURlCIN: L'esodo: un obbligo morale per gli studiosi riscrivere la storia degli ultimi 50 anni. La Ricerca, VII., 18., Rovinj, 1997., str.l7-18.
L. GIURICIN: Su "La storia di un esodo" senza imbarazzi, in merito al volume edito dall'lstituto regionale per la storia del movimento di liberazione del Friuli-Venezia Giulia. Panorama, XXXI., 3., Rijeka, 1982.
I. GRAH: Istarska crkva u ratnom vihoru 1943.-1945. Pazin, 1992.
G. GRAVISI: Cognomi italiani fra gli Slavi della campagna istriana. Rim, 1922.
L. GRAZIANO: La politica estera italiana del dopoguerra. Padova, 1968.
P. GRlBAUDI: Le nuove terre italiane. Venezia Tridentinia, Venezia Giulia e Zara. Torino, 1928.
Hronologija događaja oko Trsta (1943.-1954). Beograd, 1954.
J. HRŽENjAK: Društvena struktura naselja u SR Hrvatskoj. Stanovništvo po naseljima i općinama 1945.-1975. Zagreb, 1983.
L'imperijalismo italiano e la Jugoslavia. Urbino, 1981.
Index patronimique. Supplement an Cadastre National de l'Istrie. D'apres le Recensement du ler Octobre 1948. Sušak, 1945.
G. INTERSIMONE: L 'Italia e il Tratato di pace del 10-2-1947. Rim, 1970.
Istra. Prošlost. Sadašnjost. Zagreb, 1959.

Istra i Slovensko primorje. Borba za slobodu kroz vjekove. 1. Od najstarijih vremena do drugog svjetskog rata. lI.Narodnooslobodilačka borba. llI. Političko-diplomatska borba, obnova i izgradnja. Beograd, 1952. Usp. SLOVENSKO primorje (...).
Italia del Risorgimento e mondo danubio-balcanico. Udine, 1958.
Italian Genocide Policy Against the Slovenes and the Croats. A selection of Documents. Beograd,1954.
A. IVEŠA: Tršćanska hrvatska štampa između dva svjetska rata. Pazinski memorijal, sv. 2., Pazin, 1970., str. 149-162.
E. IVETIC: La popolazione dell'Istria nell'eta moderna. Lineamenti evolutivi. Trst--Rovinj,1997.
Izračunat broj stanovnika. Statistički godišnjak 1938.-1939. Knj. 9., Beograd, 1939.
Izračunat broj stanovnika Jugoslavije za 1941. i 1945. Ser. Il., sv. 2., Beograd, 1945.
P. JAQUlN: La Question des minorites entre l'ltalie et la Yugoslavie. Pariz, 1929.
J. JERI: Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni. Tri faze diplomatskega boja, Ljubljana, 1961.
V. JOVANOVIĆ: Rapallski ugovor 12. novembra 1920. Zbornik dokumenata. Zagreb, 1950.
L. JURCA: Moja leta v Istri pod fašizmom. Spomini. Ljubljana, 1978.
M. KACIN WOHINZ: Fašislični programi raznarodovanja Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, sv. 22., Ljubljana, 1982., str. 157-167.
M. KACIN WOHINZ: La minoranza sloveno-croata sotto I 'Italia fascista. Quaderni, sv. 8., Rovinj, 1985., str. 9-143.
M. KACIN WOHINZ: Nacionalno vprašanje Slovencev in Hrvatov v politiki ita1ijanske komunistične partije (1921.-1940). Zgodovinski časopis, XXXII., 3., Ljubljana, 1978., str. 279-293.
M. KACIN WOHINZ: Narodnoobrambeno gibanje primorskih Slovencih v letih 1921-1928. Knj. 1.-2., Ljubljana, 1977.
M. KACIN WOHINZ: Narodno-revolucionarno gibanje na Primorskem v luči politike in taktike Komunistične stranke Italije. Elementi revolucionarnosti v političnem življenju na Slovenskem. Ljubljana, 1973.
M. KACIN WOHINZ: Odnos italijanske države do državljanov slovenske in hrvaške narodnosti med vojnami. Borec, XXXVI., 10., Ljubljana, 1984., str. 584-593.
M. KACIN WOHINZ: Oris jugoslovanske historiografije 1945.-1985. o Julijski krajini med vojnama. Pazinski memorijal, XVI., 22., Pazin, 1992., str. 71-96.
M. KACIN WOHINZ: O stališčih KPI in KPJ do nacionalnega vprašanja Slovencev in Hrvatov v Italiji med dvema vojnama. Goriški letnik, sv. 2., Nova Gorica, 1980., str. 91-101.
M. KACIN WOHINZ: O stališčih političnih strank Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini po priključitvi dežele Italiji. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, sv. 21., Ljubljana, 1981., str. 101-112. Na talijanskom jeziku u: Quaderni, sv. 6., Rovinj, 1981.-1982., str. 295-309.
M. KACIN WOHINZ. Pogledi Konnmistične stranke Italije na narodno vprašanje pri Slovencih in Hrvatih v Julijski krajini (1923.-1927). Jugoslavenski istorijski časopis, sv. 3.-4., Beograd, 1976., str. 175-203.
M. KACIN WOHINZ: Prvi antifašizem v Evropi. Primorsko 1925-1935. Kopar, 1990.
M. KACIN WOHINZ: Storiografia jogoslava sulIa Venezia Giulia 1948-1945. Bollettino dell'lstituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venzia Giulia, sv. 2., Trst, 1974., str.5-9.
M. KACIN WOHINZ: Vzpon fašizma in slovensko-hrvaška narodna organizacija v Julijski krajini. Časopis za suvremenu povijest, VII., 1., Zagreb, 1975., str. 99-111.
S. R. KALTENEGGER: Zona d'operazione Litorale Adriatico. La battaglia per Trieste, l'Istria e Fiume. Gorizia, 1996.

E. KARDELj: Boj za priznanje in neodvisnost nove Jugoslavije 1944.-1957. Ljubljana, 1980. Sećanja. Borba za priznanje i nezavisnost nove Jugoslavije. Ljubljana-Beograd, 1980.
E. KARDELJ: Govori na Pariškoj konferenciji. Zagreb, 1947., Beograd, 1947., slovenski: Ljubljana, 1948.
H. KELSEN: The Free Territory of Trieste Under the United Nations. New York, 1950.
E. KERS: I deportati della Venezia Giulia in Austro-Ungheria. Milano, 1923.
M. KLEMENČIĆ, V. KUŠAR, Ž. RICHTER: Promjene narodnosnog sastava Istre. Prostorna analiza popisanih podataka 1880-1991. Društvena istraživanja, II., 4.-5., Zagreb, 1993., str. 607-629.
D. KLEN: Neki dokummti o svećenstvu u Istri između dva svjetska rata. Zagreb, 1955.
D. KLEN: Talijanska obavještajna služba u bivšoj Julijskoj krajini. Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, sv. 21., Rijeka, 1977., str. 125-184., sv. 22., 1978., str. 59-118.
W. KNAPP: A History of War and Peace 1939-1965. London-New York-Toronto, 1967.
S. KNAPIČ: Odlazak u emigraciju i djelatnost u revolucionarnom radničkom pokretu. U: Radnički pokret Hrvatskog primorja, Gorskog kotara i Istre, Zbornik 1., Rijeka, 1970., str. 561-568.
B. KOJIČ: Ekonomski razvitak Istre 1945-1950. Ekonomski pregled,I., 3.-4., Zagreb, 1950., str. 257-290.
B. KOJIČ: Osimski sporazumi. Pomorski zbornik, sv. 16., Rijeka, 1978., str. 29-46.
Komunistički pokret i socijalistička revolucija u Hrvatskoj. Zagreb, 1969.
Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. Knj. 1.-9., Beograd, 1954.
M. KORENČIČ: Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857.-1971. Zagreb, 1979.
M. KORLEVIČ: Talijanska "politička bonifikacija" u Istri. Jadranski zbornik, sv. 1., Rijeka-Pula, str 305.-314.
M. KORLEVIČ: Uprava i sudstvo u Istri od 1918 do 1945. Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci, sv. 2., Rijeka, 1954., str. 19-100.
U. KOSTIČ: Oslobođenje Istre, Slovenačkog primorja i Trsta 1945. Ofenziva jugoslavenske 4. armije. Beograd, 1978.
B. KRIZMAN: Italija u vanjskoj politici jugoslavenske države do marseljskog atentata (1918-1934). Pazinski memorijal, sv. 5., Pazin, 1976., str. 21-91.
B. KRIZMAN: Vanjska politika jugoslavenske države 1918-1941. Diplomatsko-historijski pregled. Zagreb, 1975.
L'imperialismo italiano e la Jugoslavia. Atti del convegno italo-jugoslavo. Ancona 14-16 ottobre 1977. Urbino, 1981.
V. LADAVAC: Moji zatvori. Pula, 1983.
I. LAH: Istinski demografski gubici Jugoslavije u drugom svetskom ratu. Statistička revija, sv. 2.-3., Beograd, 1952.
I. LADIČ: Stanovništvo dalmatinskih otoko. Zagreb, 1992.
I. J. LEDERER: Yugoslavia at the Paris Peace Conference. New Haven-London, 1963.
N. LENGEL-KRlZMAN: Koncentracioni logori talijanskog okupatora u Dalmaciji i Hrvatskom primorju (1941-1943). Povijesni prilozi, lI., 2., Zagreb, 1983., str. 247- 282.
A. LENOCI, A LEVATI: L'odio degli Slavi (1870-1993). Tolmezzo, 1993.
F. LONClARI: Zona B - terra usurpata. Trst, 1971.
G. E. LOVROVICH: Zara. Marino, 1974.
A. LUKSICH JAMINI: Storie di una questione nazionale e della Resistenza al confine orientale d'Italia. Fiume, sv. 17., Rim, 1971., str. 110-137.
D. MAC SMITH: Storia d'Italia dal 1861 al 1958. Bari, 1959.
G. MAMMARELLA: L'Italia dopo il fascismo 1943-68. Bologna, 1971.
O. MANDIĆ: Istra i Rijeka u Mussolinijevim govorima. Pazinski memorijal, sv. 9., Pazin, 1979.

O. MANDIĆ: Osnovne odrednice sociologijskih procesa u Istri pod fašizmom. Dometi,VIII., 10., Rijeka, 1975., str. 63-74, i Pazinski memorijal, sv. 8., Pazin, 1978., str. 29-47.
M. MANIN: Julijska krajina i pitanje talijanske istočne granice od 1861. do 1975. godine. Casopis za suvremenu povijest, XXVI., 1., Zagreb, 1994., str. 99-108.
C. MARANELU, G. SALVEMINI: La questione dell'Adriatico. Firenca, 1918., Rim, 1919.
La MARCHE Julienne. Etude de geographie politique. Sušak,1945.
M. MARJANOVIĆ: Borba za Jadran (1941-1946). Iredenta i imperijalizam. Split, 1953.
M. MARJANOVIĆ: Londonski ugovor iz godine 1915. Prilog povijesti borbe za Jadran 1914.-1917. Zagreb, 1960.
T. MATTA: La Chiesa cattolica e la snazionalizzaione degli sloveni e croati durante il fascismo. U: L'imperialismo italiano e Jugoslavia. Urbino, 1981.
M. MATICKA: Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj od 1945-1948. Zagreb, 1990.
M. MATICKA: Promjene vlasničkih odnosa u Jugoslaviji (1945.-1948.) na stranicama hrvatskih novina. Časopis za suvremenu povijest, XXIV., 3., Zagreb, 1992., str. 165-175.
M. MATICKA: Zakonski propisi o vlasničkim odnosima u Jugoslaviji (1944.-1948). Radovi Zavoda za hrvatsku povijest, sv. 25., Zagreb, 1992., str. 123-146.
H. MATKOVIĆ: Uloga Matka Laginje u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i SIovenaca. Historijski zbornik, sv. 41., Zagreb, 1988., str. 7-15.
J. MEDARIĆ: Ekonomski i socijalni odnosi u Istri 1918. do 1923. godine. U: Labinska republika 1921. godine, Rijeka, 1972., str. 208-211.
E. MELCHIOR1: La lotta per l'italianita della terre irredente (1797.-1915). Firenca, 1918.
H. MEZULIĆ: Fašizam krstitelj i palikuća. Zagreb, 1946., Pazin, 1997.
A. MICULlAN: Historiografija i publicistika o egzodusu: Kritička opažanja. Pazinski memorijal. sv. 22., Pazin, 1991., str. 109-119.
A. MICULlAN: L'istituto di credito federale: sovvenzioni all 'economia locale dopo il primo conflitto mondiale. La Ricerca, VII., 19., Rovinj, 1997., str. 6-9.
G. MIGLlA: Dentro L'Istria. Diario 1945-1947., Trst, 1973.
I. MIHOVILOVIĆ: Italijanska ekspanzionistička politika prema Istri, Rijeci i Dalmaciji (1945-1953). Dokumenti. Beograd, 1954., engleski: London, 1967.
I. MIHOVILOVIĆ: List "Istra" glasilo "Saveza jugoslavenskih emigranata iz Julijske krajine" od 1929. do 1940. godine. Pazinski memorijal, sv. 1., Pazin, 1971., str. 197-127.
I. MIHOVILOVIĆ: Nema više Zone B. Politički i pravini argumenti protiv presizanja Italije na sjevernu Istru (1954.-1974). Beograd, 1974.
I. MIHOVILOVIĆ: Trst problem dana. Zagreb, 1951.
I. MIHOVILOVIĆ: Trst. Etnografski i ekonomski prikaz. Zagreb, 1946.
I. MIHOVILOVIĆ: Talijanska kolonizacija Julijske krajine. Anali Jadranskog instituta JAZU, sv. 1., Zagreb, 1956., str. 117-154.
M. MIKUZ: Boji Komunistične partije Jugoslavije za zahodne meje (od 1941. do 1945) Zgodovinski časopis, sv. 12.-13., Ljubljana, 1958.-1959., str. 7-50.
B. MILANOVIĆ: Hrvatski narodni preporod u Istri. Knj. 1. 1797.-1882. Pazin, 1967., 1991. Knj. 2. 1883.-1947., 1973.
B. MILANOVIĆ: Istra u 20. stoljeću. Zabilješke i razmišljallja o proživljenom vremenu. Knjiga 1. Pod Austrijom i Italijom. Pazin, 1992.
B. MILANOVIĆ: Moje uspomene (1900-1976). Pazin, 1976.
B. MILANOVIĆ: Tršćanska hrvatska štampa između dva rata s osvrtom na Istru. Pazinski memorijal, sv. 1., Pazin, 1971., str. 129-147.
S. D. MILOŠEVIĆ: Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941.1945. godine. Beograd, 1981.
D. MILOITl: Contributi per un profilo della storia dell'agricuItura istriana tra il 1918 e li 1939. Quaderni, sv, 7., Rovinj, 1984., str. 135-148.

Le MINORANZE tra le due guerre. Bologna, 1994., a cura di U. Corsini i D. Zaffi.
M. MIRKOVIĆ: Tri etničke linije. Problemi sjevernog Jadrana, sv. 1., Rijeka 1963., str. 1-16., i Izabrani ekonomski radovi, knj. 4., Zagreb, 1979., str. 320-353.
A. MORI: La Dalmazia. Rim, 1942.
A. MOSCONI: I primi anni di governo italiano nella Venezia Giulia-Trieste 1919-1922. Bologna, 1924.
E. DI NOLFO: Mussolini e la politica estera italiana 1919-1933. Padova, 1960.
NAZIONALISMO e neofascismo nella lotta politica al confine orientale 1945-1975. Trst, 1977.
D. NEĆAK-A. VOVKO: Dejavnost Slovencev in Hrvatov iz julijski krajine v emigraciji v Jugoslaviji. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, sv. 21., Ljubljana, 1981., str. 113-128.
I. NEJAŠMIĆ: Depopulacija u Hrvatskoj. Korijeni, stanje, izgledi. Zagreb, 1991.
NEOSLOBODJENA braća. Teška hronika našeg življa pod Italijom. Beograd, 1934.
NEZABORAVNA naša Istra. Zagreb, 1932.
B. NICE: La questione della Venezia Giulia nella letteratura di un triennio (1945-1947). U: L'Universo. 1949., str. 29-42.
B. C. NOVAK: Trieste 1941-1954. The ethnic, political and ideological struggle. Chicago-London, 1970., talijanski: Torino, 1973.
G. NOVAK: Predratna politika Italije i pastanak Londonskog pakta. Split, 1933.
OKO Trsta. Beograd, 1945.
OLOCAUSTA. Fiume terra d'ltalia. Trst, 1954.
Le OPERAZIONI delle unita italiane in jugoslavia (1941-1943.). Narazioni Documenti. Rim 1978. (. . .) nel settembre-ottobre 1943. Rim, 1975.
M. ORTOLANl: Pubblicazioni geografiche jugoslave sul problema della Venezia Giulia. Atti XVII. Congresso geografico Italiano. Sv. 3., Bari, 1957., str. 402.
OSIMSKI sporazumi. Kopar, 1977.
OSLOBODILAČKI rat naroda Jugoslavije 1941-1945. Beograd, 1975.
M. PACOR: Confit!c orientale. Qucstiollc /laziO/zaJc e Resjstcnza lIci Friuli-Venezia Giulia. Milano, 1964.
M. PACOR: Italia e Balcani dal Risorgimento alla Resistenza. Milano, 1968.
C. PAGNINI: Risorgimento e irredentismo nella Venezia Giulia. Gorizia, 1994.
L.PAPO: Albo d'Oro - La Venezia Giulia e la Dalmazia nell ultimo conflitto mondiale. Supplemento all'Indice generale dei nomi. Trst, 1989. Dopunjeno s egzodusom, 1994.
PARIŠKA mirovna pogodba. Integralno prevodno besedilo Mirovne pogodbe z Italijo, podpisane v Parizu 10. februarja 1947, in faksimilni kartografski prikaz pogodbeno določenih mej med Italijo, FLRJ in STO. Ljubljana, 1997.
P. PAROVEL: L'identita cancelatta, Trst 1985. Izbrisani identitet. Nasilno potalijančivanje prezimena, imena i toponima u "julijskoj Krajini", od 1919. do 1945., sa spiskovima iz Tršćanske, Goričke i Istarske pokrajine, te prvih 5300 dekreta. Pazin-Poreč-Pula, 1993.
G. LA PERNA: Pola-Istria-Fiume. La lenta agonia di un lembo d'Italia. Milano, 1993.
J. PERCAN: Obzori istarskog narodnjaštva. Antologijski izbor tekstova iz "Naše Sloge" 1870.-1915. Sv. 1.-3., Pula-Rijeka, 1986.
PER una storia tra le due sponde adriatiche. Bari, 1962.
T. PERUŠKO i dr.: Knjiga o Istri. Zagreb, 1968.
B. PETRANOVIĆ: Istorija Jugoslavije 1918.-1988. Knj. 1., Beograd, 1978. Knj. 2., Narodnooslobodilački rat 1941.-1945. Knj. 3., Socijalistička Jugaslavija 1945.-1988., Beograd,1988.
J. PIRJEVEC: Bazovica 1930. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, sv. 21., Ljubljana, 1981., str. 157-166.

A. PIZZAGALLI: Per l'italianita dei cognomi neIla Provincia di Trieste. Trst, 1929.
A. PITAMIZ, A. Praga: Storia della Dalmazia 1870-1947. Milano, 1981.
D. PLENČA: Međunarodni adnosi Jugoslavije u toku drugog svjetskog rata. Beograd, 1962.
Z. PLEŠE: Osnovne karakteristike političkog i ekonomskog stanja u Istri 1945.-1947. U: Oslobođenje Hrvatske 1945. godine. Zbornik. Zagreb, 1986., str. 612-623.
M. PLOVANIČ: O Rijeci od 1943. do 1945. S posebnim osvrtom na "Liburniste" i 'Autonomaše Zanellijane", Pazinski memorijal, sv. 13., Pazin, 1984., str. 313-384.
R. PONIS: Esodo 50 anni dopo. Trst, 1995.
B. PONOMAREV, A. GROMYKO, V. KHVOSTOV: Histoire de la politique exterieure de l'URSS 1945-1970. Moskva, 1970.
F. POTOČNJAK: Kobne smjernice naše politike spram Italije. Zagreb, 1925.
POVIJEST Rijeke. Rijeka, 1988.
PREGLED razvoja međunarodnopravnih odnosa jugoslovenskih zemalja od 1800. do danas. Sv. 3. Pregled međunarodnih ugovora i drugih akata od medunarodnopravnog značaja za Jugoslaviju od 1941. do 1965. godine. Beograd, 1968. Sv. 4. (.. .) za Socijalističku Federativnu Republiku Jugoslaviju 1966. i 1967. godine. Beograd, 1969.
PREZIMENA i naseIja u Istri. Narodnosna statistika u godini oslobođenja. Prema Cadastre National de l'Istrie i drugim izvorima priredili J. Bratulić i P.Šimunović. Knj. 1.-3., Pula-Rijeka, 1985., 3., 1986.
PRIKLJUČENJE Istre Federalnoj Državi Hrvatskoj u Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji 1943.-1968. Rijeka, 1968.
Il PROBLEMA delle opzioni nei territori assegnati alla Jugoslavia. Trst, 1950.
Il PROBLEMA di Trieste. Genesi e sviluppo della questione giuliana in reIazione agli avvenimenti internazionali (1943-1952). Bologna, 1952.
R. PUPO: La rifondazione della politica estera italiana: la questione giuliana 1944-45., Udine, 1979.
G. QUARANTOTTI: La riforma dei programmi e degli orari nelle scuole medie, umanistiche e realistiche delle nuove provincie. Rim, 1923.
R. GUARIGLlA: Ricordi 1922-1946. Napulj, 1949.
E. RADETIČ: Istra pod Italijom 1918.-1943. Zagreb, 1944., Rijeka, 1992.
L. RAGUSlN RIGHl: Politica di confine. Trst, 1929.
RAPALSKI ugovor. Sporazum i konvencije između Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenacaa i Kraljevine Italije. Beograd, 1923.
V. RAPOTEC: Praksa Italije s Slovenci in Hrvati (1918-1940). Kopar, 1952.
A. REJEC: Demografski premiki v širem obmejnem pasu zahodne Slovenije in dežele Furlanije-Julijske krajine v polstoletju. Jadranski koledar 1972. Trst, 1972., str. 154-164.
A. REJEC, T. ČERNAČ, J. VADNJAL: Pričevanje O TIGR-u. Ljubljana, 1995.
F. ROCCHI: L'esodo dei giuliani, fiumani e dalmati. Rim, 1970.
F. ROCCHl: L'esodo dei 350 mila Giuliani, Fiumani e Dalmati. Rim, 1972., 1990.
J. ROGLlČ: Osobine i važnost novooslobođenih krajeva. U: Kongresi geografa Jugoslavije, sv. 1., Zagreb, 1950., str. 15-28.
P. ROMANO: La questione giuliana 1943-1947: La guerra e la diplomazia - Le foibe e l'esodo. Trst, 1997.
R. ROMEl: La tragedia della Dalmazia, del Carnaro e della Venezia Giulia 1918- 1945.Bari, 1950.
I. RUBlČ: Talijani na Primorju Kraljevine Jugoslavije.Split, 1930.
T. SALA: La crisi finale del Litorale Adriatico 1944-1945. Udine, 1962.
T. SALA: Le potenze dell'Asse e la Jugoslavia. Saggi e documenti 1941/1943. Milano, 1974.
T. SALA: Prijedlozi za asimilaciju "inorodnih" u "provinciji Istri". Dometi, VI., 9.-10., Rijeka, 1973., str. 24-30, i Pazinski memorijal, sv. 5., Pazin, 1977., str. 7-15.

F. SALATA: Il diritto d'Italia su Trieste e l'Istria. Documenti. Trst, 1915.
F. SALATA: Per le nuove provincie e per l'Italia. Discorsi scritti e documenti. Rim, 1922.
L. SALVATTORELLl, G. MIRA: Storia d'ltalia nel periodo fascista. Torino, 1969., izd. 6.
G. SALVEMINI: La politica estera dell'ltalia da1 1871 al 1914. Firenca, 1944.
G. SALVEMINI: Mussolini diplomalico (1922-1932). Bari, 1952.
G. SALVEMINI: Racial Minorities under Fascism in ltaly. Chicago, 1934.
A. SANDONA: L'irredentismo nelle lotte politiche e nelIe contese diplomatiche italo-austriache. Bologna, 1932. Vol. 1.-3. Bolagna ,1937.-38.
SAOPŠTENjE o talijanskim zločinima protiv Jugoslavije i njenih naroda. Beograd, 1952.
U. SCARPELLl: Gente di Dalmazia. Rievocazioni ed asaltazione storico-biografica dei grandi ltaliani di Dalmazia. Trst, 1933.
C. SCHIFFRER: Le origini dell'irredentismo triestino (1813-1860). Udine, 1933., 1937.,1978.
C. SCHIFFRER: Sguardo storico sui rapporti tra Italiani e Slavi nella Venezia Giulia, Trst, 1946., Milano, 1964., engleski: Rim, 1946.
H. SCHNEIDER-BOSGARD: Bandenkampf in der Operationszone Adriatisches Küstenland. Trst,1944.
SCUOLE medie, umanistiche e realistiche delle nuove provincie. Rim, 1923.
P. SEMA: La lotta in Istria 1890-1945. Il movimento socialista e el Partito comunista Italiano: La sezione di Pirana. Trst, 1971.
M. SENTIĆ: Josip Broz Tito i Istra 1945.-1995. u jugoslavenskoj historiografiji. Pazinski memorijal. sv. 22., Pazin, 1991., str. 129-138,
E. SESTAN: Venezia Giulia. Lineamenti di una storia etnica e culturale, Rim, 1947., Bari, 1965.
G. A. SHEPPER: La campagna d'ltalia 1943-1945. Milano, 1975.
V. SIMEUNOVIĆ: Stanovništvo Jugoslavije i socijalističkih republika 1921.-1961, Beograd,1964.
Les SYSTEMES d'occupation en Yugoslavie 1941-1945. Rapports au 3e Congres International su l'Histoire de la Resistance europeene A Karlovy Vary, les 2-4 Septembre 1963. Beograd, 1963.
SLOVENCI V Italiji. Ljubljana, 1975,
SLOVENSKA Istra v boju za svoboda. Kopar, 1976.
SLOVENSKO primorje in Istra. Boj za svoboda skori stoletja. I. Od najstarejših časov do druge svetovne vojne. Il. Osvobodilni boj. III. Politično diplomatski boj, obnova in graditev. Beograd, 1953. Usp. ISTRA (...)
SPOMEN-knjiga Jugoslavenske matice u Splitu. Prigodom proslave prve lO-godišnjice (1920-1930). Split, 1930.
M. SOBOLEVSKI: Komunistički pokret u Hrvatskoj na područjima pod talijanskom okupacijom i u granicama Italije 1919.-1941. Časopis za suvremenu povijest, XXII., 3, Zagreb, 1990., str. 39-56.
H. H. SOKOL: Oesterreich-Ungarns Seekrieg 1914-1918. Zurich-Leipzig-Beč, 1933.
N. SOKOLIĆ-JAMAN: Primjena načela "etničke ravnoteže" u jugoslavensko-talijanskom razgraničenju nakon drugog svjetskog rata. Politička misao, sv. 1. Zagreb,1969.,str.123-135.
S. SOMOGYI: Alcuni dati statistici sulle popolazioni della Venezia Tridentina e Giulia secondo la lingua d'uso degli abitanti. Rim, 1948.
V SPINČIČ: Crtice iz hrvatske književne kulture Istre. Zagreb, 1926., i Oteta nam otadžbina, Zagreb, 1934.
SPOMEN-spis na spasavanje istarske, bosansko~hercegovačke i dalmatinske djece. Zagreb, 1921.
STANOVNIŠTVO Jugoslavije i socijalističkih republika i pokrajina 1921.-1961., Beograd, l964.

STANOVNIŠTVO Jugoslavije, republika i pokrajina. Prema popisu 1921. Beograd, 1986.
STANOVNIŠTVO predratne Jugoslavije i federalnih jedinica. Prema popisu od 1931. Po veroispovesti. Beograd, 1945.
B. STEFFE: Partigiani italiani nella Venezia Giulia. Trst, 1946., Padova, 1965.
V STlPETlČ: Agrarna reforma i kolonizacija u FNRJ godine 1945.-1948. Rad JAZU, knj. 300., Zagreb, 1954., str. 431-472.
M. STOJKOVIČ, M. MARTIČ: Nacionalne manjine u Jugoslaviji. Beograd, 1953.
J. STONE: Intenzational Guarantees of Minority Rights. Procedure of the Council of the League of Nationas in Theory and Practice. London, 1932.
LA STORIOGRAFIA italiana negli ultimi vent'anni. Milano, 1970.
M. i P. STRČIČ: Hrvatski istarski trolist. Laginja, Mandić, Spinčić. Rijeka, 1996.
P. STRČIĆ: Iz odnosa Josipa Broza Tita prema Istri između dva svjetska rata. Goriški letnik, sv. 7., Nova Gorica, 1980., str. 65-74.
P. STRČIČ: La lotta di Josip Broz Tito per I' Istria sul piano della politica estera del 1941 al 1945. Rijeka, 1978. I hrvatski.
K. STUHLPFARRER: Die Operationszonen "Alpenvorland" und Adriatisches Kustenland 1943-1945. Beč, 1969., talijanski: Gorizia, 1979.
B. STULLI: Talijanska historiografija i jadranski iredentizam. Historijski zbornik, sv. 7., Zagreb, 1954., str. 215-224.
J. ŠENTIJA: Kako dalje? Nacrt za povijest odnosa između SFR Jugoslavije i Italije od 1943. do 1970. godi ne. Dometi, IV, 1.-2., Rijeka, 1971., str. 15-52.
D. ŠEPIČ: Jadranska dilema talijanske politike. Pomorski zbornik, sv. 7., Zadar, 1969., str. 625-654.
D. ŠEPIČ: Jadransko pitanje od 1915. do 1954. Istra, XIII., 1.-2., Pula, 1975., str. 17-36.
D. ŠEPIĆ: Nacionalno pitanje u odnosima između jugoslavenskog i talijanskog radničkog pokreta. Putovi revolucije, sv. 3.-4., Zagreb, 1964., str. 232-248.
D. ŠEPIĆ: O procesu integracije hrvatske nacije u Istri. U: Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća. Zagreb, 1981.
D. ŠEPIĆ: Gli Slavi del Sud e I'irredentismo adriatico. Rivista di Studi Politici Internazionali, XVII., 2., Firenza, str. 237-245.
D. ŠEPIČ: Sudbinske dileme rađanja Jugoslavije. Italija, Saveznici i jugoslavensko pitanje 1914.-1918. Zagreb, 1970., sv. 1.-3., Pula-Rijeka, 1989.
D. ŠEPIĆ: Talijanski antifašisti u emigraciji i pitanje Julijske krajine. Pazinski memorijal, sv. 9., Pazin, 1979., str. 233-239.
D. ŠEPIĆ: Talijanski iredentizam na Jadranu. Konstnte i transformacije. Časopis za suvremenu povijest, VII., 1., Zagreb, 1975., str. 5-32.
D. ŠEPIĆ: Talijanska okupnciona politika u Dalmaciji (1941.-1945). Putovi revolucije,I., 1.-2., Zagreb, 1963., str. 215-240.
D. ŠEPIĆ: Zemlja muka. Jugoslaveni u Italiji. Pariz, 1931.
J. ŠIDAK, M. Gross, I. Karaman, D. Šepić: Povijest hrvatskog naroda g. 1860.-1914., Zagreb, 1968.
J. ŠIDAK i dr.: Hrvatski narodni preporod. llirski pokret. Zagreb, 1988.
F. ŠIŠIĆ: Jadransko pitanje na Konferenci mira u Parizu, Zbirka akata i dokumenata. Zagreb,1920.
V ŠPANGER: Bazoviški spomenik. Trst, 1965.
A.TAMARO: L'Adriatico golfo d'Italia. Milano, 1915.
A.TAMARO: Due anni di storia 1943-45. Vol. 1.-3. Rim, 1948.-50.
A.TAMARO: La Venetie Julienne et la Dalmatie. Histoire de la nation italiene sur ses frontieres orientales. Vol. 1.-3. Rim, 1918.-1919.
A.TAMARO: Venti anni di storia. Rim, 1953.

R.TANKOVIC: La guestione nazionale nella Venezia Giulia. II Casa di Pola. Le vicende 1945-1947 attraverso gli atti del CLN e le pagine de 'L'Arena di Pola. Goriza, 1985.
D. TASIĆ: Konačni rezultati popisa stanovništva 15. 3. 1948. Beograd, 1951.
A.TASSO: Italia e Croazia. Sv. 1, 1918-1940. Drugo izd., Macerata, 1967.
A. J. P. IAYLOR: The Habsburg Monarchy 1809-1918. A history of the Austrian Empire and Austria-Hungary. 1941.,1948., slovenski: 1956., hrvatski: Zagreb, 1990.
TITO-Istra-Hrvatsko primorje-Gorski kotar. Rijeka, 1977.
T TlTTONI, V SCIALOIA: L'Italia alla conferenza della Pace. Discorsi e documenti. Rim, 1921.
S. A. TOKAREV: Trieste 1946-1947 nel diario di un componente sovietico della Commisione per i confini italo-jugoslavi. Udine, 1995.
A. TORRE: La politico estera dell'Italia. (Da1 1870 al 1896. Dal 1896 al 1914). Sv. 1.2., Bologna, 1959-1960.
M. TOSCANO: II Patto di Londra. Storia diplomatica dell'intervento italiano 1914- 1915. Bologna, 1934.
L. TOSI: La propaganda all'estero nella prima guerra mondiale. Rivendicazioni territoriali e polilica delle nazionalita. Udine, 1977.
S. TRENTIN: La restaurazione delle terre liberate in Italia e l'opera dell'Istituto federale di credito per il risorgimento delle Venezie. Bologna, 1923.
A. TREVES: Le migrazioni interne nelI'Italia fascista. Politica e realtr' demografica. Torino, 1976.
TRIESTE et l'Istria. Leurs droits dans la question italienne. Rocca san Casciano, 1954.
TRST Trieste 1945. Trst, 1985.
TRST 1941-1947. Od italijanskoga napada na Jugoslavijo do mirovne pogodbe. Kopar, 1988.
D. TUMPIĆ: Istarska emigracija. Svjedočanstva. Zagreb, 1991.
D. TUMPIĆ: Nepokorena Istra. Sjećanje i dokumenti sa dva historijska memoarska zapisa Frane Debeuca te brojnim prikazima istarskih boraca. Zagreb; 1975.
M. UDINA: Scritti sulla questione di Trieste. Milano, 1969.
M. UDINA: Gli accordi di Osimo. Lineamenti introduttivi e testi annotati. Trst, 1979.
G. VALDEVlT: La questione di Trieste 1941·1954. Politica internazionale e contesto locale. Milano, 1986.
VARIAZIONI di terittorio e di nome avvenute nelle circoscrizioni amministrative del Regno dal gennaio 1925 al 31 marzo 1927. Rim, 1927. (. ..) comunali e provinciali del Regno dal aprile 1921 al 15 ottobre 1930. Rim, 1930.
L. VERONESE: Vicende e figure dell'irredentismo giuliani. Trst, 1938.
Le VIOLENZE jugoslave in Zona B dopo l'8 settembre 1953. Trst, 1954.
A.VIVANTE: Irredentismo adriatico. Contributo alla discussione sui rapporti austro-italiani. Firenca, 1912., 1954., Trst, 1945., 1954., E. Apih, "La genesi di 'lrredentismo adriatico'", 1984., Genova, 1997., francuski: Geneve, 1917.
VSI PROCESI proti Slovencem in Hrvatom ter drugim antifašistom iz Julijske krajine pred fašističnim posebnim tribunalom, 1927-1943. Iz knjige Aula IV, Trst, 1970.
G. VOLPE: Povijest fašističkog pokreta. Rim, 1942.
B. VUKAS: Etničke manjine i međunarodni odnosi. Zagreb, 1978.
B. VUKOBRATOVIĆ: Narodnosti u Hrvatskoj. Lipovljani, 1977.
A. VOVKO: Delovanje "Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine" v letih 1933.-1940. Zgodovinski časopis, XXXIII., 1., Ljubljana, 1979., str. 67·107.
A. VOVKO: Organizacije jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine do leta 1933. Zgodovinski časopis, XXXII., 4., Ljubljana, 1978., str. 449-473.
A. VOLTOLINA: Per l'intangibilita teritoriale e amministrativa della provincia dell'lstria. Pula, 1926.

ZADAR. Zbornik. Zagreb, 1964.
G. ZAMBONI: Mussolinis Expasionspolitik auf dem Balkan. Italiens
Albanienspolitik vom 1. bis zum 2. Tiranapakt in Rahmen des italienischjugoslawischen Interessenkonflikts und der italienischen imperialen Bestrebungen in Südosteuropa. Hamburg, 1970.
G. ZANUSSI: Guerra e catastrofe d'Italia. Rim, 1945.
ZARA nel Cinquantenario della Redenzuione. Ankona, 1968.
ZEMLJA i narod Istre u prošlosti i sadašnjosti. Zagreb, 1944. p. o. iz Alma Mater Croatica, VII., 1.-4., Zagreb, 1943.
F. ZWITTER, J. ŠIDAK, V. BOGDANOV: Nacionalni problemi v habsburški monarhiji. Ljubljana, l962.
V. ŽERJAVIĆ: Koliko je osoba iselilo iz područja pripojenih Hrvatskoj i Sloveniji nakon kapitulacije Italije i Drugog svjetskog rata. Časopis za suvremenu povijest, XXVIII., 1, Zagreb, 1997., str. 147-153.
V. ŽERJAVIĆ: Kretanje stanovništva i demografski gubici Republike Hrvatske u razdoblju 1900. do 1991. gadine. Časopis za suvremenu povijest, XXV.,2.-3 .. Zagreb, 1993, str. 65-85.
V. ŽERJAVIĆ: Doseljavanje i iseljavanje s područja Istre, Rijeke i Zadra u razdoblju 1910.-1971. Društvena istraživanja, II., 4.-5., Zagreb, 1993., str. 631-656.
N. ŽIC: Istra. Dio 1. Zemlja, Zagreb, 1936. Dio 2. Ćovjek. Antropogeografsko stanje potkraj svjetskog rata. 1937.

KRALJEVINA JUGOSLAVIJA (1918.-1935.)
Politički teror u Hrvatskoj

- Hrvatska i Hrvati u Kraljevini SHS, odnosno Kraljevini Jugoslaviji, iako su trebali biti konstitutivni dio države, došli su u neravnopravan, podređen položaj u nacionalnom, političkom, gospodarskom i kulturnom pogledu u odnosu na Srbe i Srbiju

- Iako se do stupanja u Kraljevstvo SHS-a došlo sporazumom koji je trebao osigurati ravnopravnost svih naroda u toj državnoj zajednici, pretegnuo je jedan politički faktor koji je imao oslonac u velikosrpskoj buržoaziji; na području Hrvatske represija prema svakom obliku oporbe zbog nacionalnog, socijalnog ili političkog nezadovoljstva bile su gotovo svakodnevna pojava

- politika centralizacije i unitarizacije mogla se provoditi zahvaljujući premoći centralističko-unitarističke grupacije u državi, tj. prevlasti velikosrpske buržoazije i vojnih vrhova na čelu s dvorom; idejni začetnik tog koncepta organizacije državne uprave bio je regent, a od ljeta1921. kralj Aleksandar I. Karađorđević, imao je svesrdnu pomoć Svetozara Pribičevića, Srbina iz Hrvatske, u to vrijeme strastvena i zadrta zagovornika i provoditelja centralizma i unitarizma (kasnije se povukao iz politike potpuno razočaran nepravednim društvenim uređenjem, bio je čak i interniran te prognan izvan Jugoslavije), zatim, kralju su u tome izraziti oslonac bili vojni krugovi te članovi Narodne radikalne stranke na čelu s **dr. Nikolom Pašićem**, ali i članovi Demokratske stranke

- vojska, koja je bila čvrst oslonac kraljevom društvenom uređenju, bila je protežirana i premrežena isključivo ***srbijanskim rukovodećim kadrom*** , u Hrvatskoj i u nekim drugim djelovima zemlje (Makedonija, Kosovo, Vojvodina) ponašala se kao okupatorska sila[1]

[1] Usp. Rajko Jovanović, *Historija bijelog terora u Jugoslaviji,* Toronto 1935.; Svetozar Pribičević, *Diktatura kralja Aleksandra*, Pariz 1933.

- vojska Kraljevine Srbije je u Hrvatsku stigla 10. prosinca 1918. i počela odmah «reorganizirati» hrvatsku vojsku koja je uglavnom rasformirana, tek manji dio uglavnom novih vojaka uvojačen je u «jedinstvenu vojnu silu Kraljevstva SHS»

- Hrvatski sabor prestao je s radom (29. listopada) 1918. , priznavši Narodno vijeće SHS za vrhovnu državnu vlast, i nije se više sastajao sve do 1942.

- ubrzo su vojni srbijanski zakoni i odredbe protegnuti na područje Hrvatske, npr. 28. travnja 1919., koju je donio vojni komandant, regent Aleksandar, vojni sudovi postali su nadležni i za građanske osobe optužene po vojno-kaznenom zakoniku Kraljevine Srbije; **u toj se naredbi područje Hrvatske smatralo zaposjednutim** , dakle **osvojenim** teritorijem ; ukazom regenta od 19. kolovoza 1919. ti isti vojni zakoni protegnuti su i na cijelokupni teritorij Kraljevine SHS

- 20. prosinca 1918. ukinuto je znakovlje hrvatske državnosti, od tada na dalje zakonom je zabranjeno i sprečavano nacionalno znakovlje; službena zastava postala je trobojnica: modro-bijela-crvena što su bile oznake srbijanske zastave; u Hrvatskoj je postupno ukidana institucija hrvatskog bana – po značajkama dotadašnjih ovlasti i položaja bio je hrvatski podkralj – sve dok nije u potpunosti dokinuta 1921. Vidovdanskim ustavom, kada je umjesto bana imenovan pokrajinski namjesnik kralja

- kraljevim ukazom objavljenim u Narodnim novinama u Zagrebu 30. studenog 1920., neposredno nakon završenih izbora za Ustavotvornu skupštinu, Hrvatski sabor je raspušten

- na prvim izborima za Konstituantu,koji su održani 28. studenog 1920.godine, za jedan mandat u Srbiji (zajedno s Vojvodinom) bilo je potrebno 3000 (2.978) glasova, dok je u Hrvatskoj trebebalo oko 4700 (4.724)[2]

- za vrijeme donošenja Vidovdanskog ustava 28.lipnja 1921. predstavnici Hrvatske zajednice, Hrvatske pučke stranke, Slovenske ljudske stranke, Bunjevci i komunisti napustili su Konstituantu, jer je bilo evidentno da je on proizvod centralističkog

[2] Usp. Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb 1942.

koncepta vlasti s velikosrpskom dominacijom, s čim se oni nisu slagali i što je bilo u suprotnosti s Krfskim sporazumom;

- centralizacija državne uprave imala je odraza i na lokalnoj razini; u razdoblju od 1919. do 1929. nekoliko je puta raspuštana vlast u Zagrebu a da su razlozi za to bili isključivo politički; 1919. je prvi put raspuštena skupština; 1920. nisu priznati rezultati izbora, odnosno najprije su zamrznuti rezultati izbora a zatim su i poništeni; 1921. opet je raspuštena gradska skupština i imenovan je vladin povjerenik, raspuštana je još 1925., i 1927. se centralna vlast umješala kad je poništila mandate 4 «nepodobna» zastupnika, dok 1929. nakon Heinzelove ostavke nisu ni provedeni novi izbori nego je nakon proglašenja kraljeve diktature i ukaza o ukidanju gradskih samouprava gradom upravljao vladin komesar

- slično se događalo diljem Hrvatske. U južnoj Dalmaciji je centralna vlada punih sedam godina odgađala izbore za općinsku samoupravu, a kada su ih konačno dopustili 1926. i kad su rezultati pokazali uglavnom antirežimsko raspoloženje tada su po istom modelu raspuštali skupštine (Split, Dubrovnik, Korčula)

- od 6. siječnja 1929. kralj je svojom proklamacijom ukinuo Vidovdanski ustav, raspustio državnu Narodnu skupštinu i proglasio apsolutističku monarhiju; zabranjene su sve do tada postojeće legalne političke stranke; sljedili su progoni, zatvori, internacije, suđenja na duže i kraće kazne zatvora, pa i ubojstva

- 4. studenog 1927. dr. Ivan Krajač u Narodnoj skupštini iznio je podatke o iznosu prikupljenih poreza u Kraljevini SHS od 1919. do 1926.: svaki stanovnik Srbije i Crne Gore platio je 408 dinara, u Hrvatskoj i Slavoniji plaćeno je 702 dinara po stanovniku, u Dalmaciji oko 349 dinara (ona je u cjelini ušla u Kraljevinu SHS tek 1921. i od tada je redovito ubiran porez), u Vojvodini i Srijemu oko 1118, u Sloveniji oko 1035, te u Bosni i Hercegovini oko 557 dinara[3]; u postocima Slovenija je platila 14,08% od ukupne svote uplaćenih poreza, Hrvatska sa Slavonijom i Međimurjem uplatila je

[3] Rudolf Horvat, n.dj.

21,09%, Dalmacija 2,80%, Bosna i Hercegovina 13,56%, Vojvodina sa Srijemom 25,75%, a Srbija s Crnom Gorom 22,72%[4]

- porezi na području Hrvatske i Slavonije, Dalmaciji te u Vojvodini i Sloveniji (prečanskim krajevima) u vrijeme Austro-Ugarske bili su veći nego u Srbiji i Crnoj Gori; iako je Ustav obavezao vladu na izjednačavanje poreznih obveza oni, dakako, nisu bili tako marni u tom poslu pa su nastavili do sredine 20-ih godina prikupljati poreze po odredbama koje su važile u Austro-Ugarskoj, s tim da je proglašeni paritet zamjene krune u dinare (1:4 u korist dinara) automatski povećao iznose poreza određenih u krunama, a plativih u dinarima – za 4 puta! Iako se za istu svotu kruna i dinara mogla kupiti, po ustanovljenim podacima iz 1919., ista količina roba

- nakon proglašenja kraljeve diktature 1929. porezna politika postala je još zaoštrenija, a na štetu «prečanskih» krajeva,; povećane su razne takse (biljezi i pravne pristojbe) te trošarine, od kojih se punio državni budžet

- jedan od prvih akata centralne vlade bila je odredba o jednakosti, tj. ravnopravnosti ćiriličkoga s latiničnim pismom u javnom životu, od oznaka naziva državnih i drugih ustanova gdje su smješteni, do službenih dopisa na svim razinama državne i lokalne uprave i njihova međusobnog ophođenja; međutim, pokazalo se da je samo ćirilica postala državno pismo (centralni upravni organi vlasti, vojska, žandarmerija upotrebljavali su ćirilicu i u komuniciranju s područjima države gdje je do uspostave Kraljevstva SHS pisalo se latinicom)[5]

- potkraj srpnja 1924. naredbom tadašnjeg ministra prosvjete S. Pribičevića zabranjeno je nastavnicima i učenicima učlanjivanje u gimnazijska ili sportska društva koja imaju separatistički «plemenski» karakter, dakle ona društva koja imaju u imenu istaknutu hrvatsku oznaku kao npr. «Hrvatski sokol» kojem je promjenjeno ime u «Jugoslavenski sokol»[6]

[4] Ž. Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji. Godišnji izvještaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921. – 1938.*, Ljubljana 1986.
[5] Bosiljka Janjatović, *Politički teror u Hrvatskoj*, Zagreb 2002.
[6] R. Horvat, n.dj. i Narodne novine , br 177.,8.VIII.1921.; br. 206., 13.IX.1921.; br. 96., 26.IV.1922.; Službene novine, br. 178., 6.VIII. 1924.

- u Hrvatskoj od (1920. god. – 1935. god.) sustavno je provođen izborni teror (raspuštale su se Skupštine, nisu priznavani rezultati izbora, poništavani su mandati...) bilo u izborima za Narodnu skupštinu, kao i u izborima za lokalnu upravu; vladajuće strukture su represijama raznih vrsta nastojale osigurati svoju premoć tj. premoć velikosrpskih stranaka i grupacija[7]

- osobito je bilo brutalno suzbijanje seljačkog nezadovoljstva (očekivali agrarnu reformu) u Hrvatskoj, koje je započelo u studenom 1918. i koje je provodila srbijanska vojska, a kasnije vojska Kraljevine Jugoslavije

- opće nezadovoljstvo **hrvatskih seljaka** nastupilo je u rujnu i trajalo je sve do kraja 1920., a glavni uzroci te bune bili su opće nezadovoljstvo hrvatskog seljaštva s novom državom, oličenom u srbijanskoj monarhiji Karađorđevića i obilježenom centralizmo, opterećenom skupoćom osnovnih životnih potrepština, nerješenim agrarnim pitanjem kao i brojnim drugim gospodarskim i političkim pitanjima. Neposredni povod buni bila je odluka vojnih vlasti o žigosanju i popisu stoke za potrebe vojske, za komoru, te odluka o dvomjesečnoj vojnoj vježbi u jeku poljoprivrednih radova, na koju su obveznici morali doći sa svojim kolima i konjima; buna je ugašena brutalno represivnim državnim aparatima (žandarmerija, vojska), s nezapamćenim nasiljem, u krvi – ubijeno je **25** osoba, od čega 15 seljaka, stotine seljaka bilo je ranjeno[8]

- pitanje izvršenja vojne obveze svakim danom je postajalo sve aktuelnije jer sve više novaka iz Hrvatske nije prihvaćalo vojsku koja provodi nasilje nad njihovim stanovništvom; prilikom hvatanja vojnih bjegunaca žandari su ubijali novake npr. u Sladojevcima kod Podravske Slatine (28 godišnjeg Jagu Genga, 21 godišnjeg Đuru Herenča, 18 godišnjeg Miška Kuzmića) ili u selu Bedenec kod Ivanca, Prelogu ...[9]

- provođene su represije nad stanovništvom u Hrvatskoj i zbog verbalnog delikta, točnije uvrede njihovog veličanstva, kralja Petra i Aleksandra te drugih članova kraljevske kuće, kao i uvreda države i državnih dužnosnika; uvreda veličanstva

---

[7] R. Horvat, n.dj.
[8] Bosiljka Janjatović, *Represija spram hrvatskih seljaka 1918.-1921.*, Časopis za suvremenu povijest, I./1993., str. 25.-34.
[9] isto

smatrala se težim zločinom[10] pr. djevojčica Bara Pozaić iz Selnice (općina Marija Bistrica) koja je išarala sliku kralja Aleksandra u svojoj školskoj knjizi prijavljena je državnom odvjetništvu... kako je slučaj završen nema dokumenata; Mara Haramina iz Banske Gorice, zato što je u svađi s rođakom uvrijedila kralja Aleksandra, nazvavši ga opančarom osuđena je pred sudom u Varaždinu 29. veljače 1924. na godinu dana zatvora i 100 dinara globe.....

- sustavno je provođen **teror** (progon, uhićenja, likvidacije) prema hrvatskoj političkoj oporbi, koja nije prihvaćala centralističko – unitaristički koncept vlasti s velikosrpskom hegemonističkom prevlasti, koju su vladajući održavali ne birajući sredstva u održivosti tog sustava

- među prvima su se na udaru režima našli pripadnici i vodstvo Hrvatske stranke prava, koja se i prije raspada Austro-Ugarske izjasnila za neovisnu i samostalnu hrvatsku državu; odmah im je ukinuto glasilo, a zatim su uhićeni stranački čelnici dr. Dragan Šafar, dr. Mirko Puk, general Ante Matasić[11]

- zatim su uhićeni i zadržani u policijskom pritvoru (bez sudske istrage i suđenja) potpisnici prosvjeda upućenog 27. veljače 1919. Predsjedništvu Državnog vijeća Kraljevstva SHS u Beogradu – narodni zastupnici (izabrani 1913.) dr. Vladimir Prebeg, dr. Josip Pazman, dr. Milan Kovačević. Oni su prosvjedovali zbog načina saziva Privremenog narodnog predstavništva, u koji forum nije ušao ni jedan predstavnik Hrvatske stranke prava; svojim su prosvjedom i proglasom htjeli upozoriti svjetsku političku javnost na neravnopravan položaj Hrvatske i Hrvata[12]

- Hrvatska (pučka) (republikanska) seljačka stranka imala je najveći utjecaj na najbrojniji dio hrvatskog stanovništva – seljaštvo – ali i na druge slojeve hrvatskog naroda i kao takvi bili su stalna prijetnja vladajućima (radikali), režim se bojao širanja njihovog utjecaja na druge djelove države

[10] HDA, grupa XXI, inv. br. 381., i 402.
[11] R Horvat, *Hrvatska na mučilištu* str. 74.
[12] Isto.

- na udar su došli zbog svog republikanskog programa koji je velikosrpskim radikalskim – vladajućim – krugovima bio a priori ne prihvatljiv, zatim zbog odbijanja centralističke organizacije državne uprave i karađorđevićanske monarhije, a osobito je nezadovoljstvo kulminiralo nakon represivnih mjera režima prema seljaštvu

- politički teror prvenstveno je usmjeren prema Stjepanu Radiću kojeg su željeli i fizički onemogućiti u političkoj djelatnosti, osobito su se pribojavali da u vremenima represije prema hrvatskim seljacima ne otrgne se i krene putem republikanstva

- bio je u policijskom pritvoru (bez formulirane optužbe) od kraja ožujka 1919. do kraja veljače 1920., te zatim nanovo uhićen 1920. i pušten

- nakon izlaska iz zatvora Radić je intezivirao svoje političke akcije, dok su vlasti s velikom pozornosti pratile njegove korake; te su ga ponovo 1920. uhitile s tim da su ga ovaj put nastojale sudski procesuirati te je bio osuđen na dvije i pol godine državnih uza; u dvije i pol godine morao bi biti u samnici na dan 1. prosinca jer se protivio načinu ujedinjenja u Kraljevstvo SHS

- uhićivani su i drugi istaknutiji članovi HPSS-a zbog svojih političkih aktivnosti (Ljudevit Kežman, dr. Vlatko Maček, dr. Spasoje Fattori, Pero Bižal, Franjo Detoni, Lavoslav Mayer, Dragutin Kovačević, Franjo Cetin, Stjepan Uroić...)

- progonima, uhićenjima, suđenjima bili su izloženi članovi i čelnici Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunisti); bili su osuđivani za razne političke delikte – političke antirežimske izjave, širenje komunističke literature i propagande, prosvjednih akcija, širenje organizacijske mreže stranke**;** tako je KPJ prešla u ilegalu 1921. nakon donošenja Zakona za zaštitu države; već 3. kolovoza poništeni su mandati legalno izabranih zastupnika s liste SRPJ(k)/KPJ u državnoj Narodnoj skupštini, čime je zapravo izvršen posljeizborni teror

- odmah su usljedila uhićenja (Ante Domazet, Jakov Gabrić, Ljubomir Maksimović, Vladimir Ćopić – 1919.god., Nikola Smoljanović, Aleksandra Tajkova, Leona Cirakija ...) ; u cijelom Kraljevstvu uhićeno je oko 200 osoba pod sumnjom da su pripremale boljševički prevrat i državni udar

- 1921. pokrenut je i sudski proces protiv dr. Milana Šufflaya (kojeg se smatralo ideologom pravaštva) i dr. koji je završen oštrim kaznama; radilo se o političkom sudskom procesu, iako su osumnjičenici optuženi i osuđeni za urotu protiv države, separatističku akciju i vojnu špijunažu[13]

- nakon izlaska iz zatvora 1921. Stjepanu Radiću je sve više rastao utjecaj u Hrvatskoj i izvan nje, u Bosni i Hercegovini pa čak i u Sloveniji i Srbiji; zato su Radić i njegova stranka bili izloženi stalnim progonima i kaznama, ponovno je bio pritvaran; zaoštrenost odnosa između vladajućih i oštre opozicije okupljene u Seljačko – demokratskoj koaliciji kulminirala je atentatom na Stjepana Radića i najuže vodstvo Hrvatske seljačke stranke u državnoj skupštini u Beogradu 20. lipnja 1928. godine

- tijekom 1928. odnos vlasti (radikala) prema Radiću dodatno se zaoštrava; Radiću se sve više prijeti smrću kao i njegovim suradnicima; bilo je očito da se priprema konačan obračun s njim što je i rezultiralo atentatom u Narodnoj skupštini od 20. lipnja 1928., radikalski zastupnik Puniša Račić u skupštini ubio je Pavla Radića i dr. Đuru Basaričeka, smrtno je ranio Stjepana Radića, dr. Ivana Pernara, a lakše Ivana Grandja[14]

- također je pod sustavom represivnog aparata bila i KPJ (isto tako potencijalna opasnost za vladajuće strukture); nakon 1. kolovoza 1921. karađorđevićanske su vlasti imale i zakonsko uporište za progon i kažnjavanje komunističke ideje, organizacija i akcija; kažnjavanje za takve akcije (bilo širenja komunističke ideje putem članaka, publikacija ili letaka, bilo organizacijskog rada u smislu izgradnje infrastrukture, bilo nekih drugih društvenih akcija – protestnih skupova, tribina...) bilo je najstrože sankcionirano, a kazne su uglavnom bile od nekoliko mjeseci do nekoliko godina zatvora ili robije

- nakon donošenja Zakona poništeni su mandati u svim skupštinama na svim razinama; otpušteni su i svi službenici i činovnici u svim upravnim strukturama vlasti; usljedila su svakodnevna uhićivanja i nema istaknutijeg člana u KPJ koji nije bio uhićivan i

[13] B. Janjatović, n.dj.
[14] Spomenica Braće Radić, Stjepan Radić, Zagreb, 1990.

suđen ; (članovi KPJ mahom su bili Hrvati, a težište njenog političkog djelovanja je bilo u Hrvatskoj)[15]

- u vremenskom razdoblju od proglašenja diktature 6. siječnja 1929., do rujna 1932. u Jugoslaviji su organizirana **152 politička suđenja**, što pred Sudom za zaštitu države u Beogradu, što pred sudovima koji su za tu priliku delegirani od Državnog suda za zaštitu države u drugim gradovima[16]

- na tim sudovima izrečeno je **18 smrtnih presuda**, **4 doživotne robije**, **734** optuženika su osuđena na **2348 godina robije** ili strogog zatvora[17]; u tu brojku nisu uračunati oni koji su ubijeni na policiji ili prigodom istrage ili u sukobu s policijom

- na osnovu takvih zakona (Zakon o zaštiti države, Zakon o državnom sudu za zaštitu države) 20. siječnja 1929. raspuštena je Hrvatska federalistička seljačka stranka, Hrvatska pučka stranka, Hrvatska stranka prava, Samostalna demokratska stranka ; nakon toga inteziviran je nadzor nad pojedinim istaknutijim i manje poznatim članovima vodstava zabranjenih stranaka[18]; tako da nema nimalo istaknutije političke osobe koja nije bila proganjana, suđena, neki su bili prisiljeni napustiti zemlju a neki nisu imali tu sreću pa su izgubili svoje živote

- od početka 1929. do kraja 1931. osobito su česta bila ubojstva komunista i to onih iz najviših foruma te stranke do članova mjesnih organizacija; policijske istrage – faze žestoka sraza režima s komunistima – koje nerjetko završavaju s ubojstvima , tih su godina svakodnevna pojava osobito u Osijeku, Slavonskom Brodu, Splitu , Šibeniku i području Hrvatskog primorja[19]

- tako su, kao žrtve policijskog nasilja, među prvima ubijeni Đuro Đaković i Nikola Hećimović (tijela su pronađena na mjestu Svetom Duhu pri Ostrem vrhu kod Maribora)[20]

---

15 B. Janjatović, n.dj.
16 isto
17 isto
18 R. Horvat, n.dj.
19 B. Janjatović, *Politički teror u Hrvatskoj*, Zagreb 2002. str.288.
20 isto

- zatim su pogubljeni – bez suda i presude - u Samoboru 27. srpnja 1929. čelnici SKOJ-a Mijo Oreški , njegov brat Slavko Oreški te Janko pl. Mišić i Pajo Marganović, Josip Hauk, Josip Kolumbo, Pero Popović – Aga, Rista Samardžić, Jovan Kolarski, Josip Debeljak, Josip Adamić, Ivan Šarić, Božo Vidas - Vuka... [21]

- u jeku političkih ubojstava i hapšenja zagrebačka policija je organizirala još jednu likvidaciju. U središtu Zagreba u Dalmatinskoj ulici , 18. veljače 1931., oko 20h navečer, napadnut je prof. dr. Milan Šufflay; od posljedica napada umro je kasno navečer u bolnici; prof. Šufflaya se tada smatralo ideologom pravaštva, a bio je uvažavan i od drugih hrvatskih političara (dr. Vlatko Maček, Stjepan Radić); nedvojbeno je sudskim postupkom utvrđeno, devet godina nakon ubojstva, da je prof. Šufflaya ubio jedan od plaćenika i doušnika zagrebačke policije kojemu je to umorstvo postalo ulaznicom za posao agenta u političkom odjelu[22]

- mnogi pravaši su usprkos proglašenju diktature i zabrani rada stranke nastavili s pol. djelovanjem, samo u ilegali; istaknutije osobe su bile proganjane i osuđivane (dr. Milovan Žanić, zatim odvetniku dr. Anti Paveliću koji je u odsutnosti osuđen na smrt, novinar Gustav Perčec također u odsutnosti osuđen na smrt) ; na kaznu smrti vješanjem osuđeni su Matija Soldin i Marko Hranilović, S. Javor i Antun Herceg kažnjeni su na dvadeset godina robije, Dragutin Križnjak na osamnaest, Stjepan Horvatek i Pavao Glad na petnaest, Ivan Rosić na kaznu smrti vješanjem...[23]

- ukupno je od uvođenja kraljeve diktature do kraja 1932. bilo provedeno 12 sudskih procesa protiv pripadnika i pristaša Hrvatske stranke prava, od 52 optužena 43 su osuđena na 289 godina robije, 5 na smrt u odsutnosti, 2 na vječitu robiju, 3 su obješena[24]

- 10. prosinca 1929. uhićen je Josip Predavec, potpredsjednik Hrvatske seljačke stranke, i smješten u istražni zatvor Sudbenog stola u Zagrebu pod sumnjom da je pronevjerio novac Hrvatske zadružne seljačke banke i time skrivio njezin slom; međutim,

---

[21] B. Janjatović, *Revolucionarni radnički pokret u Zagrebu 1929.-1934.* , Časopis za suvremenu povijest, 2./1983., str. 1. -31.
[22] HDA, Spisi državnog nadodvjetništva KK 5095/39-19, optužnica i presuda Okružnog suda u Zagrebu od 15.IV. 1940. i 21.VI. 1940.
[23] Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb 1942. str.506. -531.
[24] isto

šestosiječanjski je režim procijenio da Hrvatska zadružna seljačka banka financira HSS, pa je režim naložio Jugoslavenskoj narodnoj banci da joj uskrati kredite i tako je Hrvatska zadružna seljačka banka legalno uništena[25] ; osuđen je na tri godine zatvora, i bio je pušten 1932., sljedeće godine 1933., 13. srpnja ubio ga je aktivist Jugoslavenske nacionalne stranke Tomo Košćec na kućnom pragu[26]

[25] Vlatko Maček, *Memoari*, Zagreb, 1992.
[26] Mira Kolar-Dimitrijević, *Gospodarstvo kao sredstvo; Gospodarska djelatnost Josipa Predavca*, Historijski zbornik XLVI./1993., 145.-163.

Hrvatski državni arhiv, Zagreb

Fond Zemaljska vlada - Predsjedništvo Zemaljske vlade, odnosno Predsjedništvo Pokrajinske uprave 1919. - 1925.

Fond Državno nadodvjetništvo

Fond Stol Sedmorice

Fond Savska banovina (1929.-1935.) - Odjeljenje državne zaštite, Unutarnji odjel
- Povjerljivi spisi i Strogo povjerljivi spisi

Rukopisna ostavština dra Milana Šufflaya

Zbirke

Razni kazneno-politički spisi (Sudbeni stol Varaždin, Sudbeni stol Ogulin, Sudbeni stol Zagreb)

Grupa XXI., Politička situacija (1918.-1935.)

Grupa XVIII, Zabrana štampe

Grupa VI, Gradanske stranke

Državni arhiv Zagreb:

Fond Obitelji Radić

Časopisi, godišnjaci i novine

Almanah Kraljevine SHS/Jugoslavije (Zagreb - Beograd), *Borba* (Zagreb), *Crvena zastava* (Zagreb), *Dom* (Zagreb), *Hrvat* (Zagreb), *Hrvatska misao* (Zagreb), *Istra* (Zagreb), *Jutarnji list* (Zagreb), *Klasna borba, (Klasna borba* 1926.-1929. i 1930.-1934.1937., Beograd, 1984., knj. I. i IL), *Narodne novine* (Zagreb), *Narodni val* (Zagreb), *Nova istina* (Zagreb), *Novi list* (Sušak), *Novosti* (Zagreb), *Obzor* (Zagreb), *Primorski novi list* (Sušak), *Proleler* (*Proleter* 1929.-1942., Beograd, 1968.), *Radnička borba* (Zagreb), *Riječ SHS* (Zagreb), *Slobodni dom* (Zagreb), *Službene novine* (Beograd), *Zaštita čovjeka* (Zagreb)

II. Literatura

Knjige

Apih, Elia, Italia, fascismo e antfascismo IleIla Venezia Giulia (1918.-1943.), Bari, 1966.

Avramovski Živko, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji. Godišnji izvještaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921.-1938*., knj.I. (1921.-1930.), knj. II., (1931.-1940.), Ljubljana, 1986.

Bjelajac, Mile, *Vojska Kraljevine SHS 1918.-1921.*, Beograd, 1988.

Boban Branka, *Demokratski naciolializam Stjepana Radića*, Zagreb, 1998.

Boban, Ljubo, *Sporazum Cvctković-Maček*, Beograd, 1965.

Boban, Lj., *Maček i politika HSS-a 1928.-1941. Iz povijesti hrvatskog pitanja*, knj.1. i II., Zagreb, 1974.

Boban, Lj., *Svetozar Pribičević u opoziciji (1928.-1936.)*, Zagreb, 1973.

Boban, Lj., *Hrvatske granice od 1918. do 1991. godine*, Zagreb, 1992.

Bogdanov, A., *Početnica političke ekonomije*, Zagreb, 1926.

Broz, Josip, Tito, *Sabrana dela*, Beograd, 1977. do 1979., knj. I.-VII.

Cazi, Josip, *Vukovar u klasnoj borbi*, Zagreb, 1955.

Cazi J., *Nezavisni sindikati*, Zagreb, 1962., 1964. i 1967. knj. I.-III.

Čulinović Ferdo, *Jugoslavija izmedu dva rata*, knj. I., Zagreb, 1961.

Čopić Vladimir. Život i djelo. Materijali sa znanstvenog skupa održanog 1. i 2.listopada 1976. u Senju, Rijeka, 1978.

Diktatur in Jugoslawien, Berlin, 1930.

Dokumenti Centralnog radničkog sindikalnog veća Jugoslavije 1919.-1921., priredio dr. Toma Milenković. Beograd, 1983.

Dokumeneti centralnih organa SKOJ-a (1919.-1925.), priredili Ubavka Vujošević, Vojo Rajćević, Beograd, 1989.

Dugi (Vukovarski) kongres KPJ (20. - 24. jun 1920.). Plenarne sednice CPV KPJ (februrar-decembar 1920.), priredili U. Vujošević, Vujica Kovaćev, Beograd, 1983.

Engelsfeld, Neda, *Prvi parlament Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Privremeno narodno predstavništvo*, Zagreb, 1989.

Đuro Đaković. Život i djelo. Građa za biografiju, priredila U. Vujošević, Slavonski Brod,1979.

Eylan Claude, *La vie et la mort D'Alexalzdre l roi de Yougoslavie*, Paris,1935.

Filpović, Filip, *Sabrana dela*, Beograd, 1988., knj. I. - XIV

Gagliardi, Emanuel (Manko), *Istina o hrvatskom emigrantskom revolucionarmom komitetu 1919.-21. Odgovor na napadaje Stjepana Radića*, Graz, 1922.

Gligorijević, Branislav, *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd, 1970.

Gligorijević, B., *Kralj Alcksandar Karađorđević. (knj.) l. Ujedinjenje srpskih zemalja*, Beograd, 1996.

Goldstein, Ivo, *Holokaust u Zagrebu*, Zagreb, 2001. Suautor Slavko Goldstein.

Golec, Ivica*, Petrinjski biografski leksikon*, Petrinja, 1999.

Grada o stvaranju jugoslavenske države (1. l. - XIl. 1918.). Priredili dr. Dragoslav Janković i dr. Bogdan Krizman, Beograd, Beograd, 1964., knj. I. i II.

Grijak, Zoran, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb, 2001.

Hoptner, Jacob P., *Jugoslavija u krizi 1934.-1941.*, Rijeka, 1972.

Horvat, Josip, *Politička povijest Hrvatske*, knj. I. i II., Zagreb, 1938. i 1989.

Horvat, J., *Hrvatski panoptikum*, Zagreb, 1965. (Mitan Šuflay - str. 169.-228.)

Horvat, J., *Živjeti u Hrvatskoj 1900.-1941.* (Zapisci iz Nepovrata), Zagreb, 1984.

Horvat, Rudolf, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb, 1942. i 1992.

Hrvatskim mučenicima. Spomenspis na tragične događaje u lipnju i kolovozu 1928., Zagreb, 1928. i 1991.

Išek, 'Iomislav, *Hrvatska seljačka stranka u Bosni i Hercegovini 1929.-1941.*, Sarajevo, 1991.

Janjatović, B., *Politika HSS-a prema radničkoj klasi. Hrvatski radnički savez 1921.-1941.*, Zagreb, 1983.

Janjatović, B. - Strčić, Petar, *0ptužnica i presuda članovima i simpatizerima KPJ u hrvatskom primorju 1934. godine*, Rijeka, 1984.

Jareb, Jere, *Pola stoljeća hrvatske politike*. Povodom Mačekove autobiografije, Zagreb, 1995.

Jelić-Butić, Fikreta, *Ustaše i NDH 1941.-1945.*, Zagreb, 1977.

Jelić, Ivan, *Komunistička partija Hrvatske 1937.-1941*. Zagreb, 1973.

Johnston, William M., *Austrijski duh. Intelektualna i društvena povijest 1918.-1938.*, Zagreb,1993.

Jovanović, Rajko, *Fašističke žrtve. Historija bijelog terora u Jugoslaviji*, Toronto, 1935.

Jović, Dragiša, *Radnički pokret u Slavoniji 1918.-1929.*, Slavonski Brod, 1985.

Kecman, Jovanka, *Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama 1918.-1941.*, Beograd, 1978.

Keršovani, Otokar, *Povijest Hrvata*, Rijeka, 1971.

Kolar-Dimitrijević, Mira, *Radni slojevi Zagreba 1918.-1931.*, Zagreb, 1973.

Komunistički pokret i socijalistička revolucija u Hrvatskoj, Zagreb, 1969.

Kongresi, konferencije i sednice ccntralnih organa SKOJ-a (1919.-1924.), priredio Slavoljub Cvetković, Beograd, 1984.

Konjević, Mile, *Radnički pokret u Slavoniji 1929.-1941.*, Slavonski Brod, 1981.

Krizman, Bogdan, *Korespondencija Stjepana Radića*, knj. I. i II., Zagreb, 1973.

Krizman, B., *Vanjska politika jugoslavenske države 1918.-1941. Diplomatsko historijski pregled*, Zagreb, 1975.

Krizman, B., *Pavelić i ustaše*, Zagreb, 1978.

Kulundžić, Zvonimir, *Atentat na Stjepana Radića*, Zagreb, 1967.

Lakatoš, Joso, *Industrija Hrvatske i Slavonije*, Zagreb, 1924.

Maček Vladko, *Vođa govori. Ličnost, izjave, govori i politički rad dra Vladka Mačeka*. Sabrao i uredio Mirko Glojnarić, Zagreb, 1936.

Maček, V., *Memoari*, Zagreb, 1992.

Matijević, Zlatko, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva, Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.-1929.)*, Zagreb, 1998.

Matković, Hrvoje, *Svetozar Pribićević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature*, Zagreb, 1972.

Matković, H., *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb, 1999.

Matković, Stjepan, *Čista stranka prava 1895.-1903.*, Zagreb, 20()l.

Meštrović, Ivan, *Uspmene na političke ljude i događaje*, Zagreb, 19Y3.

Milenković, T., *Socijalistička partija Jugoslavije (1921. - 1929.)*, Beograd, 1974.

Mirošević, Franko, *Počelo je 1918. Južna Dalmacija 1918.-1929.*, Zagreb, 1992.

Mužić Ivan, *Stjepan Radić u Kraljevini SHS*, Zagreb, 1988.

Mužić, Ivan, *Katolička crkva u Kraljevini Jugoslaviji. Politički i pravni aspekti konkordata izmedu Svte Stolice i Kraljevine Jugoslavije*, Split, 1978.

Očak, Ivan, *Vojnik revolucije. Život i rad Vladimira Ćopića*, Zagreb, 1980.

Očak, Ivan, *Braća Cvijići*, Zagreb, 1982.

Očak, Ivan, *Afera Diamanstein. Prvi antikomunistički proces u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca (1919.)*, Zagreb, 1988.

Pavličević, Dragutin, *Povijest Hrvatske*, Zagreb, 1994.

Petrinović, Ivo, *Ante Trumbić - politička shvaćanja i djelovanje*, Zagreb, 1986.

Povijest Rijeke, Rijeka, 1988.

Potočnjak, Franko, *Malo istine iz naše nedavne prošlosti*, Zagreb, 1921.

Povijest Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1985.

Pozzi, Henri, *Black Hand Over Europe*, London, 1935. i Zagreb, 1994.

Pregled istorije SKJ, Beograd, 1963.

Preobraženski, E., *Moral i klasne norme*, Zagreb, 1926.

Pribićević, Svetozar, *Diktatura kralja Aleksandra*, Paris 1933., Zagreb, 1990.

Procacci, Giuliano, Povijest Talijana, Zagreb, 1996.

Prvi (Osnivački) kongres SRPJ(k) (20., 21. i 22. apri11919.). Plenarne sednice CV SRPJ(k) (april-decembar 1919.), priredio Sergije Dimitrijević, Beograd, 1990.

Radić Stjepan. Govori u Hrvatskom saboru, knj. I. i II., Zagreb, 1996.

Radićev Sabor 1927.-1928. Zapisnici Oblasne skupštine Zagrebačke oblasti, priredila dr. Mira Kolar-Dimitrijević, Zagreb, 1993.

Radošević, Mijo, *Prevara i politika*, Zagreb, bez god. izd.

Rajčević, Vojo, *Revolucionarni omladinski pokret u Hrvatskoj 1919.-1928.*, Zagreb, 1979.

Ristović, Ljubiša - Kržavac, Sava, *Robija*, Beograd, 1968.

Rojc, Milan, *Za bolju budućnost naše Kraljevine. (Razvitak prilika u Hrvatskoj)*, Zagreb, 1922.

Sellers, Charles, May, Henry, Mc Millen, Neil R., *Povijest Sjedinjenih Američkih Država*, Zagreb, 1996.

Sentić, Marija, *Bibliografija knjiga i brošura o Josipu Brozu Titu 1941.-1980.*, Rijeka, 1981.

Sobolevski, M., *Ogulin u radničkom pokretu i NOB*, Karlovac, 1971.

Sobolevski, M., *Ogulinski proces Josipu Bruzu Titu*, Ogulin, 1968.

Sobolevski, M., *Ogulinski proces Josipu Brazu*, Zagreb, 1976.

Sobolevski, M., *Bombaški proces Josipu Brozu*, Zagreb, 1977.

Sobolevski, M., *Božo Vidas-Vuk,* Rijeka, bez god. izd.

Sobolevski, M., *Revolucionarni radnički pokret na delničkom području 1920.-1940*. Izbor iz građe, Rijeka-Delnice, 1986.

Spomenica Braće Radić. Stjepan Radić, Zagreb, 1990.

Stanković, Đorde, *Nikola Pašić i Hrvati*, Beograd, 1995.

Statistički pregled izbora narodnih poslanika za Ustavotvornu skupštinu, Beograd, 1921.

Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevinc SHS održanih 8. februara 1925., Beograd, 1926.

Statistika izbora narodnih poslanika Kraljevine SHS održanih 11. IX. 1927., Beograd, 1929.

Stojadinović, Milan, *Ni rat ni pakt*, Rijeka, 1970.

Stojkov, Todor, *Opozicija u vrijeme šestojanuarske diktature*, Beograd, 1969.

Suđenje Dr Vlatka Maćeka, Zagreb, 1933.

Šepić, Dragovan, *Vlada Ivana Šubašića*, Ljubljana, 1983.

Taylor, A j. P., Habsburška monarhija 1809.-1918., Zagreb, 1990.

Titova reč u publikacijama JNA 1941.-1980., Beograd, 1982.

Treći kongres KPJ (17.-22. maj 1926.). Plenarne sednice CK KPJ (maj - septembar 1926.), priredili U. Vujošević i B Gligorijević, Beograd, 1986.

Treći kongres Radničkih komora u Beogradu l927., Beograd, 1927.

Tuđman, Franjo, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji*, knj. 1., Zagreb, 1993.

Vesović, Milan, *Revolucionarna štampa u Kraljevini SHS 1918.-1929*., Beograd, 1979.

Vinaver, Vuk, *Jugoslavija-Mađarska 1918.-1933*., Beograd, 1971.

Zbornik građe za povijest radničkog pokreta i KPJ 1919.-1920. Dvor, Glina, Ivanić-Grad, Kostajnica, Kutina, Novska, Petrinja, Sisak, priredila Josipa Paver, Sisak, 1970.

Članci u časopisima i zbornicima radova

Boban, Branka, *Stjepan Radić u Saboru Kraljevine Hrvatske, Slavonijc i Dalmacije*, Radovi, 29./1996.,186.-197.

Boban, Ljubo, *Prilozi za biografiju Ante Trumbića,* Historijski zbornik, XXL.-XXIl./ 1968.-1969.

Boban, Lj., *Zagrebačke punktacije*, Istorija XX. veka, zbornik radova, IV11962., 309.-366.

Cvetković, Slavoljub, *Pojava individualnog terora kod mladih jugoslavenskih komunista*, Istorija XX. veka, zbornik radova, Vil./1965.,453.-492.

Filipović, E, *Položaj seljaštva u Jugoslaviji*, Klasna borba, 3. /1927., 5.-16. (Klasna borba, Beograd, 1984., 107.-118.).

Gligorijević, B., *Organizacija jugoslavenskih nacionalista (Orjuna)*, Istorija XX. veka, zbornik radova, Beograd, V/1963, 315.-396.

Gligorijević, B., *O pitanju ulaska predstavnika HRSS u Davidovićevu vladu 1924. i o krizi i padu te vlade*, Istorija XX. veka, zbornik radova, Vil./1968., 346.-40.

Horvat, J., *Zapisci iz Nepovrata, Hrvatski mikrokozam između dva rata (1919.-1941.)*, Rad JAZU, 19/1983., str. 157.-341

Hrabak, Bogumil, *Radikalizacija seljaštva u Hrvatskoj i Slavoniji 1919. i 1920. godine*, Zbornik Historijskog instituta Slavonije, 10/1973., str. 13.-80.

Janković, Dragoslav, *Društveni i politički odnosi u Kraljevstvu SHS uoči stvaranja Socijalističke radničke partije jugoslavije (komunista) 1. XII.l918.-20. IV. 1919*., Istorija XX. veka, zbornik radova, 1/1959., str. 7.-147.

Janjatović, Bosiljka, *Sindikalni pokret u Hrvatskoj u razdoblju 1933.-1936. s obzirom na politiku KPJ*, Časopis za suvremenu povijest, 1.-2./1969., str. 7.-54.

Janjatović, B., *Odjeci suđenja i presude Vladimiru Gortanu u jugoslavenskoj javnosti*, Pazinski memorijal 3/1972., str. 117.-129.

Janjatović, B., *Revolucionarni radnički pokret u Zagrebu 1929.-1934*., Časopis za suvremenu povijest, 2/1983., str. 1.-31.

Janjatović, B., *O djelatnosti Nikole Stihovića u komunističkom pokretu Jugoslavije dvadesetih i tridesetih godina*, Pazinski memorijal, 16/1988., 83.-88.

Janjatović, B., *Izvještaj bana Matka Laginje o pobuni seljaka u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, Časopis za suvremenu povijest, 1/1992., str. 257.-293.

Janjatović, B., Progoni triju političkih grupacija u Hrvatskoj (1918.-1921.), Historijski zbornik, XLV/1992., str. 89.-104.

Janjatović, B., *Represija spram hrvatskih seljaka 1918.-1921.*, Časopis za suvremenu povijest, I. /1993., str. 25.-43.

Janjatović, B. - Strčić, Petar, *O ubojstvu dr. Milana Šufflaya*, Historijski zbornik, XLVIII/l993., str. 89.-107.

Janjatović, B., *Prilog o progonima hrvatskih političara u Zagrebu za vrijeme karađorđe-vićevske diktature*, Radovi, 26./1993., 161.-176.

Janjatović B., *Stjepan Radić i kraljevski panduri; odjeci Borongajske skupštine 1923.*, Časopis za suvremenu povijest, 2./1994., 277.-297.

Janjatović, B., *Represija spram Hrvatske republikanske seljačke stranke u Crikvenici 1923. godine*, Vjesnik Povijesnog arhiva Rijeka, 35.-36. /1994.,237.-253.

Janjatović, B., *Hrvatska 1928.-1934.: vrijeme organiziranih političkih ubojstava*, Povijesni prilozi, 13./1994., 219.-244.

Janjatović, B., *Kastavci i vojna obveza u razdoblju izmedu dva svjetska rata*, Vjesnik Povijesnog arhiva u Rijeci, XXXVlI./1995., 273.-294.

Janjatović, B., *Karađorđevićevska centralizacija i položaj Hrvatske u Kraljevstvu (Kraljevini) SHS*, Casopis za suvremenu povijest,1./1995., 55.-76.

Janjatović, B., *Stjepan Radić: Progoni, zatvori, suđenja 1888.-1912. godine*, Povijesni prilozi, 15./1996., 93-135.

Janjatović, B., *Izborni teror u Hrvatskoj 1923.-1927.*, Časopis za suvremenu povijest, 1.-2./1996.,45.-71.

Janjatović, B., Sudski procesi Stjepanu R.adiću u Osijeku 1912. godine, Historijski zbornik, XLIX./1996.,201.-207.

Janjatović, B., *Skupštinski izbori i izborni teror na području Kvarnerskog primorja i Gorskog kotara 1920.-1927. godine*, Vjesnik državnog arhiva Rijeka, XXXIX./1997., 427.- 471

Janjatović, B., *Sudski proces zagrebačkim studentima u studenom 1895.*, Historijski zbornik, L./1997., 91.-108.

Janjatović, B., *»Uvreda Veličanstva» - teži zločin u karađordevićevskoj kraljevini*, Radovi, 30/1997., 245.-256.

Janjatović, B., *Radićevi sukobi s režimima Austro-Ugarske Monarhije i Kraljevine Jugoslavije*, Radovi, 32./33., 1999/2000., 241.-249.

Janjatović, B., *Istarska problematika u zagrebačkom listu »Istra«*, zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa «Talijanska uprava na hrvatskom prostoru i egzodus Hrvata (1918.-1943)» Zagreb, 2001., 724.-736.

Jareb, J., *Prilog životopisu dra Mile Budaka (Sv. Rok, Lika, 30. kolovoza 1889.-Zagreb, 7. lipnja 1945.)*, u: Mile Budak: pjesnik i mučenik Hrvatske, Barcelona. München, 1990., 21.-95.

Jovanović, Nadežda, *Prilog proučavanju odjeka atentata u Narodnoj skupštini 20. juna 1928.*, Časopis za suvremenu povijest, 1./1970, 61.~77.

Jović, D., *Pobuna seljaka u okolici Slav. Broda februara 1935. godine*, Zbornik Historijskog instituta Slavonije, 9/1972.

Jović, D., *Presuda Vladimiru Ćopiću od 18. svibnja 1925. godine*, zbornik Život i djelo Vladimira Ćopića. Materijali sa znanstvenog skupa održanog 1. i 2.listopada 1976. u Senju, Rijeka, 1978., 199.-209.

Kolar-Dimitrijević, Mira, *O Zagrebačkom gospodarstveniku Vjekoslavu Heinzelu (1871. - - 1934.)*, Časopis za suvremenu povijest, 2./1994., 257.-296.

Kolar-Dimitrijević, Mira, *Socijalno ekonomska politika gradske općine Zagreba s obzirom na položaj gradskog stanovništva od velike svjetske krize do početka Drugoga svjetskog rata (1931.-1939.)*, Povijesni prilozi, 2./1983., 171.-244.

Kolar~Dimitrijević, M., *Gospodarska djelatnost Josipa Predavca u Radićevu pokretu (u povodu 60-godišnjice smrti)*, Historijski zbornik, XLVL/1993., 145.-163.

Kolar-Dimitrijević M., *Gospodarstvo kao sredstvo političke prisile*. U povodu šezdesete godišnjice ubojstva Josipa Prednvm, Časopis za suvremenu povijest, 2.-3./1993., 203.-224.

Koprivica-Oštrić, Stanislava, *Vojnička pobuna u Varaždinu 23. srpnja 1919.*, Povijesni prilozi, 2./1983., 63.-94.
Krizman, B., *Izaslanik kralja Aleksandra kod Stjepana Radića u zatvoru 1925. godine*, Mogućnosti, Split, XVIII., 8/1971., 1087.-1109.

Kudelić, Zlatko, *Srpska pravoslavna crkva u djelima hrvatskih i inozemnih autora izmedu dva svjetska rata*, Časopis za suvremenu povijest, 3./1998., 547.-574.

Machiedo-Mladinić, Norka, *Djelovanje Ive Tartag1ie u Hrvatskoj demokratskoj stranci i Hrvatskoj pučkoj naprednoj stranci*, Casopis za suvremenu povijest, 1./2001., 105.128.

Matković, H., *Hrvatska zajednica. Prilog pručanju političkih stranaka u staroj Jugoslaviji*, Istorija XX. veka, zbornik radova, V/1963., 5.-136.

Matković, H., *Šuflayeva akcija za osnivanje Hrvatske narodne radikalne stranke*, Časopis za Suvremenu povijest, 1.-3./1991., 167.-175.

Matković, H., *Stjepan Radić u izbornoj 1920. godini*, Časopis za suvremenu povijest, 3//1992., 75.-86.

Morović, Hrvoje, *Stjepan Radić pod Obznanom 1925. godine. Iskazi Stjepana Radića pred sudom za zaštitu države o boravku u Moskvi 1924.*, Mogućnosti, 7./1971., 844.-913.

Marović, H., *Stjepan Radić pod Obznanom 1925. godine, Il. A. Iskazi Stjepana Radića o njegovu boravku u Londonu 1923. godine*, Mogućnosti, 8./1971., 987.-1052.

Marović, H., *Stjepan Radić pod Obznanom, III., Prilozi*, Mogućnosti, 9./1971., 1109. - 1146.

Očak, I., *Milan Ćopić. Prilog za biografiju*, Senjski zbornik, 1976.-1979., 133.-144.

Paver, Josipa, *Rukopisna ostavština lve Politea*, Časopis za suvremenu povijest, 1.-2.//1969.,253.-269.

Paver, J., *Još jedna verzija zapisnika saslušanja Stjepana Radića o atentatu u Narodnoj skupštini u Beogradu 20. lipnja 1928.*, Casopis za suvremenu povijest, 1./1972., 165.-177.

Petrović, Ljubica, *O radničkom pokretu u Hrvatskoj u periodu diktature*, Putovi revolucije, 3.-4./1964., 206.-211.

Petrović, Ljubo - Sobolevski, M., *Prilog građi za Ogulinski proces Josipu Brozu i grupi primorskih komunista i simpatizera KPJ*, Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, Rijeka, 1975.-1976.,

Sobolevski, M., *Radnički pokret u Gorskom kotaru 1918.-1929.*, zbornik Gorski kotar u radničkom pokretu i NOB, Rijeka, 1974., 85.-125.

Sobolevski, M., *Ogulinski proces Josipu Brozu i drugovima 25.-28. listopada 1927.*, U: Tito, Istra, Hrvatsko primorje, Gorski kotar, Rijeka, 1977., 123.-138.

Sobolevski, M., *Komunistički pokret u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju 1919. - 1929.*, zbornik SKJ 1919.-1979. Istra, Hrvatsko primorje i Gorski kotar, Rijeka, 1980., 29.-47.

Stojkov, I, *Internacija Svetozara Pribićevića (1929.-1931.*), Istorija XX. veka, zbornik radova, XIL/1972., 403.-424.

Strčić, Petar, *Hrvatski narodni preporoditelj ban dr. Matko Laginja*, Zbornik društva za povjesnicu Klane, Klana, 1995., 9.-39.

Stulli, Bernard, *Izvještaj državnog nadodvjetnika u Zagrebu od 27. VI. 1925. o stanju istrage protiv Stjepana Radića*, Arhivski vjesnik, XIV/1971., 135.-200.

Šimončić, Zdenka, *Mjesna politička organizacija SRPJ(k) Zagreba i izbori za gradsko zastupstvo u Zagrebu 21. ožujka 1920. godine*, zbornik Revolucionarni radnički pokret u Zagrebu izmedu dva svjetska rata, Zagreb, 1968., 170.-196.

Šimončić-Bobetko, Zdenka, *Agrama reforma na podmčju Hrvatskog zagorja, Međimurja i Podravine u međuratnom razdoblju*, Povijesni prilozi, 7./1988., 31.-76

Enciklopedije i leksikoni

Enciklopedija Jugoslavije, Zagreb.

Hrvatski historiografski leksikon, Zagreb.

Hrvatski leksikon, Zagreb, 1996. i 1997., knj. I. i II.

Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika Kraljevina Hrvatske i Slavonije 1918., Zagreb, 1918.

Ko je ko u Jugoslaviji, Zagreb, 1928.

Leksikon Jugoslovenskog leksikografskog zavod, Zagreb, 1974.

Mala enciklopedija Prosvete, Beograd, 1959.

Tko je tko li NDH, Hrvatsko 1941.-1945., Zagreb, 1997.

Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925. do 1925., Zagreb,1925.

<u>ČETNIČKI ZLOČINI</u> *U HRVATSKOJ I U BOSNI I HERCEGOVINI (1941. - 1945.)*

Etnočko čišćenje Hrvata i Muslimana – civila!

- raspirujući nacionalnu i vjersku mržnju, četnici (*ustanici*) su širom Bosne i Hercegovine, a osobito u istočnoj Hercegovini, istočnoj, jugozapadnoj i dijelovima srednje Bosne (ali i u susjednim područjima Hrvatske – Dalmacija) počinili, od 1941. do 1945., najbrutalnije zločine klanja, ubijanja, silovanja i uništenja čitavog hrvatskog i muslimanskog stanovništva, uz svekolike pljačke pokretne i uništavanja nepokretne imovine

- u tijeku Drugog svijetskog rata četnici su na području Bosne i Hercegovine do temelja spalili i uništili oko 300 hrvatskih i muslimanskih gradića , sela i zaselaka sa preko 500 stratišta – pogubilišta, opljačkano je spaljeno i razoreno na desetke tisuća domova; pri tome su četnici opljačkali i oskrnavili na desetine katoličkih crkava, muslimanskih džamija i grobalja , zatim župnih ureda i stanova , te vakufskih vjersko – prosvjetnih objekata, a zapalili su i niz hrvatskih i muslimanskih knjižnica i školskih zgrada

- posljedice četničkih zločina nad Hrvatima i Muslimanima u BiH tijekom rata su strašne, očituju se u <u>desetcima tisuća</u> pogubljenih i to sustavnom primjenom najbrutalnije sile nad civilnim osobama (tako je npr. u **Trebinjskoj biskupiji**, koja obuhvaća najveći dio istočne Hercegovine, utvrđeno osobnom identifikacijom **4415** osoba koje su pobijene – poklane od strane četnika i pripadnika NOP-a (ustanika), od kojih je bilo **<u>čak 817 žena i 684 djece</u>**)[1]

- brojem žrtava se kontinuirano manipuliralo, zločini su se prikrivali pa i preuveličavali; prema procjenama objektivnih demografa (Vladimir Žerjavić) od ukupnih žrtava rata u BiH (procjenjuje da je broj stvarnih ljudskih gubitaka 316000) negdje oko **<u>45.000</u>**

[1] *Stradanje Hrvata tijekom Drugog svijetskog rata i poraća u istočnoj Hercegovini,*

mrtvih otpada na četničke žrtve genocida, od kojih 12.000 na ubijene Hrvate i 33.000 na ubijene Muslimane ; međutim ni ovu brojku ne treba smatrati konačnom jer je, primjerice, do sada prema osobnoj identifikaciji utvrđeno 16.414 Hrvata koji su stradali u direktnom teroru u Hercegovini 1941. - 1945.[2]; kad je riječ o četničkim zločinima nad Hrvatima treba napomenuti da su od strane četničke ruke stradali i Hrvati u Hrvatskoj, uglavnom civili iz Like i Dalmatinske zagore i nad kojima su počinjeni stravični zločini

- treba također reći da je i nakon završetka rata (1945. – 1950.) na više mjesta u BiH bilo pojedinačnih i manjih grupnih četničkih zločina pa i žrtava, sve do uništenja posljednjih organiziranih četničkih grupa; primjerice na Prnjavorskom dekanatu Banjalučke biskupije zbog stradanja vjernika nestalo je čak ***sedam*** rimokatoličkih župa. Dio tamošnjih vjernika Poljaka upravo je zbog četničkog nasilja neposredno nakon rata 1945. bio primoran iseliti u Poljsku

- kao posljedicu – rezultat svih četničkih zvjerstava nad Hrvatima i Muslimanima na području BiH imamo činjenicu da su u svim kotarevima jugozapadne, istočne i u dijelovima srednje Bosne kao i u istočnoj Hercegovini Hrvati «nestali» ili je njihov broj više nego prepolovljen u odnosu na predratni; slična je situacija i s Muslimanima u istim područjima u BiH i gotovo istim kotarevima kao i za Hrvate, samo što je njihov broj stradalih bio veći ; spomenuo bih neke od tih kotareva: Bosanski Petrovac, Drvar, Bosansko Grahovo, Glamoč, Ključ, Mrkonjić Grad, Prozor, Mostar, Stolac, Ljubinje, Trebinje, Bileća, Nevesinje, Foča, Goražde, Višegrad, Rogatica, Srebrenica, Vlasenica, Zvornik, Bijeljinja, Brčko

- u prvom razdoblju ustanka, kad u akcijama zajedno sudjeluju **četnici i gerilci** predvođeni komunistima (od rujna 1941. nazivani partizanima), izvedeni su prvi masovni zločini nad Hrvatima i Muslimanima u BiH i Hrvatskoj; u to vrijeme nije bilo razlike među ustanicima predvođenih četnicima i ustanika predvođenih komunistima u odnosu prema Hrvatima i Muslimanima

[2] *Hrvatske žrtve rata u Hercegovini 1941. -1945.*, Mostar 1995., str 52.-53.

1. krvavi teror nad Hrvatima u bjelovarskom okrugu od 9. – 30. travnja 1941.g. označio je početak četničkih zločina u Hrvatskoj; zločin su počinili pripadnici jugoslavenske vojske i četnici[3] koji su u tom periodu počinili širom Hrvatske mnogobrojna zlodjela; od 9. – 30. travnja 1941. u Bjelovaru je stradalo **28 Hrvata**[4]

2. zločinima koje su tih dana četnici zajedno s ostacima jugo-vojske počinili izvještavao je tisak, posebno lokalna glasila: tako «Hrvatski list» iz Osijeka, br. 104., od 15. travnja 1941. izvijestio je na str. 12. o sprovodu Miroslava Exingera i 23-godišnjeg Ivana Blaža «žrtvama čepinskih četnika»; tu je i obavijest da su u Tenju četnici napali tamošnjeg ratara i zvonara Antuna Šimića «te ga uboli nožem u vrat»; zagrebački list «Hrvatski glas» u broju 74. od 29. travnja 1941. izvještava na str. 2. da su četnici u Kiseljaku «bez ikakva povoda ubili mladića od 18 godina Miju Blaževića»; list «Hrvatski narod» br. 65. od 18. travnja 1941. na str. 8.-9. izvješćuje o sprovodu dr. Aleksandra Belobrka koji je ubijen kod Varaždina od četnika; u br 97. od 20. svibnja 1941. na str. 6. u članku «Nađena druga žrtva četničkog nasilja na Risovcu kod Knina» o smrti mladića Nina Matića kojeg su četnici odveli od kuće na Risovac i tamo ubili

3. u istočnoj Hercegovini imamo prve masovne zločine nad Hrvatima i Muslimanima još u travnju 1941. tj. od 13. - 15. travnja '41. u **Čapljini** i okolici ubijeno od strane četnika **25 Hrvata** (21 katolik i 4 muslimana), a **u Cimu**, kod Mostara ubijena su **4 Hrvata**. Među ubijenim bilo je i 5 žena; tom prilikom pali su kao žrtve: iz sela Gabele: Šušak Mirko, tek svršeni đak građevinske škole od 17 godina – ubijen metcima odmah po dolasku četnika u Gabelu; iz sela Struge i Gorice: Rožić Dragičević Ilija, od 56 g. – uboden bajunetom u oko, tanetom u trbuh, odsječen mu nos i oba uha, Dragović Pero, 56. g. ustrijeljen mecima u trbuh i glavu, odsječen mu nos i prebijena ruka; Frana žena Marka Vege glavara od Struge – 34 g. ubili je u podrumu, gdje se sklonila s djecom. Djecu teško ranjenu nabacali na mrtvu majku; Jakić Hasan, musliman, mladić od 20 g. ubijen pred kućom; Kavara Hasan, ubijen pred kućom; Pervan Jakov, starac od 70 g. ubili ga jer se protivio pljački svoje kuće; Mrvalj Pavao od 23. g. ubijen radi istog razloga; Čuljak Jure 27 g.

---

[3] Arhiv oružanih snaga Savezne Republike Jugoslavije, Beograd, Arhiv NDH, kut. 236, reg. br. 29/1-2.

[4] Tomislav Heres, *Bjelovarski ustanak i proglašenje NDH 8. travnja 1941. godine*; Savo Velagić, *Ratne operacije u Podravini i Bilogori za vrijeme travanjskog rata 1941.*, Bjelovarski zbornik, br. 4.–5., Bjelovar, 1994., str. 109.-114. i 117.-143.

ubijen u borbi na strani zaštite; Iz Čapljine i okolice: Jurilj Pero iz Čeljeva od 60 g. ubijen na mokrenju pred kućom rano ujutro; Pavlović Ivan iz Trebižata, Brajković Ivan, Čolić Marko, Putica Jozo od 70 g., Fazligić Mujo, Vasilj Martin iz Međugorja ubijen kao borac na strani zaštite, Škegro Ante iz Radišića, te tri žene: Mandžin Mara, Šarić Biserka i Ramić Zada. Tome broju valja nadodati dvoje koji su kasnije u bolnici umrli. Samo dvojica od spomenutih poginuli su kao borci, svi ostali na kućnom pragu. U selu Cim ubijeni su: Jure Zelenika, Stojan Lasić, Ivan Cvitković i Luca Mustapić[5]; potpuno su spaljena ova dva sela

4. prvo združeno djelovanje ustanika četnika i komunista zbilo se 27. srpnja 1941. i u nekoliko idućih dana u okolici **Drvara i Bosanskog Grahova**. Ustanici su bili četnici sa šubarom i četničkim znakom te gerilci-komunisti s kapom i crvenom petokrakom zvijezdom na glavi[6]

5. u **Bosanskom Grahovu** i u pet okolnih sela (Obljaj, Korita, Luke, Ugarci i Crveni Lug) su tada sve hrvatske kuće opljačkane i spaljene; ubijeno je više od **90** Hrvata većinom civila; među ubijenima je bilo **5 žena** i **9 djece**; bosanskograhovskog župnika don Juraja Gospodnetića četnici su nakon okrutnog mučenja nabili na ražanj i živog ispekli pred njegovom majkom i grupom župljana; tako je ova rimokatolička župa, osnovana 1863., s više od 1000 vjernika Hrvata pred rat, nestala u Drugom svjetskom ratu; zapaljen je i župni ured i rimokatolička crkva sv. Ilije proroka u Obljaju. Stradanje bosanskograhovskih Hrvata nastavljeno je i kasnije i tek ih je nekoliko preživjelo rat. Dio tih preživjelih Hrvata nije se smio vratiti na svoja opljačkana i zapaljena ognjišta iz razloga što su mnogi od onih koji su im ubili najmilije, prelaskom u partizane postali nakon rata 1945. nosioci partizanske vlasti u mjestma gdje su Hrvati živjeli[7]

6. u **Drvaru**, sjedištu rimokatoličke župe, i bližoj okolici, uoči rata stalno je živjelo oko 800 Hrvata.; 27. srpnja 1941. ustanici su zauzeli grad i pobili oko **400 Hrvata** koji su tamo živjeli i radili, te izvijesan broj Muslimana koji su tamo radili u

[5] M. Sobolevski – Z. Dizdar: «*Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1941.-1945.*» Zagreb 1999.
[6] Zdravko Dizdar : »*Četnički zločini u Bosni i Hercegovini*« Zagreb 2002.
[7] Ante Mile Krvavica, *Svjedok sam četničkih zločina u Grahovu,*Slobodna Dalmacija, 10.VIII 1995.
Anto Orlovac, *Trinaest ugaslih svijeća – Župe Banjalučke biskupije nestale u drugom svijetskom ratu*, Studia Vrhbosniensia 7, Sarajevo – Bol., 1995.., str. 596-599

tvornica celuloze, što je bilo ukupno oko 90% od zatočenih i uhićenih; od pobijenih Hrvata u Drvaru i Bosanskom Grahovu i okolici tek oko 10% ih je bilo naoružanih pripadnika ustaškog pokreta, ostalo su bili nenaoružani civili; većina uhićenih je ubijena u selu Kamenici te bačena u jame i jedan ponor[8]

7. isti dan 27. srpnja 1941. ustanici su napali na **200** hodočasnika (Hrvata-katolika) koji su se zajedno sa svojim župnikom Waldemarom Maximillianom Nestorom šumskim vlakom vraćali u Drvar iz Knina s proslave sv. Ane. Većinom su svi pobijeni, uključujući i župnika, kojem su odsjekli glavu i nosili je na kolcu, a da nisu nizašto krivi osim što su Hrvati katolici[9]

8. 28. srpnja 1941. u **Brotinju** su ustanici pobili sve zatečene stanovnike, njih **55** sve starci i žene s djecom jer nisu htjeli ili stigli napustiti svoja ognjišta, od čega čak 37 iz jedne obitelji – ***Ivezić***, a kuće su im opljačkali i zapalili[10]

9. na samoj granici BiH i Hrvatske u srpnju 1941. u selu **Rudopolju**, općina Bruvno i Mazin, kotar Gračac (Lika), četnici su zaklali ispred kućnog praga **24 Hrvata**, među ubijenima je bilo **sedam žena** i nekoliko djece; nakon rata preživjelima nije omogućen povratak na svoja zgarišta tako je cijelo Rudopolje s okolnim selima zatrto[11]

10. u isto vrijeme stradalo je od četnika **dvadesetak** obitelji Hrvata u **Otriću i Zrmanji**; poznati su za sada podaci za **15** tamošnjih Hrvata; tako je i rimokatolička župa Zrmanja-Palanka prestala postojati; u **Gračacu**, **Malovanu**, **Medku** i drugim okolnim mjestima na početku ustanka četnici su poklali **26** Hrvata, a tijekom 1942. i 1943. još **11** Hrvata

11. u **Podgrmeču** 30. srpnja 1941. « skupina četnika navalila je na sela Dubovik, Potkalinje, Ostrožnicu, Badić mali i Badić veliki kod Bosanske Krupe, te su

[8] AOS SRJ, A NDH, kut. 195., reg. Br. 7/5-29
[9] *Odmetnička zvjerstva i pustošenja u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u prvim mjesecima života Hrvatske Narodne Države*, Zagreb 1942.
[10] Zdravko Dizdar: «Četnički zločini u Bosni i Hercegovini», Zagreb 2002.
[11] HDA, A NDH, Fond: Opće upravno povjereništvo kod zapovjedništva II. armate talijanske vojske pov. Br. 2.804/1941.

poubijali **20 Muslimana**, uglavnom starijih ljudi i to primjenom brutalne sile «krampovima i sjekirama«[12]

12. u kolovozu je došlo do iseljavanja 2800 Hrvata iz **Boričevaca**, poučenih iskustvom iz mjesta Brotinja, i uputili su se prema Kulen Vakufu; do sada je evidentirano **149** boričevačkih žrtava od ukupno 302 za koje je utvrđeno da su tijekom Drugog svijetskog rata stradali od četničke ruke; nakon rata nije dopušteno obnavljanje mjesta. Tako je prestala postojati rimokatolička župa Boričevac (2800 župljana), kao i susjedne župe Palanka, Rudopolje i Gračac. To su samo neke od ukupno 19 rimokatoličkih župa s desne i 4 rimokatoličke župe s lijeve obale rijeke Une koje su prestale postojati nakon rata[13]

13. početkom kolovoza 1941. grupa četnika s Draganom Pećancom organizirala je pokolj hrvatskih obitelji iz kolonije **kod Oštrelja**; znaju se osobni podaci za **35** ubijenih u Oštrelju te **25** u **Potocima**; tada je zapaljena rimokatolička crkva sv. Ane na Oštrelju. I ta se rimokatolička župa, koja je 1939. imala 1051 dušu, tada silom četničkog terora ugasila; komunističke su vlasti 1949. srušile ostatke zapaljenih rimokatoličkih crkava u Drvaru i Bosanskom Petrovcu, a ono malo vjernika što je preživjelo masakr 1941. raselilo se po raznim mjestima u zemlji i po svijetu, većini nije bio omogućen povratak u svoje razrušene kuće; u Drvaru je preostalo tek oko tridesetak Hrvata, uglavnom članova KPJ i SKOJ-a i članova njihovih obitelji, a u Grahovu nije ostao niti jedan Hrvat[14]

14. 6. kolovoza 1941. četnici su zapalili sela **Dabrovinu** i **Briševo** u Visočkom kotaru, te selo **Ljubovo** u Jajačkom kotaru, iz kojih je muslimansko pučanstvo izbjeglo u sigurnija mjesta

15. 9. i 10. kolovoza 1941. ustanici četnici i gerilci su u **Krnjeuši** ubili ili zaklali **232** krnjeuška Hrvata; većinom su to bili žene, djeca i starci koji su ubijeni ispred svojih kuća i na svojim imanjima; sve hrvatske kuće i rimokatolička crkva u Krnjeuši opljačkane su i zapaljene. Krnjeuškog župnika don Krešimira Barišića

[12] *Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u jugoslavenskih naroda*, tom IV., knjiga 1., *Borbe u Bosni i Hercegovini 1941.*, Beograd, 1951.
[13] Z. Dizdar – M. Sobolevski: «*Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini*», Zagreb 1999.
[14] Isto.

ustanici su noževima izrezali po licu i ostalom tielu, odsjekli mu prste, nos i uši te izboli oči a zatim su ga poluživog bacili u zapaljenu župnu crkvu, tada su ubijeni i sjemeništarci Ivan Skender, iz susjednog Risovca i Ilija Poplašen iz Prijčana kod Banja Luke; onim malobrojnim krnjeuškim Hrvatima koji su preživjeli ratna stradanja nije omogućen povratak svojim kućama nakon rata tako da je i ta župa, koja je 1939. brojila 1368 vjernika i obuhvaćala 10 što sela – što zaselaka, bila ugašena[15]

16. 23. kolovoza 1941. zapaljene su kuće **Muslimana** u krupskim podgrmečkim selima **Arapuši**, **Jasenici** i **Malom Badiću**, te preostale u Duboviku i Potkalinju

17. 3. rujna 1941. četnici su provalili u **Podlapac** (Lika) i tom prigodom ubili **6** ljudi, opljačkali su selo i popalili hrvatske kuće[16]

18. 4. rujna '41. četnici su napali selo **Čorak** kod Gline, ubili su **10** seljaka a 22 su se uspjela spasiti bjegom[17]

19. 5. rujna 1941. ustanici četnici i partizani napali su na **Kulen Vakuf** i zauzeli su ga; zarobili su više od 3000 civila koji su se sklonili u K. Vakuf iz okolnih mjesta (pretežno muslimanskih); potom su u iduća dva dana izveli *stravičan pokolj nad muslimanskim i hrvatskim stanovništvom*; spasila se grupica od 450-500 žena i djeca; za više od **1000** žrtava postoje biografski podaci[18]

20. 20. listopada četnici su na području **Sanskog Mosta** zapalili muslimanska sela Gorice 60 kuća, Naprelje 120 kuća, Fajtovci 20 i Kisku 12 kuća i napali na Kamengrad. Tada je u **Mrkonjić Gradu** i okolici ubijeno **44** Muslimana i **12** Hrvata, a u **Glamoču** i okolici **45** Muslimana i **dva** Hrvata; uoči i nakon tih zločina u Bihać, Jajce, Knin, Sanski Most, Prijedor, Livno i dr. gradove slilo se

[15] Josip Jurjević, *Pogrom u Krnjeuši 9. i 10. VIII 1941.*, Zagreb, 1999.
[16] Prof. Jure Karakaš, *Selo Podlapac i njegovo stradanje tijekom II. svjetskog rata (1941. – 1945.)*, Krbavska bitka i njezine posljedice, Zagreb 1997.
[17] AOS SRJ, A NDH, kut. 61., reg. br. 27/17-1.
[18] Z. Dizdar n.dj.

oko 50.000 hrvatskih i muslimanskih izbjeglica. Dio njih, prvenstveno žena i djece, premješteni su u Zagreb i druga mjesta sjeverno od Save

- u istočnoj Hercegovini srpsko – četnički ustanak izbio je 24. lipnja 1941. kod Gackog no on je ugušen od strane oružanih snaga NDH; drugi ustanak zbio se u kolovozu u cijeloj istočnoj Hercegovini

21. 28. lipnja 1941. kod **Gackog** zaklano je i ubijeno **47** Muslimana, među kojima je bilo žena i djece, mjesto i okolna sela u cijelosti su opljačkana i spaljena

22. nakon što su zauzeli **Berković (Dabra)** 28. kolovoza 1941. «crnogorske komitske čete» i domaći četnici izveli su «opći pokolj i paljevinu» te je poklano preko **300** muslim. žena, staraca i djece

23. iste su čete nakon zauzeća **Plane** 29. kolovoza i grada **Bileće** dan kasnije (osim tvrđave i vojarne u kojima je uz oko 500 vojnika NDH spas našlo i 4500 Muslimana do dolaska Talijana) **«poklale 40 osoba-civila»**, opljačkavši i potom zapalivši muslimanske kuće

24. 3. rujna 1941. iz sela oko **Fatnice** prema Stocu transport od «oko **400** žena, staraca i djece», koji je pratilo 12 partizana, presrela je grupa četnika i srpskih žandara na **Dabru** i gotovo sve pobila i bacila u jame (Čavkaricu), samo se nekoliko ljudi spasilo bijegom – preživjela je Hadžera Bijedić i ona je izjavila da ih je u toj grupi bilo oko 600 što žena što djece koji su pogubljeni na tom stratištu ; iz općine **Divin** od **425** ubijenih ljudi, uglavnom staraca, žena i djece, a za koje postoje osobni podaci, ubijeno je i bačeno u jamu Čavkaricu oko 375 ljudi, a ostali su ubijeni naokolo ili u selima; još je u bijegu za **Bileću 41** osoba ubijena od četnika na Plani

25. 7. rujna 1941. četnici su opljačkali selo **Dubljane** i zapalili 23 kuće, 8. rujna na području Stolačkog kotara opljačkali i potom zapalili u selu **Bitonji** 20 kuća i 70 štala te cijelo selo **Grablje**, a 9. i 10. rujna opljačkali su i zapalili sela **Kruševicu** i **Žabicu** ; prema dokumentima vlasti NDH na području istočne

Hercegovine do kraja 1941. bilo je **1056** zaklanih i ubijenih Muslimana te više od **100** ubijenih Hrvata

26. u **Međeđi** (južno od Višegrada) i **Koraju** (jugozapadno od Bjeljine) tijekom listopada i studenog 1941. te zatim u okolici **Zvornika** zaklali su i ubili više od **1000** Muslimana uglavnom žena, djece i staraca

27. u popaljenim selima **Klašnik, Banja, Strumica** i drugim, u kojima su bili nastanjeni Muslimani i Hrvati, ubijeno je oko **600** ljudi

28. 7.-8. listopada u **Donjem Erveniku** četnici su zaklali **7** Hrvata, a tri su bile žene;

29. 11. prosinca 1941. u selu **Velika Plana**, kraj Lovinca, četnici su zaklali **8** Hrvata, od kojih jednu ženu i njezinu kćer od tri godine; na području susjednih **Ričica** do kraja 1941. ubijeno je **33** mještana

30. 19. – 20. prosinca 1941. u **Štikovu** su četnici ušli u nebranjeno hrvatsko selo i tom su prilikom ubili i izmasakrilali **11 Hrvata** – civila i ubili jednog oružnoka; Tada su nastradali: Vujović Iliju pok. Ivana zaklali ga nožem ispod vrata, Vujović Grgu pok. Marka – ubili ga iz puške, Puću Matu (Milin) ubijen iz puške u prsa, Puću Petra pok. Luke ubili iz puške i potom oči iskopali nožem, Vujović Juru pok. Ante ubijen iz puške, Vujović Mariju ženu Grginu, Vujović Petra pok. Ante zaklali i potom pucali u istog, Vujović Maru ženu Petra silovali i masakrirali, Vujović Boju kćer Petrovu ubili i izmasakrirali, Vujević Milu sina Petrova, Vujević Stana žena Ilijina[19]

31. 30. studenog 1941. postignut je novi sporazum između četnika i Talijana. Major Boško Todorović, zapovijednik hercegovačkih četnika, i talijanski pukovnik Castagnero dogovorili su se o ulasku četnika u Foču i Goražde. Tako su četnici još istog dana ušli u **Goražde**, a 5. prosinca 1941. u **Foču**. Istu večer, nakon što su ušli u ta dva grada, otpočelo je likvidiranje i klanje (prema iskazima svjedoka-Sejfo

[19] Z. Dizdar – M. Sobolevski: „Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini“ Zagreb 1999.

Čelik: «Koga su uhvatili zaklali su i to ne ispod nego iznad vrata. Vidio sam Hastar Salku sina Nadžibova iz sela Prolaza kojem su grkljan izvadili i koji je tek nakon mjesec dana u teškim mukama i patnjama izdahnuo.»[20]). Prema izjavi Sergija Mihajlovića (zapovijednik četničkih postrojbi u Foči) samo u gradu **Foči** i **Goraždu** poklano je **5000** Muslimana i **stotinjak** Hrvata; prema izjavama svjedoka četnici su dovodili (grupe ljudi od 50 do 300) Muslimane i Hrvate iz Čajniča, Rogatice, okolice Foče, Višegrada, kao i svih bližnjih kotareva iz okolice Goražda na kameni most u Goražde. Tada bi na jednu stranu mosta donijeli harmoniku i svirali, a na drugu bi stranu postavili samovoz, te bi upalili motor i dali sav gas tako da bi rad motora s jedne i sviranje sa druge strane eliminiralo vrisak nesretnih žrtava koje bi u to vrijeme klali na najgori način; kao posljedica ovih zvjerstava nestalo je stanovništvo čitavih općina (**Čajnići-Batovo** oko **1500** ljudi)[21];

32. na području **Srebrenice** četnici su počinili masovne zločine od 18. kolovoza 1941. – 16. siječnja 1942; prenosimo dio izvješća kotarskog predstojnika iz Srebrenice od 29. siječnja 1942.: « Točan broj žrtava ne može se sada znati, ali od prilike u kotaru srebreničkom oko **1.000** ljudi je poubijano, a materijalne žrtve su neprocjenjive, jer su opljačkali sve redom, poklali i uništili svu stoku kao i ostalu pokretnu imovinu. Prilikom pljački su zvjerski postupali sa ženama i ljudima, tukli žicom, kundacima, boli nožem po raznim djelovima tijela, svlačili gole ljude i žene, kao od majke rođene i tako ih prisiljavali da im daju novac, kažu tko ima novaca i gdje je tko pobjegao, te mnogima i ako je dao sve što je imao oduzeli bi goli život. Bilo je nekoliko silovanja nad djevojčicama od 14 godina pa na više. Neke su ljude ubijali iz puške, neke kundacima, a najviše su klali kao janjad. Ljudi su stalno živjeli u strahu, jer je svaki očekivano strepio kao ovca od noža, te više noći i dana proveli na onoj zimi po šumi. Pored ljudi koje su četnici ubili i zaklali ima ih dosta mrtvih od posljedica iza batina i studeni...»[22]

---

[20] AOS SRJ, A NDH, kut. 78., reg. br. 23/6-4

[21] AOS SRJ, A NDH, kut. 183., reg. Br. 43/2-21 i 22 ; iskazani brojevi o zaklanim i ubijenim (kotar **Goražde 7000**, **Fočanski** kotar+**Višegradski** kotar oko **20000**), iako ih i drugi svjedoci daju nisu se mogli i poimeničnim popisima žrtava potvrditi. Treba reći da poimenični popisi pučanstva početkom rata 1941. nisu postojali, a u nizu mjesta pobijeni su gotovo svi stanovnici i uništene matične knjige rođenih i umrlih pa jednostavno poimenične podatke za sve žrtve nije imao tko dati.

[22] AOS SRJ, A NDH, kut. 64., reg. br. 1/2

33. u svibnju 1942. četnici su napali selo **Novi Martinec**, u Prnjavorskom kotaru te zapalili 50 kuća Hrvata, zaklali nekoliko osoba i opljačkali svu hranu[23] ; rimokatolička župa Novi Martinac imala je 1939. ukupno 3570 vjernika i jedna je od sedam rimokatoličkih župa Prnjavorskog dekanata Banjalučke biskupije, koja je zbog stradanja vjernika **nestala** u Drugom svjetskom ratu. Ostale župe jesu: **Rakovac**, **Devetina**, **Stara Dubrava**, **Gumjera**, **Šibovska** i **Kunova**.

34. o stanju u **Višegradu** (opkoljen) izvještavala je Kotarska oblast Višegrad – donosimo odlomak izvješća od 28. svibnja 1942.:[24] «Pučanstvo ove oblasti od 2. rujna 1941., pa sve do danas proživljava najcrnje dane u svome životu. Sela popaljena. Pučanstvo umire od gladi i bolesti na ulicama grada, ukoliko je izbjeglo ispred komunističko-četničkih bandita iz svojih seoskih domova. Do danas pobijeno je Hrvata, muslimana i katolika u ovome kotaru oko **5.000** ljudi koja se cifra još povećava. U gradu se nalazi oko **10.000** nezbrinutih izbjeglica. Životnih namirnica nema, a u koliko se mogu naći, cijene su previsoke da bi se siromašni dio pučanstva mogao održati na životu.»

35. prema izvješću Županske redarstvene oblasti Banja Luka 13. srpnja 1942. «četničke obhodnje obilaze po hrvatskim selima **Pavlovcu, Motikama, Petričevcu, Šargovu, Rebrovcu i Vlaškom Brijegu**, gdje su vršile premetačinu po stanovima hrvatskih seljaka

36. početkom kolovoza 1942. četnici su u **Fočanskom kotaru** (izvan nadzora vlasti NDH) poklali oko **80 muslimana i katolika (Hrvata)**

37. 19. kolovoza 1942. četnici su drugi put zauzeli **Foču**, u kojoj se tada nalazilo oko 8000 Muslimana, što mještana, što okolnih izbjeglica. Oko 5000 Muslimana uspjelo je pobjeći prema Sarajevu, manje su se grupice posakrivale, a svi su ostali uhvaćeni i pobijeni. Zaharije Ostojić (major – zapovijednik operacije; istaknuti član četničke Vrhovne komande, koja se nalazila u Srbiji a na čelu joj je Draža Mihajlović) izvijestio je 23. kolovoza '42. četničku Vrhovnu komandu:

[23] AOS SRJ, A NDH, kut 172-a,reg.br. 27/5-1. Izvješće Županske redarstvene oblasti u Novoj Gradišci od 24. svibnja 1942.

[24] Cijela izvješća iz Višegrada, tako i ovo, može se naći u
AOS SRJ, A NDH, kut. 155, reg. br. 5/4-1-4 i reg. br. 15/7-1

«*Jučer završio akciju do ustikoline i grebena Jahorine (...). Po dosadašnjim podacima (...)* ***1000 – 3000*** *muslimana poklanih. Sve trupe dobri borci, a još bolji pljačkaši (...). Pad Foče ima dobrog odjeka. Muslimani u masama bježe u Sarajevo.*»

Jedan od tada preživjelih Muslimana iz Foče izjavljuje:»*Čim su Foču zauzeli četnici, pohvatali su i poubijali sve muškarce kao i jedan veliki broj žena i djece, dok su skoro sve djevojke i mlade žene silovali. Ostalo je živo svega 11 skrivenih muškaraca. Trgovine i kuće do kraja opljačkane, a neke od njih zapaljene.*»[25] 5. rujna četnički dozapovijednik P. Bačović izvještava D. Mihailovića «da je u **Foči** pri četničkom napadu ubijeno **2.200 Muslimana,** a da su vlastiti gubici 4 mrtva i 5 ranjenih»

38. 29. kolovoza '42. oko 1000 istočnohercegovačkih četnika izvelo je masovne pljačke, palež i zločine na području velike **župe Cetine**, u mjestima **Rašćani**, **Župa Biokovska**, **Kozica** i **Dragljani**, zaklano je, streljano i spaljeno oko **160** Hrvata, među kojima je bilo i tri svećenika, i to: don Ivan Čondić, don Josip Braenović (kojem su odsjekli glavu) i don Ladislav Ivanković[26]

39. od svibnja do rujna 1942. četnici su na osnovu sporazuma s Talijanima u **istočnoj Hercegovini** preuzeli vlast od njih, osim u gradovima. Nastojali su s područja istočne Hercegovine očistiti sve Hrvate i Muslimane, u čemu su i uspjeli. Tako su tada pobili oko **500** Hrvata i nešto Muslimana, nakon čega je sljedilo masovno iseljavanje pretežito hrvatskog i dijelom muslimanskog pučanstva s lijeve obale Neretve. U tom razdoblju egzodus Hrvatskog življa, i manje muslimanskog, većinom se odvijao s područja Stolačkog kotara, na kojem od oko 28000 katolika i muslimana gotovo da nije ostao ni jedan Hrvat niti jedan Musliman, kako kaže jedan četnički dokument; nakon izbijanja na obalu rijeke Neretve četnici su namjeravali produžiti «čišćenja» Hrvata preko zapadne Hercegovine radi stvaranja koridora s četnicima u okolici Knina i u jugozapadnoj Bosni i južnoj Lici

40. da bi u svom naumu uspjeli, četnici su nastojali ostvariti suradnju s prosrpski orijentiranim Muslimanima (dr. Ismet Popovac, Mustafa Pašić, major Fehim

[25] AOS SRJ, Četnička arhiva, kut. 251., reg. br. 32/3; A NDH, kut. 172-a, reg. br. 42/6-1. Z. Dizdar:»Četnički zločini u Bosni i Hercegovini», Zagreb 2002. str. 192.-193.
[26] AOS SRJ, Četnička arhiva, kut. 170., reg. br. 51/3. ; HDA, A NDH, inv. br. 33215, Fond: Četnici br. 294/1; Fond: ZKRZ GUZ, br. 2362/5 – 41/45; Ivo Omrčanin, *Holokaust of Croatians*, Washington, 1986., str. 33-34

Musakadić). Tako su, uz suglasnost Talijana, osnovane muslimanske četničke postrojbe (Muslimanska nacionalno vojna organizacija) pod četničkim nadzorom i neposrednim zapovjedništvom, prikrivajući - dakako – krajnje namjere prema muslimanskom pučanstvu. Te namjere jasno je tada iskazao kapetan Danilo Salatić (načelnik Štaba četničke Komande operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine) u povjerljivoj obavijesti zapovjednicima četničkih postrojbi. U njoj se objašnjava trenutna prijeka potreba suradnje s Muslimanima da bi se smanjio broj četničkih neprijatelja, a istodobno se nastoji zavaditi Muslimane s Hrvatima «da se oni pobiju». Uz jasnu poruku:»Svakomu neka bude jasno da ćemo mi posle rata ili u datom momentu izvršiti svoj zadatak da u srpskim zemljama (Velikoj Srbiji) neće niko drugi živeti osim Srbina», ali o tome «se ne može pisati niti javno govoriti jer bi i Turcima došlo do ušiju.»[27]

41. tako su četnici od 19. do 25. rujna 1942. **protjerali Hrvate iz Stoca i Dubrava i pritom zaklali stotine Hrvata**. Muslimani u tim mjestima nisu stradali sukladno dogovoru četničkog vođe D. Jevđevića i predstavnika tamošnjih Muslimana. Tada su četnici u selu Prenj kod Stoca polili benzinom i živa zapalili 83-godišnjeg **župnika don Vidu Puticu**; tada je u 12 sela ubijeno oko **350** ljudi (uglavnom staraca), zapaljeno oko **1000** hrvatskih domova i konačno protjerano iz cijelog Stolačkog kotara **10.000-15.000** Hrvata; dakle pod okriljem Talijana četnici su potpuno očistili lijevu obalu Neretve i napali sela kotara Čapljine i Mostara

42. četnici su u potpunosti spalili selo **Hotanj**, porušili kuće u selu **Tasovčićima** te protjerali hrvatski živalj iz **Počitelja**

43. 3. listopada 1942. u selima **Goranci** i **Bogodolu** «opljačkano je 58 katoličkih domova i uništena imovina seljaka». Tom su prilikom zaklana i ubijena **4 Hrvata** u Gorancima i Raškoj Gori. Istodobno su u selu **Dabila** ubili «**8** seljaka»

44. 6. listopada '42. zajedno s nekoliko Muslimana četnici su napali na selo **Višići** i što ubili što poklali **17** osoba. Ubijeni su ovi: Boras Franjo, glavar sela, zaklan nožem, Manda Boras žena mu, zaklana, Jaka Boras kći mu, zaklana, Nikola

[27] *Dokumenti o izdajstvu Draže Mihajlovića*, knj. I., dok. Br. 528, str. 505.

Falak zaklan, Anđa Falak zaklana, Stojka Ivanković zaklana, Andrija Ivanković ubijen puškom, Božica Malić zaklana, Anica Cvitanović zaklana, Miško Malić ubijen, Boško Malić ubijen, Mara Blažević ubijena, Kata Krešić ubijena, Pero Raić zaklan, Marija Raić zaklana, Luca Ljiljanović puškom ubijena

45. 12. listopada 1942., popalili su sela **Beleniće**, **Kijev Dol** i **Golubinjac** u kotaru **Ravno**, iz kojih se hrvatsko pučanstvo spašavalo bijegom u Slano na jadranskoj obali. U iduća dva dana opljačkali su i zapalili u **Bivoljem Brdu 46** hrvatskih kuća i u **Domanovićima 29** kuća. Prema procjenama Ministarstva unutrašnjih poslova NDH[28] tada je izbjeglo oko 6000 ljudi te je pobijeno **76** osoba i **silovano 50 žena**

46. nakon tih «operacija» (sredina listopada '42.) četnici su se uputili prema zoni **Prozor-Rama-Šuica-Livno-Makarska – morska obala do ušća Neretve**. Četnici su preko Rame i Prozora došli do **Vran planine**. Na tom potezu počinili su stravične zločine, prema podacima koje su prikupile vlasti NDH četnici su tada najprije na mostarskom području ubili oko **200 Hrvata i Muslimana**, a zatim su na **prozorskom području** ubili, zaklali, bacili u vodu ili jamu te tako usmrtili **1716 ljudi**, od kojih su 340 bili Muslimani, a ostalo Hrvati civili. Na povratku u konjičkom kotaru ubili su **20-ak** Hrvata, opljačkali kuće i sela te mnoge od njih i zapalili. Tako se u dokumentima navodi oko 4000 zapaljenih kuća i gospodarskih zgrada. Baćović je brzojavom 23. listopada izvijestio Dražu Mihailovića:»U operacijama Prozor zaklano je preko 2000 Šokaca i Muslimana. Vojnici se vratili oduševljeni.»[29]

47. u partizanskom listu «Borba» o ovom četničkom pokolju u okolici Prozora dopisnik Jovan Popović piše: «Oko 2000 duša pobili su četnici u hrvatskim i muslimanskim selima sreza Prozorskog, Konjičkog i Vakufskog. Manje grupe četnika pele su se čak do koliba na visokim brdima. Svuda su tražili dragocijenosti, dukate, novac, pa su i kućne stvari trpali na konje. Rili su po

[28] HDA, A NDH, Fond: Obće upravno povjereničtvo kod Druge armate talijanske vojske na Sušaku, br. 11490, 11491 i 11609/1942;
AOS SRJ, A NDH, kut. 172-a, reg. br. 47/7-1 i 51/7-1
[29] HDA, Fond: ZKRZ Zh, kut. 21 i 647; Fond: MVP NDH, kut. 3; Fond: NDH, dok. Inv. Br. 33.215 i Fond: Četnici dok. Inv. br. 294/1

košnicama, uništavajući ih, po brašnu, mlijeku i kajmaku. Pijani su ostavljali pustoš za sobom. U iznuđivanju novca služili su se naročitim metodama. Počeli bi da kolju žrtvu dok se ona ne bi otkupila. Poneki seljak je po nekoliko puta bio kasapljen (klan) i nedoklan jer se po nekoliko puta otkupljivao.

Stotine žena bile su žrtva talijanske i četničke životinjske pohote. Tu su se takmičili gospodari i sluge. U jednu kuću zatvorili su desetak žena, svukli ih, a muškarce rastjerali puškomitraljezima. Tri žene su izvršile samoubojstvo, jedna je skočila u Ramu, a neke su sami napasnici ubili.»[30]

48. u kolovozu 1942. trebavski su četnici bez ikakva povoda i mimo sporazuma kojeg su potpisali s vlastima NDH napali i razoružali satniju domobrana u selima **Botajici** i **Dugo polje** kod Gradačca, zaklavši u Dugom Polju više od **70** tih domobrana

49. 10. rujna 1942. pošto su zauzeli **Bosanski Svinjar**, četnici su zapalili 30 katoličkih i muslimanskih domova, a zaklali zarobljenog zapovijednika oružničke postaje i jednog oružnika

50. 23. kolovoza 1942. na rijeci Bosni **u Podnovlju** poklano je **96** zarobljenih domobrana, a pri upadu u selo **Višnjik** 28. rujna, uz pljačku i paljenje triju kuća, natjerali su u jednu kuću grupu hrvatskih seljaka, ubacili unutra bombe, pucali iz strojnice te tako ubili dva muškarca i dvije žene a petoro teže ranili

51. istovremeno je na području Žepačkog i Zeničkog kotara bilo «zaklano, odnosno ubijeno ili odvedeno više osoba»

52. na području **Fojničkog** kotara četnici su 30. i 31. kolovoza '42. pljačkali hrvatsko stanovništvo u selima **Skladna, Krnjače, Vranice i Šajtovići**

53. 5. studenog 1942. u **Milinom Selu** četnici su dočekali «trgovca Mehu Haračića i Mehu Memiševića, oba iz Koraja, kotar Brčko. Iste opljačkali a potom na zvjerski način ubili i bacili u jedan potok gdje su i pronađeni»

[30] *Borba*, organ Komunističke partije Jugoslavije, Drinići, kod Bosanskog Petrovca, 20. studenog 1942.

54. 9. studenog «ubijene su od četnika Kata Bender i Mara Krasić, obe iz sela **Vinina Hrasno**, kotar Čapljina jer su se suprostavile kod oduzimanja stoke»

55. 13. studenog '42. kod **Dervente** četnici su «uhitili seljake Petra Gavrana i Matu Sirovinu, svezali ih i odveli sobom, te na putu u selo Gornji Smrtići ubili Petra, dok je Mati uspjelo pobjeći»

56. 17. studenog '42. u selu **Agići**, kotar Derventa, ubili su Ivana Mamića i njegovu ženu Mandu, jer se Mamić «htio iseliti sa njihova područja»

57. istodobno su i na području srednje i sjeverne Dalmacije četnici (predvođeni vojvodom Rokvićem) pod okriljem Talijana učinili više zločina genocida nad Hrvatima; grupa od 120 bosanskih i dalmatinskih četnika početkom listopada 1942. na području velike **župe Cetina** u selima **Gata**, **Naklice**, **Čišla**, **Ostrvica**, **Zvečanje**, **Dugopolje**, **Kotlenice**, **Srijani** i **Dolac Gornji** pobili oko **200 Hrvata**, a nakon pljačke zapalili su više od 1.500 stambenih i gospodarskih zgrada. Ubijene su uglavnom starije osobe, žene i djeca koji nemaju nikakve veze s vojskom.

58. 21. listopada '42. četnici popa Đuića i Brane Bogunovića **u Biteliću**, kod Sinja, u režiji Talijana, ubili su **29 Hrvata**, a u **Otišiću 6 Hrvata**, zapalivši pri tom 220 hrvatskih kuća

59. medački četnici 5. listopada 1942. ubili su **5 Hrvata** iz **Ribnika** u Lici; u svim tim pokoljima stradali su civili

60. 3. siječnja '43. četnici (kojima su zapovijedali major Zaharije Ostojić i major Pavle Đurišić) po nalogu Draže Mihailovića[31] su pristupili «čišćenju Muslimana« u bijelopoljskom kotaru; ubijeno je oko **400** muslimanskih boraca i oko **1000**! **žena** i **djece** te su do temelja uništena 33 sela

[31] Zdravko Dizdar:»*Četnički zločini u Bosni i Hercegovini 1941. – 1945.*», Zagreb 2002. str. 204.

61. zatim su krenuli na kotareve **Čajnič**, **Foča** i **Pljevlja** gdje su u vremenskom razmaku od 7. veljače – 13. veljače '43. poubijali oko **1200** boraca i do **8000**!!! ostalih žrtava – civilnih – žena, staraca i djece[32] dok su četnici u cijeloj akciji imali 22 mrtva ; prema iskazima ljudi koji su uspjeli izbjeći pred četnicima : «skoro da nitko nije ubijen vatrenim oružijem, već su se ubistva vršila klanjem, paljenjem po više osoba u zgradama, iz trudnih žena su vađena djeca i nogama gažena, djevojke su odvođene silovati i poslje su na užasne načine kasapljene.»[33] ; njemački general Rudolf Lüters, zapovijednik njemačkih snaga u NDH o tome piše Glavnom stanu u Berlinu sljedeće: »Treba baš istaknuti kao osobinu četničkog vojevanja njihovo napadanje nenaoružanog i slabog neprijatelja ... Klanje bespomoćnih žena i djece za četnike je po sebi razumljivo, časno i hrabro djelo, a izvršioci se smatraju junacima.»[34]

62. krajem siječnja 1943. između (25. – 29.) četnici su u Dalmaciji pod zapovijedništvom vojvoda M. Đujića i P. Baćovića krenuli u akciju i u selima **Kijevo**, **Kosori**, **Maovice**, **Vrlika**, **Ružić**, **Otavice**, **Gradac** i **Kričke** uz pljačku pokretne imovine i paljenje hrvatskih kuća (u Maovicama 360 kuća zapaljeno, a u Kijevu od 450 oko polovice je uništeno i popaljeno; ostala sela do temelja popaljena), ubili su na najzvjerskiji način više od **100 Hrvata**, silovali žene i djevojke, a sve pod parolom «pali i kolji sve što je katoličko»; tada su primjerice četnici starca Niku Blaževića (68.g.) živoga nabili na kolac i pekli na vatri dok nije umro, a u Otavicama su starca Iliju Meštrovića (86.g.), strica glasovitog hrvatskog kipara Ivana Meštrovića, bacili živa u njegovu zapaljenu kuću i tako usmrtili[35]

63. 3. i 4. veljače '43. hercegovački četnici su na području **Imotskog** i okolnih sela (Grabovac i Zagvozd) zaklali i ubili **32 Hrvata**, pljačkali i uništavali imovinu, palili kuće, silovali žene i djevojke[36]

---

[32] V. Dedijer i A. Miletić:»*Genocid nad Muslimanima 1941.-1945. Zbornik dokumenata i svjedočenja*», Sarajevo 1990. str.330.-332.

[33] HDA, Fond: ZKRS Zh inv. br. 12.904, f. 49, kut. 647. Izviješće odbora za izbjeglice u Pljevlju o događajima «protiv muslimana od strane četnika pomaganih od Talijana u vremenu od 1. do 15. februara (1943.); Fond Ministarstva skrbi br. 5.201/1943 i Fond: Državna Riznica, Glavno nadzorništvo rizničke straže taj. Br. 138 i 381/1943 ; HDA, Arhiva NDH, Fond: Hrvatski državni sabor, Predsjednički spisi br. 770/1943, kut. 3.

[34] HDA, Fond: ZKRZ GUZ br. 2549/46, kut. 91 i 647

[35] Z. Dizdar: «*Četnički zločini u Bosni i Hercegovini*» Zagreb 2002.

[36] isto

64. 7. lipnja 1943. u općini **Brnjic** poklali su **42 Muslimana**; 13. kolovoza 1943. u selu **Velikoj Lišnji** kraj Dervente zapalili su 18 muslimanskih i 3 katoličke kuće te ubili 10 Muslimana i jednog katolika, a nakon toga opljačkali sve u selu do čega su došli[37]

65. tijekom kolovoza '43. popalili su sela **Karačiće**, **Tihnjiće**, **Salkoviće**, **Tokoljak** i **Rolovce** kod Srebrenice te u njima ubili muslimansko stanovništvo koje nije uspjelo na vrijeme pobjeći. Četnici su prethodno iz tih sela popljačkali sve što se moglo, poglavito stoku i živežne namirnice te opljačkano prebacili preko Drine[38]

66. u listopadu 1943. u **Višegradu** i okolici te na području rogatičkog kotara domaći četnici zajedno s četnicima i Nedićevcima iz Srbije izveli su nezapamćene stravične zločine, ubivši **2500-3000 Muslimana**. Većinu su nakon hvatanja dovodili na drinski višegradski most tu ih ubijali i klali i potom bacali u Drinu. Ministarstvo vanjskih poslova NDH u svom pregledu događaja od 11. rujna 1944. o tome je zabilježilo sljedeće: «Dana 5. listopada 1943. upali su četnici u Višegrad te tom prilikom mučili, a onda poklali ili postreljali 2.500 osoba. Kod ovog ubijanja učestvovali su i regularni vojnici Srpskog dobrovoljačkog korpusa. Oni su s desne strane mosta pucali na žrtve koje su se dovodile, te ih nakon toga još polužive bacali u valove Drine. Pokraj najstrašnijeg oblika mučenja te silovanja žena, pridružuju se ovom i ostala nasilja, kao otimanje stoke, palenje kuća, nabijanje nameta i poreza, raspisivanje svih mogućih vrsti podavanja, koja sve mora podnositi tamošnji muslimanski živalj.»[39]

67. u veljači 1944. četnici su Dalmaciji u selima **Dubrava**, **Danilo**, **Radonići** i **Goriš** ubili **30 Hrvata**, u prominskom selu **Nečmen** 4. travnja '44.godine ubili su **9 Hrvata** (Petar Perica – 65 godina, Kaja Perica – 65 godina, Peru Pericu – 85 godina, Cvitu Pericu – slijepa starica od 83. godine, Jelka Perica 45 godina, Joso Perica 35 godina, Perica Joso ml. 21 godina, i dvoje djece: Mara Perica 18

[37] HDA, Fond: ZKRZ Zh, inv. br. 12904, L-11 i 12/1945, kut. 647.
[38] HDA. Arhiva NDH, Fond: Ministarstva narodnog gospodarstva NDH br. 2181-M/1943. Tjedno izvješće Velike župe Usora i Soli od 31. VIII. 1943.
[39] HDA, Arhiva NDH, dok. Inv. br. 30.965, kut.313; Fond: ZKRZ GUZ br. 2362/2-1945, Četnici, kut.21.

mjeseci!!!, Ana Perica 8 mjeseci !!!! iskopali su joj oči i više od 20 minuta je mučili)[40]

68. 24. – 25. – 26. ožujka 1944. u **Dolac Donji** (Poljička rep.) ušle su zajedničke postrojbe S.S.-a i četnika, te nakon dva dana boravka, treći dan su sakupili oko **420** osoba – civila (staraca, žena i djece) i sve ih poubijali; cijelo selo su popalili

69. 28. ožujka 1944. postrojbe kninskih četnika (pod vodstvom popa Đuića) preobučene u uniforme njemačkih vojnika u podkamešničkim mjestima Gala, Gornji Otok, Ruda, Podi Gornji i Doljnji, Voštane - Rože počinile su stravične zločine. Na tom pohodu pobile su oko 1700 ljudi; samo u Voštanima 367

70. u travnju 1944. godine na području **Dubrovnika (župe Dubrava**) četnici su u **Konavlima** ubili **4 Hrvata** (Pero Bjelokosić, Ivan Miljaž, Niko Vukić i Vlaho Separa), te vršili stalne pljačke stanovništva po Trebinjskom području

71. u svibnju 1944. četnici su u **Goraždu** poklali oko **50 Muslimana**, zapalivši dvije džamije

72. trebavski četnici 8. listopada 1944. u selima **Tramošnica** , **Turić**, **Liporašće** i **Srednja Slatina** ubili su **36 Hrvata** i opljačkali kuće; potom su 3. siječnja 1945. u selima **Kladari** i **Carevac** ubili **43** civila, od kojih su «uhvatili, silovali i postrijeljali **27** žena i djevojaka» Hrvatica, zapalili 10 kuća a ostale opljačkali, a 10 dana potom «na zvijerski su način ubili još **23** građanske osobe, među kojima i župnika Roju Ljubu, iz Pećnika, te opljačkali crkvu i 150 kuća»[41]

73. na području **Skradina** 12. studenog 1944. ubili su **27 Hrvata**; zatim su preostali četnici Dinarske četničke divizije (tri bataljuna, jedan je bio bosanski), na čelu s vojvodom Momčilom Đuićem pri prebacivanju iz Dalmacije u Istru potkraj

---

[40] HDA, Fond: NV – 179/410. Original, umnožen na geštetneru, latinicom

[41] HDA, A. NDH, Fond: GRAVSIGUR MUP-a NDH 1945., kut. 532. Politički pregled br. 23 i 24. od 12. veljače i 6. travnja 1945.

prosinca 1944. u **Bribiru**, **Grižanima** i **Tribalju** kod Crikvenice ubili **32 Hrvata**, zapalivši 70 kuća i bribirsku crkvu[42]

74. 21. prosinca 1944. u selu **Vinograd** nedaleko od Trnova, u Rogatičkom kotaru četnici su pobili **23 Muslimana** (p.s. samo na području Rogatičkog kotara do lipnja 1944. bilo je prema prikupljenim podacima vlasti NDH spaljeno 3677 domova i ubijeno 4635 Muslimana, među kojima i manji broj Hrvata)[43]

75. početkom veljače 1945. četnici su na području općine **Derventa** u sedam sela zapalili oko 120 kuća i poklali oko **100 Hrvata**, većinom žena i djece[44]

76. treba istaknuti da su od kraja '43. antifašisti, aktivisti, borci i sudionici NOP-a bili gotovo bez iznimke ubijani ako su ih zarobili četnici; dovoljno je spomenuti četnički puč u Majevičkom NOP-u izveden 20. veljače 1942. tada su četnici poubijali četrdeset osoba; ili 1. travnja '42. napadom na partizansku bolnicu u Jošavici, u kojoj su poubijali 25 ranjenika ili mjesec dana kasnije kada je isto tako napadnuta bolnica u Čemernici , kad je bilo zarobljeno i likvidirano 29 ranjenika; slično je bilo i u drugih dvadesetak pučeva koje su izveli četnici na teritoriju Hrvatske i Bosne i Hercegovine sa preko 1000 pobijenih partizana

---

42 Z. Dizdar – M. Sobolevski, «*Prešućivani četnički zločini u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1941.-1945.*» Zagreb 1999.

43 HDA, ZKRZ GUZ kut. 21 i 647, Ustaša – HOP, kut. 4; Fond NDH, kut. 235, 493, 532 i dok. Inv. br. 24.947; NOV-1 79/410; KP-309/3064

44 Izvješće Ustaškog logora Derventa od 12. II. 1945. Ustaškom stožeru Posavje o tome četničkom pokolju. Z. Dizdar – M. Sobolevski, str. 660-661. i 715 (faksimil dokumenta)

Neobjavljena i objavljena arhivska građa:

a) neobjavljena građa

Hrvatski državni arhiv, Zagreb,
Fondovi:
- Politička situacija 1939. i 1940.
- Banska vlast Banovine Hrvatske 1938.-1941.
- Centralni komitet Komunističke partije Hrvatske 1941.-1945.
- Četnici 1941.-1945.
- Četnički letci 1941.-1945. (Zbirka)
- Četvrti, Deseti i Jedanaesti korpus NOVJ 1942.-1945.
- Dinarska četnička oblast 1941.-1944.
- Glavni štab NOV Hrvatske 1942.-1945.
- Glavno zapovjedništvo oružništva Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945.
- Hrvatski državni sabor Nezavisne Države Hrvatske 1942.-1945.
- Ministarstvo oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945.
- Ministarstvo unutarnjih poslova Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945.
- Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske 1945.-1950. (građa i elaborati o četnicima tijekom rata i u poraću)
- Ministarstvo vanjskih poslova Nezavisne Države Hrvatske 1941.1945.
- Oblasni i okružni NOO-i 1942.-1945.
- Okružni komiteti Komunističke partije Hrvatske na području Hrvatske 1941.-1945.
- Pokrajinski komitet Komunističke partije Hrvatske za Dalmaciju 1941.-1945.
- Predsjedništvo vlade Nezavisne Države Hrvatske 1941.- 1945. - Stampati
- Štabovi I-V operativne zone Hrvatske 1942.-1944.
- Ustaška nadzorna služba 1941.-1943.
- Više zapovjedništvo talijanskih oružanih snaga "Slovenija-Dalmacija" 1941.-1943.
- ZAVNOH 1943.-1945.
- Zemaljska komisija za utvrđivanje ratnih zločina okupatora i njegovih pomagača Hrvatske, Glavni urudžbeni zapisnik, Zagreb, 1944.-1947.

b) objavljena grada:

Čekić, Smail, Genocid *nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu, Dokumenti*, Sarajevo, 1996.

Četnici u službi narodnih neprijatelja. Dokumenti o izdaji Draže Mihailovića, ministra jugoslavenske izbjegličke vlade i njegovoga četničkog povjereništva za Slavoniju majora Dušana Janjića, izdanje

Glasa Slavonije, u rujnu 1943.

Dedijer, Vladimir, *Dnevnik (6. IV. 1941. do 7. XI. 1944.)*, I, II i III., Beograd, 19451950.

Dedijer, Vladimir - Miletić, Antun, *Genocid nad Muslimanima 1941.-1945. Zbornik dokumenata i svjedočenja*, Sarajevo, 1990.

Dokumenti historije Komunističke partije Hrvatske, knj. III., sv. 1., "Naprijed" 1943., Zagreb, 1951.

Dokumenti o izdajstvu Draže Mihailovića, knj. I, Beograd, 1945. Dokumenti o Jugoslaviji, knj. 1-8., Pariz, 1951.-1956.
Đonović, Jovan, *Telegrami Draže Mihailovića o engleskim misijama o svom štabu i engleskoj politici na terenu*, Glasnik Srpskoga istorijsko-kulturnog društva "Njegoš", Chicago, prosinac 1960.-lipanj 1961.

Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941.-1943., izabrao i priredio Ljubo Boban, Zagreb, 1985.

Hrvatska u diplomatskim izvještajima izbjegličke vlade 1941.-1943., knj. 1.-2., priredio Ljubo Boban, Zagreb, 1988.

"Istok"("Maštrik"), glas jugoslovenskih Muslimana, br. 7.-9., Slobodne srpske planine, 1944.

Iz ratnog dnevnika Vrhovne komande Vermahta, Vojnoistorijski glasnik, tom. 2.-3., Beograd,1987.

Izdajnik i ratni zločinac Draža Mihailović pred sudom. Stenografske beleške i dokumenta sa suđenja Dragoljubu-Draži Mihailoviću, Beograd, 1946.

lzveštaj jugoslovenske Državne komisije za utvrdivanje zločina okupatora i njegovih pomagača Medunarodnom vojnom sudu u Nirnbergu, Beograd, 1947.

Jelić-Butić, Fikreta, *Iz povijesti četničkog pokreta u Hrvatskoj izmedu dva rata*. Prilog gradi o četničkim udmženjima u Savskoj Banovini 1934.-1936., Grada, Radovi, br. 21., Zagreb, 1988.

Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941.-1943., dokumenti, priredio Bogdan Krizman, Beograd - Zagreb, 1981.

Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1943.-1945., dokumenti, priredio Branko Petranović, Beograd - Zagreb, 1981.

Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948., knj. 1.-2., Beograd, 1951.

Ljudske i materijalne žrtve Jugoslavije u ratnom naporu 1941.-1945., Beograd, 1947.

Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941.-1945., zbornik dokumenata, knj. 1.-10., Split, 1981.-1986.

"Naša štampa", broj 3., Zagreb, 15. oktobar 1934. "Novi list", Zagreb, 1941.

Odmetnička zvjerstva i pustošenja u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u prvim mjesecima života Hrvatske Narodne Države, Zagreb, 1942.

Saopćenje Zemaljske komisije za utvrdivanje ratnih zločina okupatora i njegovih pomagača Hrvatske, umnoženo na šapirografu, br. 49. od 30. rujna 1944.

Saopštenja br. 66-93. o zločinima okupatora i njihovih pomagača, FNRJ, Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, Beograd, 1946.

"Sloboda ili smrt", list četničkog pokreta D. Mihailovića, broj 1. od 3. listopada 1941.

Sudenje članovima političkoga i vojnog rukovodstva organizacije Draže Mihailovića, stenografske beleške. Zbirka materijala sa suđenja, Beograd, 1945.

Tajna i javna saradnja četnika i okupatora 1941.-1944. godine. Dokumenti, Arhivski pregled, Beograd, 1976.
Upute za provedbu zagrebačkog sporazuma od 19. lipnja 1942. izmedu vlade Nezavisne Države Hrvatske i talijanskoga Višeg zapovjedničtva oružanih snaga "Slovenija - Dalmacija", Zagreb, 1942.

"Vijesti", glasilo Velebitske četničke brigade, br. 3., 15. ožujak 1944.

Zakon o utvrdivanju ratnih i poratnih žrtava Drugoga svjetskog rata, Narodne novine, br. 53., Zagreb, 1991.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije, Bilten Vrhovnog štaba, tom II., knjiga 1., 1949.; *Dokumenti Vrhovnog štaba*, tom U., knjige 2-15., Beograd, 1949.-1982.; *Borbe u Bosni i Hercegovini 1941.-1945*., tom IV., knjige 1.-35., Beograd, 1951.-1974.; *Borbe u Hrvatskoj 1941.-1945.*, tom v., knjige 1.-39., Beograd 1952.-1979.; *Dokumenti Nemačkog Rajha*, tom XII., knjige 1.-4., Beograd, 1973.-1979.; *Dokumenti Kraljevine Italije*, tom XIII., knjige 1.-4., Beograd, 1969.-1976.; *Dokumenti četničkog pokreta Draže Mihailovića*, tom XIV., knjige 1.-4., Beograd, 1981.-1985.

Članci i knjige

Adamich, Louis, *Mihailovich Balkan Mistery Man*, Saturolay Evening Post, 19. prosinca 1942.

Antonić, Zdravko, *Ustanak u istočnoj i centralnoj Bosni 1941*., Beograd, 1973.

Antonić, Zdravko, *O razvoju NOB u istočnoj Bosni 1943.-1944. s posebnim osvrtom na oslobodenje Tuzle*, Prilozi, br. 21., Sarajevo, 1985.

Antonovski, Ivan, *Razbijanje četničkih oružanih formacija na okuci Neretve u istočnoj Hercegovini*, Neretva-Sutjeska, zbornik radova, Beograd, 1969.

Avakumović, Ivan, *Mihailović prema nemačkim dokumentima*, London, 1969.

Baković, don Anto*, Stradanje Crkve u Hrvata u Drugome svjetskom ratu. Svećenici - žrtve rata i poraća (radni materijal)*, Zagreb, 1994.

Barker, Elizabeth, *Britanska politika prema jugoistočnoj Evropi u Drugome svjetskom ratu*, Zagreb, 1978.

Beljo, Ante, *Yu-genocid. Bleiburg. Križni put. Udba*, drugo prošireno izdanje, Zagreb - Toronto, 1990.

Bezina, Petar, *Ljetopis samostana Svetog Ante u Kninu 1904.-1963.*, Zagreb, 1998.

Bibanović, Esad, *Kulenvakufski komunisti u radničkom pokretu i ustanku*, *Bihać u novijoj istoriji (1918.-1945.)*, tom I., Banjaluka 1987.

Biber, Dušan, *Neuspeh jedne misije*. Američki potpukovnik OSS Robert McDowell u štabu Draže Mihailovića 1944. god., ČSp, br. 1.-2., Zagreb, 1990.

Biber, Dušan, *Otvorena tajna arhiva britanske diplomacije*, Vjesnik u srijedu, Zagreb, 7. lipnja do 26. kolovoza 1972.

Bleiburg 1945.-1995., zbornik radova, Zagreb, 1995.

Boban, Ljubo, *Držanje građanskih grupacija u Splitu od 1941.-1943.*, Split u narod-nooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941.-1945., zbornik radova, Split, 1981.

Boban, Ljubo, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, knj. 2., Zagreb, 1989.

Boban, Ljubo, *Sporazum Cvetković - Maček*, Beograd, 1965.

Bodrožić, Milica, *O ustašama i čelnicima u dubrovačkom kraju 1941.-1944. godine*, Dubrovnik u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941.1945., zbornik radova, Split, 1985.

Bogosavljević, Srđan, *Žrtve Drugoga svjetskog rata u Jugoslaviji*, Beograd, 1995.

Branica, Vinko, *Formiranje Antikomunističke milicije na anektiranom području sjeverne Dalmacije i njena aktivnost protiv narodnooslobodilačkog pokreta*, Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije (dalje ZIHRPD), broj 4., Split, 1978.

Branica, Vinko, *Razoružanje talijanskih jedinica u Kninu, Zadru, Šibeniku i Dubrovniku i suradnja četnika s njemačkim okupatorom*, ZIHRPD, broj 3., Split, 1975.

Branica, Vinko, *Razvoj četničkog pokreta poslije kapitulacije Italije na bivšemu anektiranom području sjeverne Dalmacije*, ZIHRPD, broj 4., Split, 1978.

Brčić, Rafael, *Italijanski planovi u NDH 1941.-1943.* (s posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu), Prilozi, br. 3., Sarajevo, 1978.

Brčić, Rafael, *Njemačko-italijanski planovi u Bosni i Hercegovini u svjetlu dokumenata (1942.-1943.)*, AVNOJ i NOB u Bosni i Hercegovini, zbornik radova, Beograd,1974.

Brčić, Rafael, *Njemačko-italijanske suprotnosti oko Bosne i Hercegovine u svjetlu okupacije 1941.*, Prilozi, br. 3., Sarajevo, 1967.

Brčić, Rafael, *Osnovna obilježja i korekcije njemačko-ustaške politike prema Srbima u NDH*, Prilozi, br. 11.-12., Sarajevo, 1975./76.

Brčko, srez i grad. Riječ Srba Brčana povodom pripojenja srezova sjeverne Bosne Banovini Hrvatskoj, Beograd, 1939.

Breka, Mane, *Napad bataljona "Bićo Kesić" na komandu četničkog puka "Vožd Karadorde" u Dojičima kod Gračaca 23./24. 10. 1942. godine*, Kotar Gračac u narodnooslobodilačkom ratu 1941.-1945., zbornik radova, Karlovac, 1984.

Churchill, Winston, *Drugi svetski rat*, Beograd, 1966.

Cohen, J. Philip, *Drugi svjetski rat i suvremeni četnici*: njihov povjesno-politički kontinuitet i posljedice po stabilnost na Balkanu, Zagreb, 1997.

Čekić, Smail, *Četnički zločini genocida nad Bošnjacima u jugoistočnoj Bosni i Sandža-ku1941.-1943*., Istočna Bosna i Sandžak, zbornik radova, Sarajevo, 1996.

Čičak, Ivan - Zirdum, Andrija, *Stradanja Hrvata plehanskog kraja 1941.-1947*., Derventa 1991.

Čubrilo, Đorde, *Napad četnika na Kotarski komitet Komunističke partije Hrvatske za Gračac u Cerovcu i pozadinske ustanove u Bruvnu*, Kotar Gračac u narodnooslobodilačkom ratu 1941.-1945., zbornik radova, Karlovac, 1984.

Dizdar, Zdravko, *Brojitbeni pokazatelji odnosa vojničkih postrojbi na teritoriju NDH 1941.-1945. godine*, ČSP, br. 1.-2., HIP, Zagreb, 1996.

Dizdar, Zdravko, *Četnički zločini nad Hrvatima i Muslimanima u Bosni i Hercegovini i nad Hrvatima u Hrvatskoj tijekom Drugoga svjetskog rata (1941.-1945.)*, Bleiburg 1945.-1995., zbornik radova, Zagreb, 1995.

Dizdar, Zdravko, *Četnički zločini genocida nad Hrvatima i Muslimanima u Bosni i Hercegovini i nad Hrvatima u Hrvatskoj tijekom Drugoga svjetskog rata (1941.1945.)*, Hrvatski iseljenički zbornik, Zagreb, 1995./1996.

Dizdar, Zdravko, *Zločini četnika u Promini tijekom Drugoga svjetskog rata*, Prominski glasnik, br. 2., Zagreb, 1994.

Dizdar, Zdravko - Kujundćić, Milivoj, *Doprinos Hrvatske pobjedi antifašističke koalicije*, Odbor za obilježavanje 50. obljetnice pobjede antifašističke koalicije u Europi i svijetu Sabora Republike Hrvatske, drugo, dopunjeno izdanje, Zagreb,1995.

Đonagić, Ahmet, *Podaci o ustaško-četničkoj sprezi*, *Istočna Bosna u narodnooslobodilačkoj borbi*, zbornik radova, br. 1., Beograd, 1971.

Dćelebadćić, Milovan, i Latas, Branko, *Četnički pokret Draže Mihailoviča 1941.1945*., Beograd, 1979.

Erjavec, Tonči, *Španovica, kronika nastajanja i nestajanja*, Zagreb, 1992.

Genocidom do istrebljenja: srpski zločini: Bosna i Hercegovina, sjeverozapadna Bosna, Hrvatski informativni centar, Zagreb, 1995.

Gizdić, Drago, *Dalmacija 1941.; 1942.; 1943.; 1944. i 1945. godine*. Prilozi historiji narodnooslobodilačke borbe, Zagreb, 1959. - 1964.

Gligorijević, Branislav, *Organizacija jugoslavenskih nacionalista (Orjuna)*, Istorija XX. veka, zbornik radova, tom V., Beograd, 1963.

Gligorijević, Branislav, *Srpska nacionalna omladina (SRNAO). Prilog izučavanju nacionalističkih i terorističkih organizacija u staroj Jugoslaviji*, Istorijski glasnik, br. 2.-3., Beograd, 1964.

Glišić, Venceslav, *Zločini u Drugome svetskom ratu u svetlu istorije i prava* (s posebnim osvrtom na Srbiju), Politički život Jugoslavije 1914.-1945., zbornik radova, Treći program Radio-Beograda, Beograd, 1973.

Gospički spomen zbomik, Ogranak Matice Hrvatske Gospić, Gospić, 1995.

Graovac, Igor, Četnici u Hrvatskoj prije i za vrijeme Drugoga svjetskog rata, "Jutarnji list", Zagreb, od 17. srpnja do 2. kolovoza 1998.

Graovac, Igor, *Ljudski gubici Dalmacije 1941*., ČSP, br. 2. (24), Zagreb, 1992.

Grba, Mile, *Četnici vrše zločin u Mededaku*, Plaščanska dolina i okolica u narodnooslobodilačkom ratu 1941.-1945., zbornik radova, Karlovac, 1976.

Heres, Tomislav, *Bjelovarski ustanak i proglašenje NDH 8. travnja 1941. godine*, Bjelovarski zbornik, br. 4.-5., Bjelovar, 1994.

Hronologija radničkog pokreta i Saveza komunista Jugoslavije 1919.-1979., tom II., 1941.-1945., skupina autora, Beograd, 1980.

Hrvatske žrtve rata u Hercegovini 1941.-1945., O pedesetoj obljetnici njihova mučeništva, Urednici: dr. fra Andrija Nikić, fra Žarko Ilić i fra Iko Skoko, Mostar, svibanj 1995.

Hurem, Rasim, *Kriza narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini krajem 1941. i početkom 1942. godine*, Sarajevo, 1972.

Hurem, Rasim, *Narodi Bosne i Hercegovine prema ustanku 1941.-1942*., Prilozi, br. 2., Sarajevo, 1966.

Hurem, Rasim, *Sporazumi o sa radnji izmedu državnih organa Nezavisne Države Hrvatske i nekih četničkih odreda u istočnoj Bosni 1942. godine*, Prilozi, br. 2., Sarajevo, 1966.

Istočna Bosna i Sandžak, zbornik radova, Sarajevo, 1996.

Istočna Bosna u narodnooslobodilačkoj borbi, zbornik radova, knj. 1.-2., Beograd, 1971.

Išek, Tomislav, *Hrvatska seljačka stranka u Bosni i Hercegovini 1929.-1941*., Sarajevo 1991.

Jareb, Jere, *Pola stoljeća hrvatske politike*, Buenos Aires, 1960. (pretisak: Zagreb 1995.)

Jelić, Ivan, *Hrvatska u ratu i revoluciji 1941.-1945.*, Zagreb, 1978.

Jelić, Ivan, *Komunistička partija Hrvatske 1937.-1945.*, knj. 1.-2., Zagreb, 1981.

Jelić, Ivan, *O nekim odjecima sporazuma Cvetkovič-Maček medu Srbima u Banovini Hrvatskoj*, Zbornik Historijskog instituta Slavonije, br. 3., Slavonski Brod, 1965.

Jelić-Butić, Fikreta, *Četnici u Hrvatskoj 1941.-1945. godine*, Zagreb, 1986.

Jelić-Butić, Fikreta, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska*, Zagreb, 1978. (prvo izdanje 1977.)

Jovanović, Slobodan, *Zapisi o problemima i ljudima 1941.-1944.*, London, 1976.

Jurić, Ivan, *Borbe i stradanja Hrvata kotara Metković 1918.-1945.*, Ploče, 1997.

Kačavenda, Petar, *Prilog pitanju odnosa Komande bosanskih četnika i Vrhovne komande Draže Mihailovića (1942.)*, Prilozi, br. 8., Sarajevo, 1982.

Kačavenda, Petar, *Saradnja četnika i ustaša u Bosni 1942. godine*, Vojnoistorijski glasnik, br. 5., Beograd, 1966.

Kašić, Dušan, *Srpska crkva u tzv. Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, Srpska pravoslavna crkva 1920.-1970., Beograd, 1971.

Katalinić, Kazimir, *Argumenti - Nezavisna Država Hrvatska, Bosna i Hercegovina, Bleiburg i genocid*, Zagreb, 1993.

Kisić-Kolanović, Nada, *Vojskovođa i politika - Sjećanja Slavka Kvaternika*, Zagreb, 1997.

Kisić-Kolanović, Nada, *Mladen Lorković ministar urotnik*, Zagreb, 1998.

Klemenčić, Mladen, *Velikosrpska teritorijalna posezanja*, Društvena istraživanja, br. 4.-5., Zagreb, 1993.

Kljaković, Vojimir, *Bosna i Hercegovina u njemačko-italijanskim dogovorima do ustanka 1941.*, 1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine, zbornik radova, Sarajevo, 1973.

Kljaković, Vojmir, *Četništvo u Dalmaciji 1941.-1943. (politički aspekt)*, ZIHRPD, broj 3., Split, 1975.

Kljaković, Vojmir, *Jugoslavenska vlada u emigraciji i Saveznici prema pitanju Hrvatske 1941.-1944.*, ČSP, br. 2.-3. (5), Zagreb, 1971., te br. 1. (6), Zagreb, 1973.

Kljaković, Vojmir, *Promjene politike Velike Britanije prema Jugoslaviji u prvoj polovici 1943. godine*, Jugoslovenski istorijski časopis, br. 3., Beograd, 1969.

Knećević, Radoje - Knećević, Ivan, *Sloboda ili smrt*, (Seattle), 1981.

Knjiga o Drači, uredio Radoje Knećević, knj. 1.-2., Windsor, Canada, 1956.

Kočovič, Bogoljub, *Žrtve Drugoga svetskog rata u Jugoslaviji*, Sarajevo, 1990. (prvo izdanje London, 1985.).

Kolar, Mira, *Ratna šteta 1941.-1945.*, Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture, Zagreb,1980.

Košutić, Ivan, *Hrvatsko domobranstvo u Drugom svjetskom ratu*, I i II. dio, Zagreb, 1992. i 1994.

Krakov, Stanislav, *General Milan Nedić,* knj. 1.-2., München, 1963. i 1968.

Kreso, Muharem, *Forme i stepen ostvarivanja okupacione vlasti u Bosni i Hercegovini 1941. godine*, 1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine, zbornik radova, Sarajevo, 1973.

Krizman, Bogdan, *Pavelić izmedu Hitlera i Mussolinija*, Zagreb, 1980.

Krizman, Bogdan, *Ustaše i Treći Reich*, knj. 1.-2., Zagreb, 1983.

Krpan, Vladimir - Rizmaul, Ivan - Salopek, Davor, *Petrinjski žrtvoslov*, Petrinja, 1995.

Krušelj, Željko, *Krojači hrvatskih granica*, Zagreb, 1991.

Krušelj, Željko - Zagorac, Đuro, *Sporna knjiga mrtvih. Aktualne kontroverze u istraživanju broja poginulih i umrlih Jugoslavena u ratu naprosto tjeraju na analizu zbivanja oko popisa iz 1964. godine*, Danas, br. 405., Zagreb, 21. studenoga 1989.

Kućan, Viktor, *Biokovo u narodnooslobodilačkoj borbi i socijlističkoj revoluciji 1941.-1945.*, Split, 1983.

Kujundžić, Nedjeljko, *Imotska krajina u narodnooslobodilačkoj borbi 1941.-1945.*, Imotski, 1981.

Kvesić, Sibe, *Dalmacija u narodnooslobodilačkoj borbi*, Split, 1979.

Latas, Branko, *Četnici Draže Mihailovića u borbi za uništenje "Bihaćke republike"*, AVNOJ i NOB u BiH, zbornik radova, Beograd, 1974.

Latas, Branko, *Četnici iz Like u službi Nemaca na području Hrvatskog primorja i u Italiji (1943.-1944.)*, Vojnoistorijski glasnik, br. 1., Beograd, 1979.

Latas, Branko, Četnička zlodjela u Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru i Istri, Novi list, br. 2.-3., Rijeka, 1980.

Latas, Branko, *Delatnost četničkog centra u Splitu 1941.-1943. godine*, Split u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941.-1945., zbornik radova, Split, 1981.

Latas, Branko, *Uništenje četničke kontrarevolucije u završnoj etapi rata*, Vojnoistorijski glasnik, br. 1., Beograd, 1986.

Leković, Mišo, *Planovi Draže Mihailovića za uništenje "partizanske države" u zapadnoj Bosni u drugoj polovini 1942. godine*, Jugoslovenski istorijski časopis, br. 1.-2., Beograd, 1966.

Leksikon narodnooslobodilačkog rata i revolucije u Jugoslaviji 1941.-1945., knj. 1.-2., Beograd - Ljubljana, 1980.

Lisac, Andrija, *Deportacija Srba iz Hrvatske 1941. godine*, Historijski zbornik, Zagreb,1956.

Lukač, Dušan, *Ustanak u Bosanskoj krajini*, Beograd, 1967.

Lukić, Simo, *Četnici u kotaru Donji Lapac od 1941. do 1945.*, Kotar Donji Lapac u narodnooslobodilačkom ratu 1941.-1945., Karlovac, 1985.

Marjanović, Jovan, *Draža Mihailović izmedu Britanaca i Nemaca*. knj. 1., Beograd - Zagreb, 1979.

Massacre of Croatians in Bosnia-Hercegovina and Sandžak, Toronto, 1978.

Matković, Hrvoje, *Povijest Nezavisne Države Hrvatske*, Zagreb, 1994.

McAdams, C. Michael, *Hrvatska: mit i istina*, Zagreb, 1993.

Milinović, Ante, *Srpski genocid nad Hrvatima Zrinskoga Pounja u drugom svjetskom ratu*, Zrinski zbornik, br. 2., Zagreb, 1997.

Milovanović, Nikola, *Kontrarevolucionami pokret Draže Mihailovića*, knj. 1.-4., Beograd,1983.-1984.

Milovanović, Nikola, *Draža Mihailavić*, Centar za informacije i publicitet, Zagreb,1985.

Minić, Miloš, *Četnici i njihova uloga u vreme narodnooslobodilačkog rata 1941.-1945.*, Beograd,1982.

Morača, Pero, *Jugoslavija 1941.*, Beograd, 1971.

Morača, Pero, *Četnici 1941.-1945.*, Vojna enciklopedija, br. 2., Beograd, 1971.

Mrazović, Karlo, *Narodnooslobodilački pokret i borba protiv pokušaja stvaranja četničkih oružanih odreda u Slavoniji*, Slavonija u narodnooslobodilačkoj borbi, zbornik radova, Slavonski Brod, 1967.

Mućić, Ivan, *Hrvatska politika i Jugoslavenska ideja*, Split, 1969.

Nikić, fra Andrija, *Stradanja Hrvata u Hercegovini po franjevačkim izvješćima 1942.-1944.*, Mostar, 1998.

Njavro, Mato, *Stradanja 1941.-1953.* Sjećanja i zapisi o stradanju dijela hrvatskog naroda tijekom i nakon Drugog svjetskog rata u jugoistočnoj Hercegovini i u izbjeglištvu po hrvatskim prostorima, Zagreb, 1998.

Oberknežević, Miloš, *Razvoj pravoslavlja u Hrvatskoj i Hrvatska pravoslavna crkva*, Hrvatska revija, Barcelona - München, 1979.

Orlovac, Anto, *Trinaest ugaslih svijeća - župe Banjalučke biskupije nestale u drugom svjetskom ratu*, Crtajte granice ne precrtajte ljude, Zbornik radova u povodu imenovanja visokobosanskog nadbiskupa Vinka Puljića kardinalom, Studia Vrhbosniensia 7, Sarajevo-Bol, 1995.

Pajović, Radoje, *Pokolj Muslimana u Sandžaku i dijelu Istočne Bosne u januaru i fe-bruaru1943.*, Neretva - Sutjeska 1943., zbornik radova, Beograd, 1969.

Pavelić, Ante Smith, *Britanci i Draža Mihajlović*, Hrvatska revija, Buenos Aires, rujan 1957.

Pavić, Branko, *Državna komisija za utvrdivanje zločina okupatora i njihovih pomagača*, Vojna enciklopedija, br. 2., Beograd, 1971.

Pavličević, Dragutin, *Dva stoljeća velikosrpskih težnji prema Hrvatskoj*, Društvena istraživanja, br. 4.-5., Zagreb, 1993.

Paviĉić, Luka, *Kronika stradanja Hrvata južne Like*, Zagreb, 1996.

Paviĉić, Luka, *Kronika stradanja Hrvata južne Like*, dopuna i ispravci, Zagreb, 1997.

Perić, Marinko, *Sinj i Cetinska krajina u borbi za slobodu*, Sinj, 1979.

Pešut, Mane, *Revolucija u Lici*, München, 1966.

Petranović, Branko, *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji (1941.-1945.)*, knj. 1. i 2., Beograd, 1983.

Petrović, Rade, *Počeci suradnje Jevđevića i Birčanina sa italijanskim okupatorom 1941. godine* (Prilog istorije četničko-italijanske kolaboracije 1941.), Prilozi, br. 19., Sarajevo, 1982.

Piljević, Đorde, *Ustanak u Hercegovini juna 1941.*, VIG, januar-april 1990, Beograd,1990.

Plašćanska dolina i okolica u narodnooslobodilačkom ratu 1941.-1945., zbornik radova, Karlovac, 1976.

Plenča, Dušan, *Kninska ratna vremena 1850.-1946. Knin, Drniš, Bukovica, Ravni kotari*, Zagreb, 1986.

Popadić, Branko, *Na prostoru Stoca i Bileće*, *Hercegovina u NOB*, zbornik radova, Beograd, 1986.

Popović, Jovo, Marko Lolić i Branko Latas, *Pop izdaje četnićki vojvoda Momčilo Đujić*, Zagreb, 1988.

Prlić, fra Vinko, *Žrtve rata iz Prološca*, Proložac. List Župe Sv. Mihovila u Prološcu, br. 3. (25), 1990.

Pulić, Nikola, *Sinovi Orjune*, Čakovec - Zagreb, 1971.

Raguž, Željko, *Hercegovina - Srpske tendencije u nacionalnom razvoju Muslimana*, Stolac, 1997.

Redžić, Enver, *Muslimansko autonomaštvo i 13. SS divizija*, Sarajevo, 1987.

Redžić, Enver, *Nacionalni odnosi u BiH u analizama jugoslavenske istoriografije*, Sarajevo, 1989.

Redžić, Enver, *Okupacija i kontrarevolucija četničkog pokreta Draže Mihailavića 1941.-1942.*, ČSp, br. 3., Zagreb, 1982.

Roatta, Mario, *Otto milioni di baionette*. 1. esercite italiano in guerra dal 1940. al 1944., Milano, 1946.

Romano, Jaša, *Jevreji Jugoslavije 1941.-1945. žrtve genocida i učesnici narodnooslo-bodilačkog rata*, Beograd, 1980.

Sinovčić, Marko, *N. D. H. u svietlu dokumenata*, Buenos Aires, 1950.

Sobolevski, Mihael, *Prcšućena istina - žrtve rata na području bivše Jugoslavije 1941.1945.* prema popisu iz 1964. godine, ČSP, br. 2.-3. (25), Zagreb, 1993.

Sobolevski, Mihael, *Prilog istraživanju zločina četničkog pokreta u Lici u Drugome svjetskom ratu*, Senjski zbornik, Senj, 1994.

Sobolevski, Mihael, *Prilog metodologiji istraživanja stvarnih ljudskih gubitaka Hrvatske u tijeku Drugoga svjetskog rata*, ČSP, Zagreb, br. 1. (24), Zagreb, 1992.

Sobolevski, Mihael, *Uloga četnika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj*, ČSP, br. 3. (27), Zagreb, 1995.

Sobolevski, Mihael, *Žrtve četničkog terora na području općine Senj u tijeku Drugoga svjetskog rata*, Senjski zbornik, Senj, 1992.

Stambolić, Slobodan - Trifunović, Dimitrije, *Četnici*, Vojna enciklopedija, br. 2., Beograd,1971.

Stanisavljević, Đuro, *Pojava i razvitak četničkog pokreta u Hrvatskoj 1941.-1942.*, Istorija XX. veka, zbornik radova, tom Iv., Beograd, 1962.

Stefanović, Mladen, *Zbor Dimitrija Ljotića 1934.-1945.*, Beograd, 1984.

Suton, Josip Jozo, *Posuški žrtvoslov*, Zagreb, 1998.

Šehić, Namik, *Prozorski kraj u oslobodilačkom ratu i revoluciji 1941.-1942.*, knj. 1., Prozor, 1985.

Šehić, Nusret, *Četništvo u Bosni i Hercegovini (1918.-1941.). Politička uloga i oblici djelatnosti četničkih udruženja*, Sarajevo, 1971.

Šibenik - žrtvama do pobjede i slobode, zbornik radova, Šibenik, 1978.

Štefan, Ljubica, Srpska pravoslavna crkva i fašizam, Zagreb, 1996.

Tko je tko u NDH - Hrvatska 1941.-1945., Zagreb, 1997.

Tomasevich, Jozo, *Četnici u Drugome svjetskom ratu 1941.-1945.*, Zagreb, 1979. (prvo izdanje Stanford University Press, California, 1975.).

Tomljanović, Cvjetko, *Narodnooslobodilački pokret i problem oružanog četništva u Slavoniji*, Zbornik Historijskog instituta Slavonije, br. 2., Slavonski Brod, 1964.

Trgo, Fabijan, *Četvrta i peta neprijateljska ofenziva*, Neretva - Sutjeska 1943., zbornik radova, Beograd, 1969.

Tuđman, Franjo, *Bespuća povijesne zbiljnosti*, Zagreb, 1989.

Tuđman, Franjo, *Hrvatska u monarhističkoj Jugoslaviji (1918.-1941.)*, knj. 1. i 2., Zagreb,1992.

Tuđman, Franjo, *Okupacija i revolucija*, Zagreb, 1963.

Ujdurović, Miroslav, *Biokovsko-neretvansko područje u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji*, Split, 1983.

Vajs (Weis), Albert, *Genocid*, Vojna enciklopedija, br. 3., Beograd, 1972.

Vajs, Albert, *Rad Komisije za utvrdivanje zločina okupatora i njegovih pomagača*, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu, br. 4., Beograd, 1961.

Valentić, Mirko, *Prva programska formulacija velikosrpske ideje*. Izvori velikosrpske agresije, rasprave, dokumenti, kartografski prikazi, Zagreb, 1991.

Velagić, Savo, *Ratne operacije u Podravini i Bilogori za vrijeme travanjskog rata 1941.*, Bjelovarski zbornik, br. 4.-5., Bjelovar 1994.

Vezmar, Gojko, *Uz popis palih boraca, žrtava fašističkog terora i umrlih od tifusa na području općine Titova Korenica*, Kotar Korenica i kotar Udbina u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj izgradnji, Karlovac, 1979.

Vrančić, Vjekoslav, *Hochverat. Die zweite italienische Armee in Dalmatien*, Zagreb, 1943.

Vrančić, Vjekoslav, *Urota protiv Hrvatske*, Zagreb, 1943.

Vujošević, Jovan, *Četnici do 1941*., Enciklopedija Jugoslavije, drugo izdanje, broj 3., Zagreb, 1984.

Žerjavić, Vladimir, *Gubici stanovništva Jugoslavije u Drugome svjetskom ratu*, Zagreb, 1989. (englesko i francusko izdanje Zagreb, 1997.)

Žerjavić, Vladimir, *Yugoslavia. Manipulation with the Number of Second World War Victims*, Zagreb, 1993.

Živanović, Sergije M., *Đeneral Mihailović i njegovo djelo*, knj. 1.-3., Chicago, 1962.-1966.

NDH – Nezavisna Država Hrvatska

- nastala je kao izraz najdubljih prirodnih težnji hrvatskoga naroda za svojom državom koja bi bila neovisna, samostalna, suverena; u tom prijelomnom povijesnom trenutku od postojećih hrvatskih političara (prije svih dr. Vladko Maček – HSS - najjači pol. faktor u Hrvatskoj) nitko nije htio preuzeti odgovornost za sudbinu naroda

- Kraljevina Jugoslavija se raspada; Hitler traži izjašnjavanje Jugoslavije; Vlada je već u izbjeglištvu (Londonu); Slavko Kvaternik 10. travnja 1941. proglašava Nezavisnu Državu Hrvatsku; iz Italije dolazi Ante Pavelić sa podrškom Mussolinija; HSS poziva narod da podrži režim; 15. travnja Mussolini i Hitler priznaju NDH uz uvjet teritorijalnih ustupaka

- budući da je režim bio podložen dominaciji Italije i Njemačke, prihvatio je i dobrim djelom zakonodavnu praksu od sila Osovine, tako i u Hrvatskoj od 30. travnja 41. vrijede ***rasni zakoni,*** zapravo uredbe:1. *Zakonska odredba o državljanstvu*, 2. *Zakonska odredba o rasnoj pripadnosti* i 3. *Zakonska odredba o zaštiti arijske krvi i časti hrvatskoga naroda*

- osnovani su i izvanredni i prijeki sudovi; 17. travnja 41. osnovani su izvanredni narodni sudovi za provođenje zakonskih odredaba o nacionalnoj i rasnoj isključivosti (Zagreb, Varaždin, Bjelovar, Osijek, Gospić, Banja Luka i Tuzla); prijeki sudovi osnovani su u lipnju 1941. *Zakonskom odredbom o pokretnim prijekim sudovima* (Zagreb, Sarajevo, Banja Luka, Bihać, Brčko, Derventa i Višegrad)

- kao posljedica donošenja rasnih zakona ubrzo je uslijedilo interniranje Židova, Srba i Cigana ali i Hrvata i Muslimana nesklonih režimu

- prva faza u stvaranju ustaških logora bilo je osnivanje tzv. «sabirališta», poznatijih i pod drugim imenima: sabirni logori, iseljenički logori, zbirališta. To su bila mjesta privremenog boravka uhapšenih, odakle su se vršile deportacije – najveći su bili u Capragu kod Siska, Bjelovaru i Slavonskoj Požegi

- istodobno je teklo podizanje koncentracionih logora, poznatijih kao «logori smrti». Prvi takav logor je osnovan kod Koprivnice (Danica), zatim je osnovan logor Jadovno kod Gospića, zatim u Lobogradu, Đakovu, Tenju kraj Osijeka, Sisku i Jastrebarskom. Glavni i najveći logori bili su u Jasenovcu i Staroj Gradiški

- tako se hrvatski narod u Drugom svjetskom ratu razdijelio na dva tabora: jedan koji je do kraja ostao uz ustaški režim, vjerujući u opstanak (kakve-takve) Nezavisne Države Hrvatske nakon rata i drugi koji je pristao uz partizanski pokret smatrajući da će pobjedom antifašističkih snaga u Drugom svjetskom ratu doći do jačanja tih snaga u Hrvatskoj, Dalmaciji, Istri, Međimurju te da će tako ujediniti te hrvatske pokrajine u nekoj novoj Hrvatskoj («Sovjetskoj»)

LITERATURA:

1. Balen Šime, *Pavelić*, Zagreb 1952.
2. Banac Ivo, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, Zagreb 1988.
3. Bilandžić Dušan, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, Zagreb 1985.
4. *Bleiburška tragedija hrvatskoga naroda*, (priredio Vinko Nikolić), Zagreb 1993.
5. Boban Ljubo, *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, Zagreb sv, 1 (1987.), 2 (1989), 3 (1990.)
6. Colić Mladen, *Takozvana NDH 1941.*, Beograd 1973.
7. Crljen Danijel, *Naš poglavnik,* Zagreb 1943.
8. Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb 1992. (pretisak)
9. *Hrvatska 1941.*- Okrugli stol, Časopis za suvremenu povijest 1.-3./1991.
10. Jareb Jere, *Pola stoljeća hrvatske politike*, Buenos Aires, 1960. (domovinsko izdanje, Zagreb 1995.)
11. Jelić-Butić Fikreta, *Ustaše i NDH*, Zagreb 1978.
12. Jelić-Butić Fikreta, *Četnici u Hrvatskoj 1941.-1945.*, Zagreb 1986.
13. Jurčević Josip, *Nastanak jasenovačkog mita*, Zagreb 1998.
14. Krizman Bogdan, Pavelić između Hitlera i Mussolinija, Zagreb 1980.
15. Kvaternik Eugen – Dido, Sjećanje i zapažanje 1925. – 1945., Zagreb 1995.
16. Matković Hrvoje, *Povijest Jugoslavije*, Zagreb 1998.
17. Matković Hrvoje, Povijest Nezavisne Države Hrvatske, Zagreb 1994.
18. Mandić Dominik, *Hrvati i Srbi - dva stara različita naroda*, Zagreb 1990.
19. Moškov Ante, *Pavelićevo doba*, Split 1999.
20. Mužić Ivan, *Pavelić i Stepinac*, Split 1991.
21. Nikolić Vinko, Pred vratima domovine, Buenos Aires 1965. i 1967.; Zagreb 1995.
22. Pavelić Ante, *Doživljaji I* , *II,* Zagreb 1996. i 1998.
23. Rojnica Ivo, Susreti i doživljaji, Munchen – Barcelona 1969., Zagreb 1994.
24. Žerjavić Vladimir, Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga, Zagreb 1992.

JASENOVAC I DRUGI USTAŠKI LOGORI

- kada govorimo o istraživanju žrtava koje su počinili pripadnici ustaškog režima u Drugom svjetskom ratu treba imati na umu tendencije u ranijoj historiografiji koje su išle za tim da ideologiziraju povijest kompromitirajući jedan režim (ustaški), kakav got on bio

- drugim riječima, problem u proučavanju ukupnih žrtava rata, na svim razinama, bio je sveden u bivšoj Jugoslaviji na rasprave o Jasenovcu, točnije na to koliki je broj žrtava Jasenovca. Na taj način, sredinom 80-ih godina, rasprave o Jasenovcu – u knjigama i u medijima – prerasle su u javne svađe i natjecanje u procjeni broja žrtava. Pritom su brojevi uglavnom imali uzlaznu putanju i toliko su se razlikovali da se procjena od sto tisuća više ili manje, smatrala zanemarivom razlikom

- **BROJČANI POKAZATELJI JASENOVAČKOG MITA**:

Broj žrtava	**Godina nastanka**	**Autor**
55	18.5.1945.	očevid u Jasenovcu kojeg je izvršila ***Anketna komisija***
481	lipanj 1964.	Antropološko iskopavanje stručne komisije
8.500 (do ožujka 1942.)	31.3.1942.	***Direktiva*** Tita OŠ NOP-a za Bosansku Krajinu
8.500 (do ožujka 1942.)	4.4 1942.	Titova *depeša* IK Internacionale
30.000 – 40.000	1989.	**Franjo Tuđman**, Bespuća povijesne zbiljnosti,
50.000	1992.	Vladimir Žerjavić
200.000 – 300.000 (do pred kraj 1942.)	1942.	*Brošura* PO AVNOJ-a

480.000 – 900.000	1986.	Antun Miletić
500.000 – 600.000	1946.	Rezultati koje je objavila Zemaljska komisija
500.000 – 600.000	1986.	Jefto Šašić
500.000 – 700.000	1989.	Vladimir Dedijer
550.800	15.11.1961.	*Komisija SUBNOR-a* Bosanske Dubice
600. 000 (do 1943.)	1945.	Državna komisija Jugoslavije
700.000	1989.	Srboljub Živanović, jedan od trojice antropologa koji su bili u komisiji za antropološko iskopavanje 1964.
700.000	1974.	Radovan Trivunčić, brošura *Jasenovac i jasenovački logori*
900.000 (do 1943.)	18.5.1945.	Milan Duzemlić
1,110.929	1990.	Radomir Bulatović
1,400.000	18.5.1945.	Mihajlo Marić

- iz ovih podataka vidljivo je da ne postoji niti minimum suglasja u historiografiji oko metode u izračunu broja žrtava Jasenovca, dapače većina radova i to isključivo onih koji barataju brojkama od 500.000 na više pokušava dokazivati veliki i planirani genocid koji je navodno izvršen nad Srbima, Židovima ... stavljajući glavnu odgovornost na Katoličku crkvu kao idejnog pokretača i ustaše kao izvršitelje

- većina autora je tvrdila kako su njihova djela znanstveno utemeljena, iako se njihova istraživanja s mjerljivim rezultatima istraživanja toliko razlikuju da nemaju jedni s drugim nikakve logičke povezanosti

- izuzev Brune Bušića i Franje Tuđmana nitko od historiografa, koji su se bavili ovom temom, nije naveo da je u Jasenovcu osim ustaškog logora bio i partizanski logor u koji su bili zatvarani sudionici Križnog puta

- koliki su značaj vlastodršci pridavali nadzoru nad temom žrtava rata (čitaj Jasenovca) svjedoči i sudbina dviju osoba koje su pokušale dovesti u pitanje zadane okvire spoznaja o žrtvama rata: Bruno Bušić je ubijen, a Franjo Tuđman je dva puta sudski osuđen i društveno marginaliziran

- ako usporedimo popise stanovništva prije i poslje Drugog svjetskog rata (1931. - 1948.) lako se može ustanoviti da je najveće demografske i neposredne ratne gubitke imala jedino SR Hrvatska (u apsolutnom iznosu)

SR	1921. - 1931.g.	1931. – 1948.g
Bosna i Hercegovina	+ 433.115	+ 240.212
Crna Gora	+ 48.703	+ 17.145
Hrvatska	+ 361.303	- 8.713
Makedonija	+ 141.234	+ 203.028
Slovenija	+ 98.163	+ 53.840
Srbija	+ 906.473	+ 802.054
SFRJ	+ 1.989.000	+ 1.307.566

- uspoređujući *narodnosnu strukturu* stanovništva u predratnoj (1931.) i poratnoj (1948.) Jugoslaviji dolazi se do ovih podataka:

(u postocima)

Narodnost	1931.g.	1948.g.	razlika + ili –
Srbi	40,0	40,6	+0,6
Hrvati	23,1	22,9	-0,2
Muslimani	5,3	5,6	+0,3
Slovenci	8,1	9,0	+0,9

Makedonci	4,6	5,1	+0,5
Crnogorci	2,9	2,7	-0,2

- iz tablice je vidljivo da je u istom razdoblju opao relativni udio Hrvata u narodnosnoj strukturi Jugoslavije, isto tako i Crnogoraca dok je kod svih drugih naroda rastao

- ukupni ratni gubici u apsolutnom iznosu su bili u Hrvatskoj 661.543, dok su u BiH bili 580.767

- zbog bezumnog uveličavanja žrtava Jasenovca bilo je neizbježno prenošenje moralne a time i kaznene odgovornosti na cijeli hrvatski narod, što je imalo za posljedicu teška politička i gospodarska opterećenja u razvitku hrvatskog naroda

- istaknuti sudionik NOB-a i ugledni hrvatski književnik Vjekoslav Kaleb poput mnogih drugih hrvatskih komunista spoznao je te činjenice pa je napisao:»Znam da oni koji udeseterostručuju broj ubijenih recimo u Jasenovcu, jednostrano, znadu dobro da je u tom logoru ubijeno daleko najviše Hrvata, ali oni hoće da unovče tuđu krv i potežu je za svoje nečiste svrhe» Vjekoslav Kaleb:»Govorim o toleranciji»

- prema usmeno izrečenoj procjeni Mirka Peršena, preživjelog logoraša iz Jasenovca i autora knjige *Ustaški logori,* broj žrtava ne prelazi 30.000

- približno istu brojku žrtava u Jasenovačkom logoru navode i drugi koji su obrađivali ovu temu npr. Bruno Bušić i povjesničar dr. Franjo Tuđman, prema njihovim procjenama broj žrtava u Jasenovcu kreće se oko 30.000, maksimalno do 40.000

- sve navedeno pokazuje nam da je tema žrtava rata imala u Jugoslaviji izuzetnu političku i društvenu nemjenu, kojoj cilj, možemo to slobodno reći, nije bio znanstvenim pristupom objelodaniti povijesnu istinu o žrtvam Drugog svjetskog rata nego:

1. selektivnim pristupom prikazati «genocidnost» jednog naroda
2. uopće žrtvama rata nisu smatrani pripadnici poraženih snaga, niti su prikazivani kao takvi, dapače prikazivani su kao žrtve «koje su valjda počinile kolektivno samoubojstvo sami nad sobom.»

- takvim pristupom, kakav je bio do sada, ništa nije rješeno. Umanjivanjem, ali i preuveličavanjem broja žrtava omogućava se pravim krivcima da izbjegnu zasluženu kaznu, moralna i kaznena odgovornost prenosi se na velik broj pojedinaca (kolektiv), pa čak i na one koji su rođeni poslije tragičnih ratnih zbivanja. Tako i stratišta nevinih, komemoracije i spomenici nevinim žrtvama gube svoj humanistički značaj i pretvaraju se u zborišta i oltare na kojima se zazivaju zlodusi prošlosti i obnavljaju stare mržnje.

- uz koncentracione logore u Jasenovcu i Staroj Gradiški postojali su još i sabirni logori u kojima su se osobe privremeno internirale, a zatim deportirale; takvi logori su bili u Capragu kod Siska, Bjelovaru i Slavonskoj Požegi

LITERATURA:

Aleksić, Vlado, Iz zatvora i logora, Titograd, 1972.

Amulić, Marijan i Huber, Čedomil, Otpor u logoru Stara Gradiška, Jasenovac, 1980.

Antičević, Stipo, Zločini okupatora i domaćih izdajnika na Pelješcu 1941.-1945., u zborniku Dubrovnik u NOR-u 1941.-1945., Split, 1985.

Antonić Zdravko i Perić Jeremija, Bihać u NOR-u, Tuzla 1982.

Atlas of Holokaust, Tel Aviv, 1982.

Badnjević, Ešref, Kroz ustaške zatvore i logore, Vjesnik (dnevni list), 13. i 14. 5. 1945., Zagreb

Balen Šime, Pavelić, Zagreb 1952.

Banović Branimir, Izvoz radne snage i deportacija stanovništva sa teritorije NDH u toku drugog svjetskog rata, Putevi revolucije, 1 i 2, 1963.

Barbić Anđelko, Metode mučenja i oblici likvidacija u KCL Jasenovac, Zbornik Centra za društvena istraživanja Slavonije i Baranje, 1, 1985.

Bartoš Milan, Nemačke reparacije posle drugog svetskog rata, Beograd, 1948.

Basta Milan, Rat posle rata, Zagreb 1963.

Berger Egon, 44 mjeseca u Jasenovcu, Jasenovac 1978.

Bilandžić Dušan, Historija SFRJ, Glavni procesi 1918.-1985., Zagreb, 1985.

Bjelić Miodrag, Sabirni logor u Slavonskoj Požegi, Slavonija u NOB-u, Slavonski Brod 1967.

Boban Ljubo, Sporazum Cvetković-Maček, Beograd 1965.

Boban Ljubo, Svetozar Pribičević u opoziciji (1928.-1936.), Zagreb 1973.

Boban Ljubo, Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928.-1941., I i II, Zagreb 1974.

Boban Ljubo, Hrvatska u diplomatskim izvještajima izbjegličke vlade 1941.-1943., Zagreb 1988.

Boban Ljubo, Kontroverze iz povijesti Jugoslavije 1,2 i 3, Zagreb 1987.-1990.

Bosansko-krupska opština u ratu i revoluciji, B. Krupa, 1969.

Brčić Rafael i Bogovac Mile, Livanjski kraj u revoluciji i NOR-u

Bringer Aleksa, Alojzije Stepinac, Hrvatski kardinal, ZIRAL, Rim 1974.

Brlošić Stjepan, Đakovština u NOB-u i socijalističkoj revoluciji, Đakovo 1986.

Bukvić Milan, Otočac i Brinje u NOR-u 1941.-1945., Otočac 1971.

Bulajić Milan, Ustaški zločini genocida i suđenje Andriji Artukoviću 1986. godine I,II,III i IV, Beograd 1988. i 1989.
Bulatović Radomir, Koncentracioni logor Jasenovac s posebnim osvrtom na Donju Gradinu, Sarajevo 1990.
Bušić Bruno, Ukupni demografski i ratni gubici u stanovništvu SFRJ na dan 15.3. 1948. godine zbog rata; u Jedino Hrvatska, Norval-Kanada, 1983.
Bušić Bruno, Žrtve rata; u Jedino Hrvatska, Norval-Kanada, 1983.
Carin Vladimir, Smrt je hodala četveronoške, Zagreb 1961.
Colić Mladen, Takozvana NDH, Beograd 1973.
Čabarski kraj u radničkom pokretu i NOR-u 1941.-1945., Rijeka 1985.
Čulinović Ferdo, Slom stare Jugoslavije, Školska knjiga, Zagreb 1958.
Čulinović Ferdo, Okupatorska podjela Jugoslavije, Beograd 1970.
Dakić Mile, Petrova mi gora mati, Zagreb 1983.
Dedijer Vladimir, Vatikan i Jasenovac, Beograd 1987.
Dedijer Vladimir i Miletić Antun, Proterivanje Srba sa ognjišta 1941.-1944., Beograd 1989.
Dokumenti o protunarodnom radu i zločinima jednog dijela katoličkog klera, Zagreb 1952.
Duga, (tjednik), br. 378, Beograd, 1988, članak «Tuđman je amater»
Đuretić Veselin, Saveznici i jugoslovenska ratna drama, Beograd 1985.
Drašković Vuk, Kronologija rata 1989.-1998., Zagreb 1998.
Đurić Đorđe, Evropom između žica, Jasenovac, 1973.
Džoić Dragomir, Ustaški zločini u logoru Jasenovac kao primjer represivnog sistema NDH, magistarski rad na Pravnom fakultetu u Zagrebu, Zagreb 1980.
Enciklopedija Jugoslavije, JLZ, Zagreb
Enciklopedija Leksikografskog zavoda, Zagreb
Friganović Mladen, Socijalni aspekti demografskih kretanja u Hrvatskoj, Revija za socijologiju 1-2, Zagreb 1975.
Gaćeša Nikola, Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945.-1948., Matica srpska, Novi Sad, 1984.
Gelo Jakov, Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780.-1981., Globus, Zagreb 1987.
Gizdić Drago, Dalmacija 1941.,1942.,1943.,1944. na 45., Epoha, Zagreb 1964.
Glina – glinski kraj kroz stoljeća, Glina 1988.
Golac Stipe, Jadovno, Gospić 1985.
Gross Mirjana, Historijska znanost, Zagreb 1976.
Heydecker Joe i Johansen, Leeb, Nürnberški proces, Ljubljana 1960.

Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941.-1945., Beograd 1964.
Hrvatski državni arhiv (HDA), građa fonda Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača (ZKRZ)
Hrženjak Juraj, Društvena struktura naselja u SR Hrvatskoj, stanovništvo po naseljima i općinama 1948. do 1981., Liber i Pravni fakultet, Zagreb 1983.
Huber Čedomil, Bio sam zatočenik logora Jasenovac, Petrinja 1985.
Ivanović Lazar i Vukomanović Mladen, Dani smrti na sajmištu, Novi Sad 1969.
Izvještaj Jugoslovenske državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Međunarodnom vojnom sudu u Nürnbergu, Beograd 1947.
Jandrić Ljubo, Jasenovac, Sarajevo 1981.
Jelić Ivan, Hrvatska u ratu i revoluciji 1941.-1945., Školska knjiga, Zagreb 1978.
Jelić-Butić Fikreta, Ustaše i NDH 1941.-1945., Liber, Zagreb 1977.
Jevtić Anastasije, Od Kosova do Jadovna, Beograd 1984.
Kaleb Veljko, Govorim o toleranciji, Hrvatski tjednik br. 31., Zagreb 1971.
Kadijević Veljko, Moje viđenje raspada, Beograd 1993.
Klanjšek Zdravko, Narodnooslobodilački rat u Sloveniji 1941.-1945., Beograd 1984.
Kobsa Leopold, O organizaciji ustaškog aparatavlasti za provođenje terora u tzv. NDH, u zborniku Zagreb u NOB-i i socijalističkoj revoluciji, Institut za historiju radničkog pokreta, Zagreb 1971.
Kočović Bogoljub, Žrtve drugog svetskog rata u Jugoslaviji, Sarajevo 1990.
Korać Dušan, Kordun i Banija u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji, Školska knjiga, zagreb 1986.
Korda Josip i Puškar Slavko, Vinkovački kraj u ratu, Vinkovci 1976.
Korenčić Mirko, Broj stanovnika Hrvatske po općinama i naseljima 1857.-1971., JAZU, Zagreb 1979.
Kosovac Nikola, Obeštećenje jugoslavenskih žrtava nacizma, Beograd 1964.
Kotar Donji Lapac u NOR-u 1941.-1945., Historijski arhiv, Karlovac 1985.
Kotar Gračac NOR-u 1941.-1945., Historijski arhiv, Karlovac 1984.
Kotar Korenica-Udbina u NOR-u i socijalističkoj izgradnji, Historijski arhiv, Karlovac, 1979.
Kotar Slunj i kotar Veljun u NOR-u i socijalističkoj izgradnji, Historijski arhiv, Karlovac 1988.
Kovačić Ivo, Koncentracioni logor Kampor na Rabu 1942.-1943., Rijeka 1985.
Krizman Bogdan, Ante Pavelić i ustaše, Zagreb 1978.
Kućan Viktor, Biokovo u NOB-u i socijalističkoj revoluciji 1941.-1945., Split 1983.

Kadumija Mato, 15.000 vagona smrti, Koprivnica 1966.
Kujundžić Nediljko, Imotska krajina u NOR-u 1941.-1945., Imotski 1981.
Lah Ivo, Metode izračunavanja budućeg stanovništva i njihova primena na stanovništvo predratne Jugoslavije, Statistička revija, 2, 1951.
Lah Ivo, Istinski demografski gubici Jugoslavije u drugom svetskom ratu, Statistička revija,2-3, 1952.
Lazić Nada, Baranja 1941.-1945., Slavonski Brod 1979.
Leksikon NOR-a, Beograd 1980.
Lengel-Krizman Narcisa, Zagreb u NOB-u, Zagreb 1980.
Lengel-Krizman Narcisa, Koncentracioni logori talijanskog okupatora u Dalmaciji i hrvatskom primorju, Povijesni prilozi, 2, 1983.
Lengel-Krizman Narcisa, Ženski sabirni logori 1941.-1942., Povijesni prilozi, 4, 1985.
Lengel-Krizman Narcisa, Sudbina Roma 1941.-1945., Časopis za suvremenu povijest, 18 (1), 1986.
Lisac Andrija Ljubomir, Deportacija Srba iz Hrvatske 1941., Historijski zbornik 1-4, 1956.
Lončar Duško, Deset godina spomen područja Jasenovac, Jasenovac, 1977.
Maticka Marijan, Sudjelovanje Hrvatske u saveznoj kolonizaciji 1945.-1948., JAZU, Zagreb 1981.
Maticka Marijan, Kolonizacija u Hrvatskoj 1945.-1948., Zagreb 1987.
Međimurje. Prilog historiji radničkog pokreta i NOR-a 1919.-1959., Čakovec 1959.
Miletić Antun, Koncentracioni logor Jasenovac 1941.-1945., knj. I,II i III, Beograd 1986. i 1987. (III)
Miliša Đorđe, U mučilištu-paklu Jasenovac, Zagreb, 1945.
Milković Ante, Nožem i maljem, Vjesnik (dnevni list), Zagreb 20-23.5.1945.
Milošević Slobodan, Izbeglice i preseljenici na teritoriju okupirane Jugoslavije 1941.-1945., Beograd, 1981.
Mirković Anđelija, Posljednji dani Jasenovca, Borba (dnevni list), Beograd 12-17. 10. 1961.
Mirković Mijo, Ekonomska historija Jugoslavije, Zagreb 1958.
Misirača Dušan, Koncentracioni logori Jasenovac, Naše starine, XII, Sarajevo 1969.
Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, Beograd, 1982.
Nikolić Nikola, Jasenovački logor, Zagreb 1948.
Nürnberška presuda, Beograd 1948.
Novak Viktor, Magnum Crimen, Beograd 1948., 1986.

Olujić Marijan, Aerofotoistraživanja u Spomen-području Jasenovac, Spomen područje Jasenovac, 1985.
Oslobođenje Hrvatske 1945., (grupa autora), Zagreb 1986.
Otok Pag u NOR-u, Rijeka, 1988.
Otok Rab u NOB-u, Rijeka, 1985.
Otpor u žicama, 1 i 2, Beograd, 1969.
Pejanović Đorđe, Stanovništvo BiH-a, Beograd 1955.
Peršen Mirko, Ustaški logori, Globus, Zagreb 1966., drugo izdanje 1990.
Petešić Ćiril, Katoličko svećenstvo u NOB-u 1941.-1945., Zagreb 1982.
Petranović Branko, Političke i pravne prilike za vreme privremene vlade DFJ, Beograd, 1964.
Petranović Branko, Istorija Jugoslavije 1918.-1978., Beograd, 1980.
Pinto Samuel, Zločini okupatora i njihovih pomagača izvršen nad Jevrejima u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1952.
Pismohrana Ministarstva pravosuđa Republike Hrvatske
Plešćanska dolina i okolica u NOR-u, Historijski arhiv, Karlovac, 1982.
Plenča Dušan, Kninska ratna vremena, Globus, Zagreb, 1986.
Područje Bjelovar, Zagreb, 1966.
Poruke, glasilo Spomen-područja Jasenovac, od 1970.
Rantaša Anton, Jasenovac, Nova pot II, 1950.
Redni broj smrti, Beograd, 1988.
Republički zavod za statistiku SR Hrvatske, Obradna tabela Žr-9; Bruno Bušić: Žrtve rata na području SR Hrvatske, rukopis, Centar za znanstvenu dokumentaciju Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske
Riffer Milko, Grad mrtvih, Zagreb 1946.
Riječi koje nisu zaklane, (grupa autora), I,II i III, Jasenovac, 1973.-5.
Romano Jaša, Jevreji u Jugoslaviji 1941.-1945., Beograd 1980.
Rubčić Ruža, Ženski logor Stara Gradiška, Vjesnik (dnevni list), Zagreb, 23.-25.5.1945.
Samardžija Dušan, Bosanskodubičko područje u NOR-u, B. Dubica, 1984.
Sarajevo u revoluciji, Sarajevo, 1981.
Saopćenje o talijanskim zločinima protiv Jugoslavije i njenih naroda, Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, Beograd, 1946.
Saopćenja o zločinima okupatora i njihovih pomagača, 1-93, Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, Beograd 1944.-1946.

Saopštenje o zločinima Austrije i Austrijanaca protiv Jugoslavije i njenih naroda, Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, Beograd 1947.
Serb Ladislav, Jugoslavija i nemačke reparacije posle drugog svetskog rata, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 3-4, 1966.
Simeunović Vladimir, Stanovništvo Jugoslavije i socijalističkih republika 1921.-1961., Savezni zavod za statistiku, Beograd 1964.
Sjeverozapadna Hrvatska u NOB-u i socijalističkoj revoluciji, Varaždin, 1976.
Slavonija u narodnooslobodilačkoj borbi, Slavonski Brod, 1967.
Sobolevski Mihael, Između Jasenovca i Bleiburga, Erazmus, 4, Zagreb, 1993.
Spomenica Mostar 1941.-1945., Mostar, 1987.
Spomenica pravoslavnih sveštenika-žrtava fašističkog terora i palih u NOB-i, Beograd 1960.
Spomenica Prvog kongresa pravnika antifašista, Zagreb 1974.
Stipetić Vladimir, Agrarna reforma i kolonizacija u FNRJ 1945.-1948., JAZU, Zagreb 1954.
Stipetić Vladimir, Jedno stoljeće u razvoju nacionalne strukture stanovništva Hrvatske 1881.-1981., JAZU i Informator, Zagreb 1987.
Strugar Vlado, Jugoslavija u ratu 1941.-1945., Beograd 1975.
Supek Ivan, Krunski svjedok protiv Hebranga, Chicago 1983.
Svjedočanstva o zločinima okupatora i kvinslinških vlasti nad stanovništvom općine Bjelovar 1941.-1945., Bjelovar 1970.
Šarac Marija, Mačevi, bodeži, noževi, Zagreb 1975.
Šepić Dragovan, Vlada Ivana Šubašića, Zagreb 1983.
Šibenik žrtvama do pobjede, Šibenik 1978.
Tasić Dragoljub, Konačni popis stanovništva Jugoslavije 15.3. 1948., knj. I, Uvod, Beograd, 1951.
Terzić Velimir, Slom Kraljevine Jugoslavije 1941., I i II, Beograd, 1982.
Tkalec Zvonko, Stara Gradiška, Vjesnik (dnevni list), Zagreb 17.-19.5. 1945.
Tomasevich, Jozo, Četnici u drugom svjetskom ratu 1941.-1945., Liber, Zagreb, 1979.
Trivunčić Radovan, Spomen-područje Jasenovac, fotomonografija, Jasenovac, 1975.
Trivunčić Radovan, Spomen-područje Jasenovac, Zagreb 1985.
Tuđman Franjo, Bespuća povijesne zbiljnosti, Zagreb 1989.
Vajs Albert, Rad Komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, Anali pravnog fakulteta, 4, Beograd, 1961.
Vasiljević Zoran, Sabirni logor Đakovo, Zbornik Centra za društvena istraživanja Slavonije i Baranje, Slavonski Brod 1985.

Vogelnik Dolfe, Pokušaj međunarodne standardizacije metodologije popisa stanovništva, Statistička revija, 3 i 4, 1951.
Vogelnik Dolfe, Demografski gubici Jugoslavije u drugom svetskom ratu, Statistička revija, 1, 1952.
Vogelnik Dolfe, O pitanju kvaliteta podataka jugoslovenske predratne demografske statistike, Statistička revija, 2-3, 1952.
Vojna enciklopedija, Beograd
Vučković Vladeta, Žrtve rata, Naša reč, London, br. 368, listopad 1985.
Vuković Goran, Klopka za koljače, Jasenovac, 1975.
Wertheimer-Baletić Alica, Demografija, Zagreb 1982.
Zagorje u revoluciji, Školska knjiga, Zagreb 1981.
Zatezalo Đuro, Narodna vlast na Kordunu, Baniji i Lici, Historijski arhiv, Karlovac 1987.
Zbornik zakona i naredaba NDH, Zagreb 1941.-44.
Zbornik sjećanja Zagreb 1941.-45., Zagreb 1982.-84.
Zločin fašističkih okupatora protiv Jevreja, Udruženje jevrejskih opština FNRJ, Beograd, 1957.
Zločini okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini, 1 i 2, Novi Sad, 1946.
Zločini u logoru Jasenovac, Zemaljska komisija Hrvatske za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, Zagreb 1946.
Zora, (tjednik), br. 19., Zagreb, 1955., članak «Tito naredio likvidaciju Bušića»
Žakelj Stanko, Istina o časnim sestrama i djeci u Jastrebarskom, Glas koncila (list), br. 7.-13., 1987.
Žene Hrvatske u NOB-i, I i II, Zagreb 1955.
Žene Bosne i Hercegovine u NOB-i 1941.-1945., Sarajevo 1978.
Ženevske konvencije o zaštiti žrtava rata, Beograd 1960.
Žerjavić Vladimir, Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu, Jugoslavensko viktimološko društvo, Zagreb 1989.
Žerjavić Vladimir, Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga, Globus, Zagreb 1992.
Živković Nikola, Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji u drugom svetskom ratu, Beograd 1975.
Živojinović Dragoljub i Lučić Dejan, Varvarstvo u ime Hristovo prilozi za Magnum Crimen, Beograd 1988.
Žugić V., Ratni zločinci i izdajnici pred narodnim sudom, Beograd 1964.

Bleiburg, **Križni put** i **posljeratne likvidacije**

- neposredno pri samom završetku rata, i nakon njega (do 1948.) pripadnici Narodno oslobodilačkog pokreta (partizanski pokret) počinili su masovne likvidacije pripadnika ustaškog pokreta, domobrana i civila (oko 200.000 ljudi je bilo u kolononama prema Bleiburgu i Križnom putu[1])

- ratne prilike na istočnoj fronti, kao i okolnosti u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj sužavale su područje vojnog djelovanja HOS-a (Hrvatskih oružanih snaga); krajem 1944. veći dio Hrvatske je bio pod kontrolom partizana (Kordun, Banija, Gorski kotar, Sjeverohrvatsko primorje, Žumberak, Slavonija, Dalmacija i Hrvatsko zagorje)

- u takvim okolnostima bilo je teško za očekivati da se može dogoditi promjena u odnosu snaga na terenu i započelo je napuštanje ugroženih područja i koncentriranje pučanstva u Zagrebu i okolici

- prema iskazu poznatog književnika i urednika Vinka Nikolića «narod je bježao u pravoj panici»; 1941. broj stanovnika u Zagrebu bio je 260.000, u studenom 1942. bilo je 300.000, u jesen 1944. broj se popeo na 417.000 , a do početka svibnja 1945., po različitim procjenama, kako onih koje dolaza iz institucija gradske vlasti, tako i onih koje su dolazile iz NOV-a i NOP-a broj stanovnika u Zagrebu se popelo do 1 000 000[2]

- političko i vojno vodstvo NDH 1. svibnja 1945. razmatralo je mogućnost povlačenja Hrvatskih oružanih snaga i hrvatskog pučanstva prema Istri i dalje u sjevernu Italiju, gdje bi se predali zapadnim saveznicima, odnosno Britancima ; pomišljalo se i na gerilski rat u protivnikovoj pozadini

[1] Bečki katolički list Die Furche, br.23., od 7. lipnja 1958. ; članak «210.000 ljudi za jedan automobil» ; Nikolaj Tolstoj, Ministar i pokolji. Bleiburg i Kočevski rog 1945., Nakladni zavod Matice hrvatske , Zagreb 1991.
[2] Vjesnik, Zagreb 14. lipanj; podlist; autor prof.dr. Anđelko Mijatović

- postrojbe HOS-a pružale su otpor topničko-tenkovsko-zrakoplovnim napadima brigada Jugoslavenske armije sve do 25. svibnja, šesnaest dana nakon što je službeno završio rat

- u takvoj situaciji vlada NDH na noćnoj sjednici je s 3. na 4. svibnja odlučila poslati predstavku zapadnim saveznicima u Casertu; potom je pripremljen njezin prijevod na engleski jezik i u tri sata 5. svibnja 1945. prihvatili su je i potpisali svi članovi vlade; međutim taj pokušaj je završio neuspjehom

- 3. svibnja postrojbe NOP-a osvojile su Trst ; budući je do toga dana NDH svedena na područje koje je obuhvaćalo Varaždin, Koprivnica, Krapinu, Ivanić Grad, Zagreb, Samobor, Sunju, Petrinju, Sisak i Karlovac; 5. svibnja Vlada NDH donosi odluku o napuštanju Zagreba i polasku prema Austriji gdje su se namjeravali predati zapadnim saveznicima (Britancima)

- odmah sljedeći dan započela je evakuacija Zagreba; s povlačenjem HOS-a, pokrenulo se i pučanstvo Zagreba i ono koje je napustilo svoje domove i pristiglo u Zagreb bježeći pred četničkim i partizansko-komunističkim zločinima, bez obzira na zanimanje, spol i dob, kamionima, konjskim i volovskim zapregama, biciklima i pješice; toj koloni pridružila se i skupina Crnogorske narodne vojske s pučanstvom i pristašama dr. Sekule Drljevića, zagovaratelja neovisne Crne Gore

Bleiburg – Križni put

- pod Bleiburgom i Križnim putom hrvatskog naroda podrazumjevaju se zbivanja i događaji vezani za operativno povlačenje oružanih snaga, državnih institucija te velikoga mnoštva pučanstva Nezavisne Države Hrvatske pred jugoslavenskom partizanskom Narodnooslobodilačkom vojskom (NOV) u svibnju 1945. kroz Sloveniju prema Austriji s namjerom da se tamo predaju snagama zapadnih saveznika antihitlerovske koalicije; zatim predaja Britancima i izručenje Jugoslavenskoj armiji; potom razoružanje, pljačka, odvođenje u obližnje zatvoreničke logore, najokrutnije likvidiranje toga mnoštva u Sloveniji, pa i u Austriji i upućivanje u kolonama na

ubrzanim marševima kroz Sloveniju, Hrvatsko zagorje, Podravinu i Slavoniju prema Banatu i dalje kroz Srbiju sve do Makedonije, Kosova i Crne Gore; drugi put, kojim su prolazile kolone pučanstva, prolazila je kroz Sloveniju i Hrvatsku prema Samoboru i Zagrebu, Karlovcu, Sisku, na Banovinu, Kordun, prema Primorju, u Istru, na otoke, u Bosnu i Hercegovinu, pri čemu su pojedinci, veće i manje skupine, na desetine, stotine i tisuće, također često uz prometnice kojima su gonjene, bili likvidirani[3]

- u Celju (Sloveniji) 9. svibnja 1945. formirana je kolona od 190.000 - 220.000 vojnika i pučanstva te je formirano vojničko vijeće na čelu s generalom Ivanom Herenčićem koje je trebalo djelovati sve do konačne predaje Englezima[4] ; kolona izmorenog, nepreglednog mnoštva, bila je duga između 40km do 60 km[5] i povlačila se u pravcu prema Dravogradu; snage JA (NOV-a) sve više su stezale obruč oko vojnih i civilnih kolona pri čemu su postrojbe HOS-a nastojale držati odstupnicu i osiguravati koliko-toliko nesmetan prolaz kolone kroz Sloveniju prema Austriji[6]

- 12. svibnja 1945. godine, kod Dravograda, zapovjedništvo 51. divizije JA uputilo je ultimatum Zapovjedništvu HOS-a da se predaju i polože oružje do 10 sati 13. svibnja; međutim, isti dan nakon zauzimanja borbenih položaja, snage JA (Jugoslavenske armije-partizana) s Otiškog vrha i Tolstog vrha počele su borbeno djelovati po izbjegličkoj koloni u donjoj Mislinskoj dolini između Slovenjgradeca i prilaza Dravogradu, nastavljene su borbe i na začelju kolone oko Hude Luknje, Mislinje i Gornjeg Doliča, oko Vojnika i Višnje Vasi[7]

- u noći s 12. na 13. svibnja snage JA su zauzele sve dravogradske mostove i tako zapriječile daljnji prolaz kolone prema Austriji, te su postrojbe HOS-a pod vodstvom generala Bobana bile prisiljene prokrčiti put koloni[8]; oslobođen je most preko kojeg je «cijelu noć tekla rijeka izbjeglica, tromo, potišteno, beskonačno»[9] ; još ujutro u 9 sati

[3] Anđelko Mijatović, n.dj.
[4] bečki katolički list *Die Furche* u br. 23 od 7. lipnja 1958. čl. «210.000 ljudi za jedan automobil»
[5] prema iskazu pukovnika Danijela Crljena u *Hrvatskoj Reviji* od prosinca 1966. u članku *Bleiburg*; potpukovnik Narodno oslobodilačke vojske Milan Basta u svojoj knjizi «*Rat posle rata*» iznosi podatak da je bilo u koloni preko 100.000 ljudi
[6] A. Mijatović
[7] Milan Basta, *Rat posle rata*, Zagreb 1963.
[8] pukovnik Danijel Crljen, *Bleiburg*, u Hrvatska revija, prosinac 1966.
[9] isto

kolone pješaka još su prolazile preko mosta, nakon njih se pokrenula automobilska kolona, a tek iza trebala su krenuti kola s konjskim i volovskim spregom

- tako je glavnina izbjegličke kolone stigla do Loibaškog polja 14. svibnja, gdje joj je ponovo zapriječen prolaz prema saveznicima kojima su se namjeravali predati; već na Loibaškom polju uspostavljen je kontakt sa britanskim snagama, pripadnicima 38. pješačke brigade Petog korpusa Osme savezničke armije pod zapovjedništvom Patrika Scota

- pregovori o predaji hrvatske izbjegličke kolone britanskim postrojbama, započeti dan prije, nastavljeni su 15. svibnja u obližnjem dvorcu grofa Thurna iznad Bleiburga; hrvatsko vodstvo na pregovorima koje je činio trojac (pukovnik Danijel Crljen i general Ivan Herenčić i general Servatzy) bilo je prisiljeno pristati na predaju partizanima pod prijetnjom da će biti bombardirani ukoliko to odbiju[10]

- oko 16 sati istog dana započela je predaja oružja uz negodovanje i nevjericu; nastao je nezapamćen kaos, neki generali na čelu s Ivanom Tomaševićem i Slavkom Štancerom su odlučili ponovno pokušati pregovarati s Britancima, međutim oni su ih uputili partizanima koji su im rekli da se moraju predati; tako je pokušaj , da se spasi kolona u kojoj je bilo između 190.000 i 220.000 vojnika, političkih dužnosnika i civila, propao

- nakon što je britansko vodstvo odlučilo predati «hrvatske izbjeglice» svojim saveznicima – pripadnicima JA, započeli su s lovom na hrvatske izbjeglice koje su se razbježale po okolnim brdima[11]

- predaja se dalje bespogovorno izvršavala, tako se prema istraživanju britanskog povjesničara Nikolaja Tolstoja, pred Bleiburgom, u svibnju 1945., predalo «gotovo četvrt milijuna ljudi»[12]

---

[10] o tome kao i o oklnostima u kojima su vođeni pregovori više možete pročitati kod Milana Baste, *Rat posle rata* i kod Danijela Crljena, *Čimbenici Bleiburškog sloma*, Hrvatska revija XX., sv. 1.,2. (77. i 78.)
[11] Anđelko Mijatović, n.dj.
[12] Tolstoj Nikolaj, Ministar i pokolji. Bleiburg i Kočevski rog 1945., Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1991.

- prema general – pukovniku Fedor Dragojlovu u vrijeme predaje pred Bleiburgom, u području Celje – Šoštanje – Slovenjgradec nalazilo se je više od 100.000 pripadnika HOS-a i civilnog pučanstva, u istom se trenutku pred Bleiburgom nalazilo 150.000 ljudi (od čega su prema Dragojlovu 90% bili pripadnici HOS-a), a treći dio uglavnom civilnih izbjeglica izmješanih s manjim djelovima vojnih postrojbi, prema procjenama više od 100.000 do 150.000 ljudi koji tada još nisu stigli u Bleiburg ; u tijeku marša su se predavali u posebnim skupinama, tamo gdje su se u tom trenutku nalazili[13]

- jedan od predstavnika JA i komesar 51. divizije potpukovnik Milan Basta naveo je »da su od generala koji su došli u njihov stožer saznali da u koloni ima sigurno preko 100.000 vojnika i oficira. I još mnogo civila. S obzirom na posljednje bitke i stalna osipanja ni oni sami ne znaju točan broj.»[14]

- u izvješćima JA navode se gubici za vrijeme od 8. – 15. svibnja 1945.: 142 poginula, 324 ranjena i 55 nestala Treće armije JA, a za neprijateljske (snage HOS-a) se gubitke navodi: ubijenih 25.000, ranjenih 4.000 te zarobljeno oko 60.000 tisuća ustaša i domobrana i oko 5.000 domobrana[15] ; međutim ništa se ne govori o zarobljenom civilnom pučanstvu i njegovoj sudbini

- iz svjedočenja preživjelih nedvojbeno je jasno da su nakon izručenja partizanima usljedile **kolone i marševi smrti**; bili su prepušteni na milost i nemilost Jugoslavenskoj armiji i novoj jugoslavenskoj komunističkoj vlasti, a potom nemilosrdnom stradanju, odnosno precizno osmišljenom likvidiranju velikog djela zarobljenih već u Sloveniji; u kolonama, više od tisuću grupa, upućivani su na marševe kroz Sloveniju, Hrvatsko zagorje, Podravinu i Slavoniju prema Banatu i dalje kroz Srbiju sve do Makedonije, Kosova i Crne Gore; drugi pravac je išao iz Slovenije prema Zagrebu, Karlovcu, Sisku, na Banovinu i Kordun, prema Primorju, u Istru, na otoke, u Bosnu i Hercegovinu i Crnu Goru[16]

---

[13] Anđelko Mijatović, n.dj.
[14] Milan Basta, *Rat posle rata*. Pavelićevi generali se predaju, Stvarnost, Zagreb, 1963.
[15] Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Operacije Jugoslavenske armije 1945. god., Vojnoistorijski institut Beograd, tom XI., knji. 1.,1971.; knji. 2., 1969.; knji. 3., 1976.; knji. 4., 1975.
[16] Anđelko Mijatović, n.dj.

- 16. svibnja prema iskazu Milana Baste kolona je bila formirana duž cijelog puta od Dravograda (gdje je bio prvi sabirni centar) do Maribora, gotovo **60 kilometara**[17]

- pred Mariborom je usljedio prisilni marš, moralo se stalno trčati; tko nije mogao trčati bio je odmah ubijen; svi koji su se zbog bilo kojih razloga odvajali od kolone bez razmišljanja su ubijani[18]

- na tim prisilnim marševima bili su pljačkani, premlaćivani, ubijani i likvidirani pojedinačno, u manjim i većim skupinama, bez suda i osude; vrlo često izloženi iscrpljivanju žeđu i glađu; o tome ima puno svjedočenja - jedno je potpukovnika Krunoslava Bačića ili Ivan Hrvoja koji svedoče kako su partizani ubijali kako bi tko baš htio i na koga je nabasao (kod Dravograda, prema Ivanu Hrvoju, partizani su otvorili vatru na izbjegličku povorku i tom prigodom pobili preko 100 ljudi... I.H.:«Vidio sam svojim očima neku ženu, kako u strahu bježi prema Dravi, vukući za sobom djevojčicu staru 8-10 godina. Nije učinila ni 50 koraka kad je zahvati rafal iz automata, te padne mrtva zajedno sa svojom djevojčicom».....)[19]

- u Mariboru je bilo glavno sabiralište i masovno stratište zarobljenika; tu se vršila selekcija zatvorenika – odvajali su se časnici i dočasnika od vojnika i civila; te su se odvozili na uzletište Tezno gdje su ubijani strojnicama (tu je navodno ubijeno 24 tisuće ljudi); prema iskazima stražara koji su pratili žrtve, u kolonama su iz Maribora odvođene po nekoliko tisuća vojnika i civila kamionima Crvenog križa, sedam kilometara od Maribora prema Ptuju, gdje su bili protutenkovski rovovi; tu su ih svlačili i oduzimali dragocjenosti (satove, prstenje,...), te su ih potom likvidirali[20]

- prema povjesničaru i sudioniku Bleiburške tragedije dr. fra Otonu Knezoviću, vojska i narod koji je stigao u Maribor nije se mogao prebrojiti, stizale su stotine tisuća.[21] KOLIKO IH JE NAPUSTILO MARIBOR I BILO UKLJUČENO U KRIŽNIM PUTOVIMA ????

[17] Milan Basta, Rat posle rata, Zagreb 1963.
[18] Svjedočenje Krunoslava Bačića i Ivana Hrvoja; objavio A. Mijatović
[19] Anđelko Mijatović, n. dj.
[20] isto
[21] Bleiburška tragedija hrvatskog naroda, uredio Vinko Nikolić, Knjižnica Hrvatske revije i Agencija za marketing – Azinović, Zagreb 1993.

- u Sloveniji je <u>do sada</u> pronađeno **410** «prikritih grobišć» - masovnih grobišta u **<u>298 jame</u>**, **<u>87 provalija</u>**, **<u>15 protutenkovskih rovova</u>**, **<u>6 rudnika</u>** i **<u>4 protuzračna skloništa</u>** ; procjenjuje se da je u Sloveniji likvidirano **<u>190 tisuća osoba</u>** različitih narodnosti, među kojima glavninu čine pripadnici hrvatske narodnosti

- masovna grobišta nalaze se na lokacijama u Bistrici ob Sutli i njezinoj okolici, kraj Rogaške Slatine, na trideset lokacija u okolici Celja, u okolici Krškoga, između Krškoga i Laškoga, u okolici Kamnika, Kamniške Bistrice, između Velenja i Slovenjgradeca, na Poljani pri Preveljah, kraj Dobove, na Gorenjskom, u okolici Crnogroba zatim u Kočevskom rogu, Teznu kraj Maribora, Starom Hrastniku, Bistrici ob Sutli, Ilirskoj Bistrici, Krakovskom gozdu, u Mostecu, u okolici Šoštanja i drugdje[22]

- prema svjedočenjima (Ivan Gugića) koji je bio stražar, u Celju su postojala dva velika logora i iz tih logora su ljudi masovno odvođeni na streljanje na Maceljsku goru, zatim u Teharje; neki svjedoci tvrde da je u Teharju strijeljano oko 10.000 zarobljenika, u jednom rudniku kraj Hrastnika ubijeno je oko 7.000 zarobljenika; u starom rudniku u Laskom, ubačeno je oko 3.000 leševa, u mjestu Ratecu ubijeno je oko 3.000 zarobljenika hrvatske i crnogorske narodnosti [23]

- iz Slovenije gdje su formirane kolone, one koje nisu stigli pobiti upućivali su u marševima smrti kroz Hrvatsku; kolone su se kretale u nekoliko pravaca:
  a) iz Maribora prema Ptuju, Varaždinu, Slatini, Osijeku i dalje;
  b) iz Maribora kroz Krapinu i Celje prema Zagrebu i dalje;
  c) iz Jesenica i Ljubelja kroz Kranj i Ljubljanu prema Kočevlju, prema Zagrebu i kroz Novo Mesto prema Karlovcu;
  d) iz Jesenica kroz Kranj, Ljubljanu, Rudnik, Kočevlje i Delnice u Rijeku;
  e) iz Celja kroz Krapinu i Zidani Most prema Zagrebu; zarobljeničke kolone koje su se kretale kroz Zidani most prema Zagrebu također su se dijelile: jedne su kroz Zaprešić išle dalje prema Zagrebu, a druge su kroz Breganu i Samobor išle prema Sisku i prema Karlovcu, Vojniću i Topuskom; iz Zagreba su se kolone također kretale u više smjerova: Zagreb – Sisak – Petrinja; Zagreb – Ivanićgrad – Kutina – Novska –

[22] Mitja Ferenc, *Prikrito in očem zakrito*..., Celje, 2005.
[23] Anđelko Mijatović, isto

Okučani – Nova Gradiška – Požega; Zagreb – Sisak – Kutina – Jasenovac; Zagreb – Karlovac – Gračac – Knin – Šibenik – Metković (brodom) – Mostar; pojedine kolone su tjerane sve do Đevđelije[24] ; tjerali su ih da pješice trče ili marširaju, a nekolicina je išla vlakom (koji nisu mogli stati u vagon bili su ustrijeljeni na stanici)[25]

- u Zagrebu je je bilo nekoliko logora (Prečko, Maksimir, kod Autobusnog kolodvora, u Vrapču, na aerodromu u Borongaju...) u koje su nove vlasti zatvarale neistomišljenike, koje su likvidirali bez sudskih osuda; načelnik OZN-e Ministarstva obrane DF Jugoslavije Aleksandar Ranković 17.svibnja uputio je pismo OZN-i za Hrvatsku u kojoj je izrazio nezadovoljstvo malim brojem likvidacija od ulaska u Zagreb[26]

- u depeši piše:»Vaš rad u Zagrebu je nezadovoljavajući. Za deset dana u oslobođenom Zagrebu streljano je samo 200 bandita. Iznenađuje nas ova neodlučnost za čišćenje ZGB-a od zlikovaca. Radite suprotno od naših naređenja jer smo rekli da radite brzo i energično i da sve svršite u prvim danima. Zaboravljate da u Zagrebu sada ima skoro milion stanovnika i da se tu slegao sav ustaški aparat koji je bježao iz unutrašnjosti pred našom vojskom.»

- procjenjuje se da je tada u Zagrebu bilo zatvoreno u zatvore i logore više od 80.000 muških i ženskih osoba; tada su iz Zagrebačkih bolnica pokupljeni ratni ranjenici i drugi «sumnjivi» bolesnici i najokrutnije likvidirani u bližoj i daljoj okolici Zagreba[27]

- u izvješću Glavnog štaba Jugoslavenske armije za Hrvatsku Generalštabu JA 15. svibnjapiše da se u logorima u Hrvatskoj nalazi 77.047 zarobljenika, od čega u logoru Prečko 15 tisuća, Vrapču 943, Zagrebu (vjerovatno na Kanalu) 4.190

- prema procjenama, tada je s područja Zagreba pobijeno više od **15.000** civilnih osoba, bez ikakva suđenja i po popisima koje su sastavljali OZN-a i područni partijski komiteti; samo u Zagrebačkoj gori i njenom podnožju likvidirano je, od svibnja do

[24] Anđelko Mijatović, n. dj.
[25] Potpukovnik Krunoslav Bačić, u Spomenica povodom 50-te obljetnice Bleiburga i Križnog puta 1945.-1995., uredio Mirko Valentić
[26] Josip Jurčević, *Bleiburg. Jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima*, Zagreb 2005.
[27] Anđelko Mijatović, isto

kolovoza 1945. **9150** civilnih osoba[28] ; mjesta na kojima su vršene likvidacije nalaze se u području Gornjeg Vrapča, Gornjim Mikulićima, na više od dvadesetak lokacija u Gračanima, u Šestinama, Mlinovima, kraj bolnice Brestovac, na Jelenovcu, Mirogoju, Remetama, Maksimiru, Bukovečkoj šumi, Markuševcu, Čučerju, na Markovu polju, Sesvetama, u Horvatima, Rakovu Potoku ...

- ostali zarobljenici koji su pristizali iz Slovenije (sa Loibaškog polja i Bleiburga) preko Zagreba nastavljali su put kroz Zagreb u nepoznato

- često su svjesno bili provođeni kroz mjesta naseljena pretežno srpskim pučanstvom gdje su uz blagonaklonost onih koji su ih sprovodili , premlaćivani, trovani hranom i vodom te ubijani na najokrutnije načine i od toga pučanstva[29]

- tako je jedna kolona između 300 – 500 ljudi pobijena kod Čazme, tijekom puta sustavno su bili premlaćivani i ubijani kako se kojem vojniku JA prohtjelo[30]; to je bila sudbina jedne od kolona, a sličnu sudbinu su imale i druge kolone

- na putovima kojima su prolazile kolone smrti ili uz njih, u Sloveniji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, do sada je poimenično popisano 1100 masovnih gubilišta na kojima su se vršile masovne likvidacije sudionika Križnoga puta

- prema istraživanjima Komisije za žrtve rata i poraća 1991. godine u području Iloveca u 22 masovne grobnice (od 135 utvrđenih u tom predjelu) pronađeno je 1.164 kostura; u Donjem Macelju, u predjelu Lepe Bukve, pronađena je masovna grobnica u kojoj su nuću između 4. i 5. te 8. i 9. lipnja likvidirani 21 svećenik, redovnik i bogoslov Provincije Bosne Srebrene, Hercegovačke franjevačke provincije, Vrhbosanske nadbiskupije, Krčke biskupije, Đakovačke biskupije i Zagrebačke nadbiskupije

- procjenjuje se da je na području Gornjeg i Donjeg Macelja likvidirano od deset do dvadeset tisuća osoba, među kojima je i tisuću i pol Nijemaca; u spomen na te žrtve u

[28] isto
[29] Anđelko Mijatović, isto.
[30] Svjedočenje pričuvnog časnika HOS-a Kazimira Kovačića

Donjem Macelju se podiže spomen-crkvica s kosturnicom u koju će biti pohranjene kosti toga zločina

- u zaprešićkom području sudionike Križnog puta masovno se je streljalo u Zaprešiću, Brdovcu, Javorju, Ključu Brdovečkom, Prudnici, Šenkovcu i drugdje u okolici Zaprešića

- u Karlovcu je bio poznat zloglasni logor Dubovac, iz tog su logora zarobljenici odvođeni na prikladana mjesta za streljanje na karlovačkom gradskom području i na području Duge Rese, Petrakova Brda, Gornjeg Mrzlog Polja, Brezove Glave, Vukmanićkog Cerovca, Rečice, Tušilovića

- U Ogulinu i okolici poznato je više od dvadeset masovnih grobišta sudionika hrvatskog Križnog puta i tamošnjeg pučanstva; grobišta se nalaze na područjima Josipdola, Generalskog Stola, Krnjaka, Vojnića (844 žrtve), Slunja

- Na Baniji su poznata stratišta sudionika Križnog puta oko Gline u Majskim poljanama, u jami Grabovac, u šumi Šaševa (procjenjuje se oko četiri-pet tisuća žrtava), Donjem Selištu, Klasniću, Stankovcu; kraj Petrinje u šumi Brezovica (prema procjenama oko 5-6 tisuća žrtava), Mostecu (oko dvjesto žrtava)

- U Čemernici kraj Topuskog bio je zloglasni likvidacijski logor pod zapovjedništvom JA iz Petrinje u koji su zarobljenike dovodili iz logora u Zagrebu, Karlovcu, Sisku i drugdje; procjenjuje se da je u okolnim jarcima i vododerinama poubijano više od 10 tisuća zarobljenika pripadnika HOS-a i njemačke vojske

- Oko Gvozda masovne grobnice sudionika Križnog puta nalaze se Blatuše, u šumi Muljci (procjenjuje se oko dvije tisuće žrtava), u Kozarcu (710) žrtava

- masovna stratišta i grobišta pripadnika HOS-a i drugih sudionika Križnog puta u Lici nalaze se na više mjesta u području i oklici Gospića, Otočca, Brinja, Korenice i dr; u Gorskom kotaru u okolici Brod Moravica, oko Rijeke, Kostrene, Kraljevice, Crikvenice, u Kastvu, na Cresu kraj mjesta Beli; u Istri u jami u predjelu Miljeva kraj Buzeta, na dva mjesta kraj Pazina, u jami Golubična uz cestu između Raklja i Krnice

- područje Siska s po zlu glasu poznatim logorima Viktorovac i Staklana također je stratište mnogih žrtava Križnog puta; masovne su grobnice utvrđene u šumi iza Starog Farkašića, između Željezare i Capraga, gdje je , pretpostavlja se streljano više od tri tisuće ljudi, na Viktorovcu, u Lalićevu gaju, a neki su ubijani i bacani u rijeku Kupu; više je svjedočenja o logoru u Jasenovcu i tamošnjim likvidacijama zarobljenika

- u Hrvatskom zagorju nalazi se više desetaka masovnih grobišta na području i u okolici: Varaždina, Ivanca, Lepoglave, Ludbrega, Novog Marofa, Beretineca, Donjeg Martijaneca, Gornjeg Kneginca, Sračineca, Trnoveca Bartolovečkog, Vidoveca, Visokog; masovna stratišta i grobišta nalaze se i u koprivničko-križevačkom području u mjestima i okolici Đurđevca, Križevaca, Ferdinandovca, Kalinovca, Kloštara Podravskog, Novigrada Podravskog, u području Sirove Katalene, u šumi prema Kloštru Podravskom procjenjuje se da je pobijeno dvije tisuće zarobljenika dovezenih u dva vlaka, a u šumi Limbuš kraj Kloštra Podravskog likvidirano je 400-500 zarobljenika

- u području Bjelovara i okolici, iz tamošnjeg sabirnog i tranzitnog logora Vojnović ubijeno je uz sam logor u šumi oko tri tisuće pripadnika HOS-a, dok se za ukupno bjelovarsko područje procjenjuje da je ubijeno od osam do devet tisuća ljudi; masovna stratišta i grobišta nalaze se oko Bjelovara, Čazme, Daruvara, Grubišnoga Polja, Velike Pisanice, Ivanićgrada, Kutine, Lipika, Pakraca, Stare Gradiške (u području i oko kaznionice), Nove Gradiške (u Rešetarima, na Cerničkom brdu, Malčanskom brdu, Urijama, Mašić streljani, Kruljčevoj ledini), Slavonskoga Broda i drugdje; poznata masovna stratišta i grobišta mogu se dalje pratiti u području Slatine, Virovitice, Čačinaca, Gradine, Suhopolja, Voćina

- o zločinima kraj Suhopolja šestorica pripadnika NOV-a i NOP-a – Ivan Lucović, Stjepan Reder, Mirko Vinter, Gjuro Stipić, Josip Škvorc i Ferdinand Lisinski 20. srpnja 1945. izvijestili su ratnog sekretara CK KPH i ministra trgovine i industrije u tadašnjoj jugoslavenskoj vladi Andriju Hebranga; o masovnom zločinu navodi se: «Pred oko mjesec dana bilo je dotjerano u Suhopolje nekoliko stotina zarobljenika, koje su otpremili u obližnju šumu i tamo sve potukli. Iste su najprije isprebijali pa su ih onda klali. To su izvršili drugovi iz 4. bataljona V. proleterske Crnogorske brigade

koji su bili onda u Suhopolju, a kad su se vraćali u Suhopolje govorili su narodu kako su ih klali...[31]

- ustanovljeno je da je ukupno ubijeno zarobljenika između Pitomače i Sladojevaca 1416 ljudi; kraj sela Tropinska ta ista brigada pobila je sedamsto pripadnika HOS-a

- likvidacije pripadnika HOS-a i civilnih osoba «neprijatelja» obavljane su i u južnoj Hrvatskoj; pretpostavlja se da je kraj Trogira, uz cestu Trogir – Šibenik i kraj groblja sv. Ivana strijeljano više od dvije tisuće pripadnika HOS-a

- mnoga masovna stratišta i grobišta iz vremena Križnog puta hrvatskoga naroda 1945. nalaze se i na području Bosne i Hercegovine: Bosanskog Broda, Bosanske Gradiške, Brčkog, Čapljine, Drvara (Tičevo), Han Pijesak, Ljubinja, Mostara, Sarajeva, Stoca, Trebinja, Vlasenice, Zenice, Cazina (Pećigrad), Male Kladuše (Marijanec), Prnjavora (šuma Dolina) i drugih mjesta

- kraj sela Grede (Bosanski Brod), likvidirano je oko dvije tisuće pripadnika HOS-a; u šumi kraj Lužana likvidirano ih je oko tisuću; u Podgracima u Potkozarju (ispod Mrakovice) - poznatog vrha planine Kozare pripadnici JA su u svibnju i lipnju 1945. na najokrutniji način likvidirali više tisuća zarobljenih pripadnika HOS-a, katolika i muslimana, podrijetlom iz BiH, dovedenih iz zarobljeničkog logora u Požegi

- u Hercegovini je masovno streljanje vršeno oko Mostara, gdje su ih ubijali i bacali u Neretvu, odvodili ih i ubijali u jamama oko Stoca (jama Varduša u koju je iz Mostara i drugih mjesta dovedeno, procjenjuje se, više od sedam tisuća ljudi) Ljubinja, Nevesinja, Bileća, Trebinja i drugdje

- mnoge uhićene Hrvate u Hercegovini vlakovima su vodili prema Crnoj Gori, usputno ih na pojedinim željezničkim postajama izvodili iz vagona, odvodili ih k unaprijed određenim jamama: kraj Hrženog Dola, Veličana, Jasenice-Luga, Taleža, Oraha, Gluhe Smokve, Aleksine Međe, Babina Zuba, Vilusa, oko Bileća i u kanjonu Morače i

[31] više A. Mijatović n.dj.

likvidirali ih u njima; na Čemovskom polju kraj Podgorice u lipnju 1945. likvidirano je nekoliko stotina pripadnika HOS-a

- o daljem stradavanju zarobljenika na Križnom putu svjedoče i logori u Banatu i Bačkoj (Bečej, Bela Crkva, Apatin, Sombor, Novi Sad, Novi Vrbas, Pančevo, Kovin i Vršac); u Srbiji (u Beogradu, Boru, Užicama, Kraljevu, Jabuki kraj Užica, Aleksincu, Petrovcu na Mlavi, Požarevcu, Čačku, Ćupriji, Nišu, Smederevu); u Trepču na Kosovu; u Makedoniji u Skoplju, Demir Kapiji i Velesu; u Crnoj Gori u Titogradu, Danilovgradu, Nikšiću, Tivtu i Kotoru

IZVORI I LITERATURA

IZVORI:

Bleiburg: uzroci i posljedice. Spomen-zbornik četrdesete godišnjice tragedije, priredio Vinko Nikolić, Knjižnica Hrvatske revije, redovita izdanja, knjiga četrnaesta, München – Barcelona, 1988.

Bleiburška tragedija hrvatskoga naroda, uredio Vinko Nikolić, Knjižnica Hrvatske revije i Agencija za marketing - Azinović, Zagreb, 1993.

Crljen, Danijel, *Čimbenici bliburškog sloma*, poseban otisak iz «Hrvatske revije», XX., sv. 1. i 2. (77. i 78.), str. 27. – 51., 233. - 258.

Prcela, John Ivan – Živić, Dražen, *Hrvatski holokaust*. Dokumenti I svjedočanstva o poratnim pokoljima u Jugoslaviji, Hrvatsko društvo političkih zatvorenika, Zagreb, 2001.; Drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Hrvatsko žrtvoslovno društvo, Zagreb, 2005.

Spomenica povodom 50-te obljetnice Bleiburga i Križnog puta 1945. – 1995., uredio Mirko Valentić, Zagreb, 1995.

Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije. Operacije Jugoslavenske armije 1945. god., Vojnoistorijski institut, Beograd, tom XI., knj. 1., 1971.; knj. 2., 1969.; knj. 3., 1976. i knj. 4., 1975.,

Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944. – 1946. Dokumenti, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod, 2005.

LITERATURA

A. *Samostalna djela:*

Basta, Milan, *Rat posle rata. Pavelićevi generali se predaju*, Stvarnost, Zagreb, 1963.

Basta, Milan, *Rat je završen 7 dana kasnije*, Spektar i dr., Zagreb i dr., 1980.

Bleiburg. Knjiga grupe autora. Uredio Marko Grčić, Start, Zagreb, 1990.?

Batelja, Juraj, *Crna knjiga o grozovitostima komunističke vladavine u Hrvatskoj*, Postulatura bl. Alojzija Stepinca, Zagreb, 2000.

«Bleiburg 1945. – 1995.», međunarodni znanstveni skup, Zagreb, 12. – 13. V. 1995., Hrvatska matica iseljenika, Zagreb, 1997.

Bleiburg, knjiga skupine autora, uredio Marko Grčić, Zagreb, b. o. g.

Beljo, Ante, *Yu – Genocid. Bleiburg. Križni put. Udba*, drugo prošireno izdanje, HIŠAK,Toronto – Galerija «Stećak», Klek/Zagreb, 1990.

Brajović, Petar, *Konačno oslobođenje (Sjećanja i obrade)*, Spektar, Zagreb, 1983.

Crljen, Danijel, *Čimbenici bleiburškog sloma*,

Ferenc, Mitja, *Prikrito in očem zakrito*, Muzej novejše zgodovine Celje, Celje, 2005.

Jareb, Jere, *Pola stoljeća hrvatske politike 1895. – 1945*., Institut za suvremenu povijest, Biblioteka Hrvatska povjesnica – Pretisci, knj. 1., Zagreb, 1995.

Krizman, Bogdan, *Pavelić u bjekstvu*, Globus, Zagreb, 1986.

Ivezić, Mladen, *Genocid nad Hrvatima zapovijeda Tito*, samizdat, b. o. g. i mj.

Jelić Butić, Fikreta, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941. – 1945*., SNL – ŠK, Zagreb, 1977.

Jurčević, Josip, *Bleiburg. Jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima*, Dokumentacijsko informacijsko središte – DIS, Udruga ratnih veterana Hrvatski domobran i Hrvatsko društvo političkih zatvorenika, Zagreb, 2005.

Jurčević, Josip – Esih, Bruna – Vukušić, Bože, II. izdanje, Klub hrvatskih povratnika iz iseljeništva, *Čuvari Bleiburške uspomene*,

Kumpf, Slavica, *Pod znakom križnog puta*, Gradski muzej Vukovar, Vukovar, 1999.

Lasić, Stanko, *Autobiografski zapisi*, Nakladni zavod «Globus», Plava biblioteka, knj. 202., Zagreb, 2000.

Linassi, Marija, *In kaj je svobode cena. Konec druge svetovne vojne na Koroškem*, Koroški pokrajinski muzej, Slovenj Gradec, 2005.

Ljekić, Ante, *Od Ivan-planine do Bleiburga.* Dokumenti o povlačenju hrvatske vojske 1945. godine, Drina, Madrid, XIII./1963., br. 2., str. 1. – 149.

Meheš, Mirko, *Preživjeli da svjedoče. Pola stoljeća od Bleiburga*, Hrvatski put, Toronto, 1994.

Mikašek, Đuro, *Našička spomenica*, DRV «Hrvatski domobran», Našice, 1997.

Miloš, Stojan, *Bleiburg i Križni put – zločin bez kazne*, Ogranak Matice hrvatske Livno i Hrvatski informativni centar, Livno – Zagreb, 2004.

Nađ, Kosta, *Pobeda*, Spektar, Zagreb, 1980.

Nađ, Kosta, *Druže Tito, rat je završen 15. maja*, Zagreb, 1985.

Nikolić, Vinko, *tragedija se dogodila u svibnju…*, II. izdanje, Školske novine, Zagreb, 1995.

50 godina Bleiburga. Zbornik radova o Bleiburgu i križnim putovima s trećeg međunarodnog znanstvenog simpozija u Bleiburgu 14. i 15. svibnja 1995., Croatiaprojekt, Zagreb, 1995.

Od Bleiburga do naših dana. Zbornik radova o Bleiburgu i Križnom putu s drugog međunarodnog znanstvenog simpozija u Zagrebu 14. i 15. svibnja 1994., «Marabu», Zagreb, 1994.

Rojnica, Ivo, *Susreti I doživljaji*. Razdoblje od 1938. do 1975. u mojim sjećanjima, Knjiga prva: 1938. – 1945., II. izd., Zagreb, 1995.

Schraml, Franz, *Hrvatsko ratište*, Zagreb, 1993.

Slovenija. Zamolčani grobovi in njihove žrtve 1941. – 1948., zbornik, Društvo za ureditev zamolčanih grobov, Ljubljana – Grosuplje, 1998.

Tolstoj, Nikolaj, *Ministar i pokolji. Bleiburg i Kočevski Rog 1945.*, Nnakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1991.

U Bleiburgu iskra. Zbornik radova o Bleiburgu i križnom putu. Znanstveni, prigodničarski i autobiografski prilozi s. 1. međunarodnog znanstvenog simpozija u Bleiburgu 15. i 16. svibnja 1993., Vidokrug, Zagreb, 1993.

Vlašić, Boris – Vojinović, Alekandar, *Križni put*, Start, Zagreb, 1991.

Vukoja, Božo, *Hrvat žive vjere.* Križni put hrvatskog svećenika I njegova naroda, Crnac, 1994.
Vukorep, Stanislav, *Preživjeli svjedoče*, Detecta, Zagreb, 2005.

Za pobedu i slobodu. Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije. Učesnici govore (zbornik radova sa znanstvenog skupa 23. – 24. travnja 1985. u Beogradu), Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd, 1986.

B. Članci

Aleksić, Josip, *Uspomeni generala Stjepana Krunoslava Peričića*, Hrvatska revija, München, XXIV./1974., br. 3, str. 430. – 433.

Aleksić, Josip, *"Potrebno je preispitati prošlost"*, Hrvatska revija, München-Barcelona, XXXIV./1984., br. 3, str. 438. – 456.

Babić, Ivan, *Moja misija kod saveznika godine 1944.*, Hrvatska revija – Jubilarni zbornik 1951. – 1975., München-Barcelona, XXXV./1976., 240. – 279.

Batelja, Juraj, *Crna knjiga o grozovitostima komunističke vladavine u Hrvatskoj*, Postulatura bl. Alojzija Stepinca, Zagreb, 2000.

Bauer, Ernest, *General Löhr i kapitulacija njemačke vojske pred Bleiburgom*, Hrvatska revija, XX./1970., 4, 741. – 756.

Crljen, Danijel, *"Jubilej" genocida – povod novih inzultacija. Trideset-godišnjica Bleiburške tragedije*, Hrvatska revija. Jubilarni zbornik 1951. – 1975., München – Barcelona, 1976.

FOLKSDOJČERI

- neosporna je činjenica da su najteže demografske gubitke u poraću pretrpjeli upravo Folksdojčeri; veliki gubitak Njemaca objašnjava se vojnim i civilnim žrtvama u ratu, zatim poratnim stradanjima u raznim vidovima interniranja i na prisilnom radu u Jugoslaviji, te masovnom emigracijom, nešto za vrijeme, a najviše na kraju i nakon završetka Drugog svjetskog rata; historiografi i demografi iznose podatak o demografskom gubitku oko 460.000 Njemaca u Jugoslaviji, dakle, ukupnom broju iseljenih, umrlih i nerođenih

- popisom stanovništva od 31. marta 1931. godine utvrđeno je da u Kraljevini Jugoslaviji živi 499.969 ili 3,59% stanovnika kojima je njemački jezik materinjski[1]

- prvim posljeratnim popisom stanovništva (1948.g.) utvrđeno je da u novoj Jugoslavenskoj državi živi samo 55.337 pripadnika njemačke nacionalne manjine (Austrijanci su na popisu 1948. g. uključeni u rubriku «Ostali»); Njemcima se deklariralo samo 10.144 stanovnika[2] ; izvijestan broj Njemaca je usljed straha denacionalizirao (Kriptonijemci) i izjašnjavao se kao pripadnik nekog drugog naroda

- zbog duhovnog ozračja koje je agresivno promicala nova vlast, usred netrpeljivosti i neprijateljskog raspoloženja prema njemačkoj nacionalnoj manjini, Njemci u Jugoslaviji nisu mogli održati svoja temeljna egzistencijalna, kulturna i gospodarska prava; za njih su postojale samo dvije mogućnosti ili iseliti ili se asimilirati

- tako se sa svakim novim popisom stanovništva bilježi njihov pad 1953. (u Jugoslaviji je bilo 60.536 Njemaca i 1459 Austrijanaca); 1961. (12.785 Njemaca i 852 Austrijanca); 1981. (8712 Njemaca i 1402 Austrijanaca)

[1] Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31 marta 1931. g.
[2] Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine, knj.IX, Stanovništvo po narodnosti, FNRJ, Savezni zavod za statistiku, Beograd 1954.

- sudbina Folksdojčera u Jugoslaviji tijekom i nakon Drugog svjetskog rata vezana je, od strane partizanskog pokreta i komunističke vlasti, uz propast trećeg Reicha; Folksdojčeri su bili proganjani, uhićivani i zatvarani u logore

- tijekom Drugog svjetskog rata vodstvo njemačke narodnosne skupine suočilo se s činjenicom da zbivanja na ratištima i opće stanje ne omogućuju sigurnost života i imovine; već potkraj 1943., nakon početnog preseljenja Folksdojčera iz najugroženijih područja, vođa Njemačke narodne skupine Branimir Altgayer pristupio je izradi plana za potpunu evakuaciju Nijemaca iz Slavonije i Srijema (jer je u tom području bila naseljena glavnina njemačkog stanovništva u Jugoslaviji)

- u prvoj polovici 1944. evakuacije su bile sporadične, a već u drugoj polovici i potkraj '44. godine dobiva organizirano obilježje

- posljednja etapa preseljenja Folksdojčera započela je 16. rujna 1944. dostavljanjem proglasa i naređenja u zapečaćenoj kuverti. Upućivane su svim mjesnim rukovodstvima Njemačke narodnosne skupine ili ovlaštenim osobama, s napomenom da se može otvoriti i primjeniti samo u slučaju lozinke «Heimatnot» - Domovina u nevolji - ; iseljavanjem je rukovodio Stožer za evakuaciju koji je i izradio plan iseljavanja

- prema podacima rukovodstva Njemačke narodne skupine, u posljednjoj etapi evakuirano je oko 110.000 Folksdojčera. Preko tiska, radija, letka i proglasa upozoravali su folksdojčere na osvetu komunista i partizanskog pokreta. Koliko je sve to bilo opravdano, pokazao je razvoj događaja

- na Potsdamskoj konferenciji savezničkih sila pobjednica u ratu (17. srpnja – 2. kolovoza 1945.), zaključeno je (XII «uredno iseljavanje njemačkog stanovništva»)[3] da se preostalo stanovništvo iz Poljske, Čehoslovačke i Mađarske preseli na područje Njemačke. Preseljenje (etničko čišćenje) legalizirano je kao najtrajnije i zadovoljavajuće rješenje, i trebalo se je obaviti organizirano i na «human» način.[4] Oni

[3] Usp. Ujedinjene nacije. Zbirka dokumenata 1941.-1945., Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd, 1947., str. 124.-125.
[4] Usp. Fritz Krotz, Das Potsdamer Abkommen und seine volkerrechtliche Bedeutung, Frankfurt/M.-Berlin,1969.

koji se nisu našli u zaključcima Potsdamske konferencije, riješili su problem Njemaca na još drastičniji način (ponajprije Jugoslavija)

- NKOJ i Predsjedništvo AVNOJ-a u travnju 1944.g. u «Nacrtu deklaracije o osnovnim pravima nacija i građana Demokratske Federativne Jugoslavije», odlučili su da «*u interesu obezbeđenja i učvršćenja demokratskog poretka i bratstva naroda Demokratske Federativne Jugoslavije, u interesu obezbeđenja svih tekovina narodnooslobodilačke borbe, zabranjuju se, progone i uništavaju od strane vlasti sve fašističke i profašističke organizacije i delatnosti, kao uperena protiv slobode, nezavisnosti i bratske zajednice naroda Jugoslavije. Sva imovina ovekvih udruženja konfiskuje se u korist naroda.*» (dokument 1 – str. 5.)

- komunističke vlasti u Jugoslaviji namjeravale su što više Njemaca i Austrijanaca protjerati iz zemlje. Folksdojčere nisu više smatrali državljanima Jugoslavije, i zauzele su stav o zabrani povratka izbjeglih i protjeranih Njemaca i Austrijanaca (dok. 2 – str. 6.-7.-8.)

- proglasivši Folksdojčere kolektivnim krivcima i neprijateljima, komunistička vlast im je konfiscirala imovinu i oduzela nacionalna i građanska prava – oduzeto im je jugoslavensko državljanstvo i brisani su iz biračkih spiskova (dokumenti 4. – 5. str.4.,5.)

- postupak kojim se provodila konfiskacija, bio je prema Odluci Predsjedništva AVNOJ-a od 21. studenoga 1944. g. više nego jednostavan. Pitanje njemačke imovine je rješeno bez kompromisa; nije postojala razlika između njemačke državne i privatne imovine, jer su domaći Nijemci - jugoslavenski državljani, u pravima bili izjednačeni potpuno s Nijemcima iz Trećeg Reicha i proglašeni su neprijateljima jugoslavenskog naroda (dok. 6. i 7. – str. 12. i 13.)

- u Jugoslaviji je od sredine 1945.- 1948. konfiscirano 97.720 posjeda površine 637.939 hektara Folksdojčerske zemljišne imovine; od toga: u Sloveniji je oduzeto 5.703 posjeda površine 114.780 hektara, u Hrvatskoj 20.457 posjeda površine 120.977

hektara, u Bosni i Hercegovini 3.523 posjeda površine 12.733 hektara, u Vojvodini 68.035 posjeda površine 389.256 hektara i u Srbiji 1 posjed 193 hektra[5]

- u razdoblju od 1945.-1947. godine održano je preko dvadeset tisuća rasprava o objektima agrarne reforme; za posjede njemačke i austrijske manjine, kao i za posjede narodnih neprijatelja, nisu održavane rasprave; za njih su kotarske komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju donosile odluku o utvrđivanju objekata agrarne reforme na osnovu presuda kotarskih narodnih sudova[6]

- od ukupnog zemljišnog fonda agrarne reforme i kolonizacije, folksdojčerski posjedi su zastupljeni s 59%, a površinom zemljišnog posjeda sa 37%[7]

- od prosinca 1944. godine do ožujka 1948. godine postojalo je sedamdesetak logora (različitih vrsta) za preostale Nijemce/Folksdojčere u Jugoslaviji, koje su uspostavili službena tijela tadašnje države (dokument 8. str. 14.,15.)

- dokumenti potvrđuju da su u logore upućivane cjelokupne obitelji s djecom bez obzira na godine (dok. 9. , 10. i 11. – str. 16. , 17. i 18.)

- prema njemačkim / folksdojčerskim podacima od 195.000 Nijemaca koji su ostali u Jugoslaviji, od kraja 1944. do početka 1948. godine u Jugoslavenskim logorima (Velika Pisanica, Šipovac – Našice, Gakovo...) bilo je internirano oko 170.000 osoba njemačke narodnosti; od bolesti, iznemoglosti, gladi i zime umrlo ih je ili je ubijeno oko 60.000 Folksdojčera, uglavnom staraca, žena i djece (do sada je oko 70% žrtava poimenično identificirano. Oko 6.000 djece mlađe od 14 godina smrtno je stradalo u poslijeratnim jugoslavenskim logorima samo zato što su bili Nijemci (sl. 12. – str. 19.)

---

[5] Nikola Gaćešić, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945.-1948.*, Matica srpska, Novi Sad, 1984., str. 78.-79.

[6] Usp. Marijan Maticka, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1945.-1948.*, Školska knjiga – Stvarnost, Zagreb, 1990.

[7] Nikola Gaćešić, *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1945.-1948.*, Matica srpska, Novi Sad, 1984., str. 78.-79.

dokument1

SMRT FAŠIZMU – SLOBODA NARODU

SLUŽBENI LIST

DEMOKRATSKE FEDERATIVNE JUGOSLAVIJE

»SLUŽBENI LIST« izlazi dva puta nedjeljno. — Rukopisi se ne vraćaju. — Oglasi po tarifi. — Čekovni račun broj 61.174.

Utorak, 6 veljače 1945
BEOGRAD
BROJ 2 GOD. 1

Cijena 10 din. po tabaku. — Pretplata za prvo polugodište 1945 god. din. 1300.—. — Redakcija: Brankova br. 20. — Telefoni: 20-425 i 20-427.

25.

ODLUKA

O PRIJELAZU U DRŽAVNO VLASNIŠTVO NEPRIJATELJSKE IMOVINE, O DRŽAVNOJ UPRAVI NAD IMOVINOM NEPRISUTNIH OSOBA I O SEKVESTRU NAD IMOVINOM KOJU SU OKUPATORSKE VLASTI PRISILNO OTUĐILE

Član 1

Danom stupanja na snagu ove Odluke prelazi u državno vlasništvo:

1. sva imovina Njemačkog Rajha i njegovih državljana koja se nalazi na teritoriju Jugoslavije;
2. sva imovina osoba njemačke narodnosti, osim Nijemaca koji su se borili u redovima Narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije ili su podanici neutralnih država a nisu se držali neprijateljski za vrijeme okupacije;
3. sva imovina ratnih zločinaca i njihovih pomagača, bez obzira na njihovo državljanstvo, i bez obzira na državljanstvo, imovina svake osobe koja je presudom građanskih ili vojnih sudova osuđena na gubitak imovine u korist države.

Imovina jugoslovenskih državljana pada u tom slučaju pod udar ove Odluke, bez obzira da li se nalazi u zemlji, ili inozemstvu.

Član 2

Imovina odsutnih osoba koje su u toku okupacije nasilno odvedene od strane neprijatelja ili su same izbjegle, prelaze u Državnu upravu narodnih dobara i njome će se upravljati kao sa povjerenim dobrom do konačnog rješenja o vlasništvu.

Imovina koja je pod pritiskom okupacionih vlasti prešla u vlasništvo trećih lica pada do daljeg rješenja pod sekvestar države.

Član 3

Pod imovinom u smislu ove Odluke imaju se smatrati nepokretna dobra, pokretna dobra i prava, kao zemljišni posjedi, kuće, namještaji, šume, rudarska prava, poduzeća sa svima postrojenjima i zalihama, papiri od vrijednosti, dragocjenosti, udjeli, dionice, društva, udruženja svake vrste, fondovi, prava uživanja, svakovrsna platežna sredstva, potraživanja, učestvovanja u radnjama i poduzećima, autorska prava, prava industrijskog vlasništva, kao i sva prava na naprijed pomenute predmete.

Član 4

Svaka imovina koja potpada pod član 1 i 2 ove Odluke, i za koju već postoji presuda građanskih ili vojnih sudova, ili je već prije donošenja ove Odluke prešla u državno vlasništvo ili pod državnu upravu, ili sekvestar u pojedinim federalnim jedinicama demokratske federativne Jugoslavije, stavlja se pod upravu i nadzor Državne uprave narodnih dobara kod Povjereništva za trgovinu i industriju. Ovo se odnosi na imovinu koju Povjereništvo za trgovinu i industriju oglasi za imovinu od općeg državnog značaja.

U slučaju da presuda još ne postoji ili još nije pokrenut postupak protiv vlasnika, predložit će privremeni prijelaz imovine pod upravu i nadzor Državne uprave narodnih dobara Državna ili Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora ili njihovih pomagača. Ove komisije dužne su istodobno pokrenuti postupak kod građanskih ili vojnih sudova. Na isti način postupit će se sa imovinom osoba protiv kojih je kod sudova pokrenut postupak zbog krivičnog djela koje povlači gubitak imovine, a po izvještaju suda.

Član 5

Cilj postavljanja sve podržavljene ili sekvestrirane imovine pod udar i nadzor Državne uprave narodnih dobara jeste maksimalno iskorišćavanje te imovine za plansku proizvodnju radi što bržeg i što uspješnijeg dobivanja pobjede u oslobodilačkom ratu i za stvaranje uvjeta za uspješnu ekonomsku obnovu i izgradnju Jugoslavije kao cjeline i svih njenih federalnih jedinica. Pitanje državnog vlasništva, kao vlasništva Jugoslavije ili vlasništva pojedinih federalnih jedinica uredit će se kasnije posebnom odlukom Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, održavajući i poslije toga načelo upravljanja i proizvodnje po jednom općem državnom planu.

Član 6

Pravni poslovi osoba i poduzeća iz člana 1 ove Odluke koji su zaključeni od 6 travnja 1941 godine do obnarodovanja ove Odluke ili se zaključe poslije donošenja ove Odluke s namjerom da se izbjegnu posljedice ove Odluke i sankcije predviđene Moskovskom i Teheranskom konferencijom, oglašuju se ništavnim.

Do sudske odluke o poništenju takvih pravnih poslova imovinom upravlja Državna uprava narodnih dobara kao u članu 4, stav 2.

Član 7

Prijelazom imovine u vlasništvo države, odnosno pod njenu upravu, prestaje pravo raspolaganja dosadašnjih vlasnika, odnosno posjednika.

Član 8

Uprava nad imovinom podržavljenom ili sekvestriranom po ovoj Odluci spada u djelokrug Povjereništva za trgovinu i industriju.

Povjerenik za trgovinu i industriju izdavati će bliže odredbe i uputstva za izvršenje ove Odluke. Ukoliko su u pitanju interesi drugih resora sporazumjet će se sa nadležnim Povjereništvima.

Član 9

Uprava i nadzor nad imovinom koja u smislu ove Odluke prelazi u vlasništvo, odnosno pod upravu države, vrši Državna uprava narodnih dobara u koju ulaze i pretstavnici federalnih jedinica. Broj članova ove uprave odredit će Povjerenik za trgovinu i industriju. Članovi uprave postavljaju se rješenjem Povjerenika za trgovinu i industriju, u sporazumu sa Povje-

Odluka Predsjedništva AVNOJ-a (21. studenoga 1944.) o oduzimanju i podržavljenju imovine pripadnika njemačke manjine

dokument 2

ZEMALJSKA KOMISIJA ZA REPATRIACIJU NJEMACA
PRI
MINISTARSTVU UNUTRAŠNJIH POSLOVA
FEDERATIVNE DRŽAVE HRVATSKE
Broj 1/45.

Prepis:

Zagreb 7.VII.1945.

Predmet: Njemaca naših državljana repatriacija (iselenje Njemaca) - upute.-

1) Oblasnom N.O.-u za Istru, Dalmaciju i Slavoniju
2) Okružnom N.O.-u za Liku, Kordun, Banija?Gorski Kotar, Hrv.Primorje, Varaždin, Zagreb i Bjelovar.-
3) Gradskom N.O.-u za grad Zagreb

Za sve Upravni odjel

Predsjedništvo Ministarskog savjeta D.F.J. svojim aktom broj 122 Pov. od 11.VI.1945. dostavilo je slijedeće:

"Vlada Jugoslavije stoji na stanovištu da sve Njemce koji se nalaze u okviru granice Jugoslavije raseli i uputi u Njemačku, čim se zato otvore povoljni tehnički uslovi.-

Mi na ovo imamo pravo iz slijedećih razloga:

1) Što su Njemci, koji se danas nalaze u Jugoslaviji kolonizirani od strane Njemačkih osvajača na zemljište koje je pripadalo Jugoslavenima.-

2) Što su Njemci njemačke manjine od dana naseljavanja u našu zemlju, a sve do danas radili protiv interesa naroda Jugoslavije, stavljajući se u službu Njemačkih imperijalista. To se naročito ispoljilo u toku ovoga rata, kada su oni sa svim sredstvima aktivno angažovali se u borbi protiv naše vojske i Narodno-oslobodilačkog pokreta uopće.-

3) Što su njemačke manjine u Jugoslaviji u toku ovoga rata počinile toliko zla narodima Jugoslavije, da bi njihovo dalnje zadržavanje u okvirima granice Jugoslavije smetalo sredjivanju i izgradnji naše državne zajednice.

Na osnovu iznošenog u obzir za iseljevanje dolaze svi Njemci i Njemice po slijedećem kriteriju:

1) Kome je materinski jezik Njemački (potječe iz braka Njemca ili Njemice).-

2) Tko potiče iz braka u kome je otac Njemac.-

Od ovoga se izuzimaju:

1. Tko je aktivno pomagao narodno-oslobodilačku borbu (ostaje zajedno sa svojom užom porodicom-djeca otac i majka).-

Pod nazivom aktivno podrazumjeva se sledeće:

a. Koji su učestvovali kao partizani ili vojnici u narodno-oslobodilačkoj vojsci ili su radili aktivno u Narodno-oslobodilačkom pokretu.-

b. Koji su bili prije rata asimilirani kao Hrvati, Slovenci ili Srbi, a za vrijeme rata nisu pristupili Kulturbundu niti istupili kao članovi njemačke narodne grupe.-

c. Koji su pod okupacijom odbili da se na zahtjev okupatorskih ili kvislinških vlasti deklariraju kao pristalice njemačke narodnosne grupe.-

2. Njemice udane za Jugoslavene sa djecom.-

3. Djeca do uključivo 16 godina iz braka Jugoslavenke sa Njemcem, u koliko se takova Jugoslavenka odluči da ostane u zemlji i napusti muža Njemca. Ženi Jugoslavenki udatoj za Njemca ostaje slobodno da bira da li će poći sa mužem ili će ostati u zemlji sa djecom do 16 godina. U koliko se radi o ženskom bračnom partneru nejugoslavenske narodnosti takva je žena dužna da slijedi muža Njemca.-

4. Ona lica koja nedvojbeno dokažu da su austrijski državljani ili austrijske narodnosti nemaju se seliti. Pri tome treba budno paziti da se kao takovi ne iskažu lica njemačkog državljanstva ili narodnosti. Ovo se odnosi na ona lica koja su se ogriješila kao i pripadnici Njemačke osnosno Njemci, jer u tom slučaju za njih važi isti kriterij repatriacije. Ako su Austrijanci bili u Kulturbundu dužni su se iseliti.

U svrhu repatriacije Njemaca sa strane nadležnih Ministarstava obrazovana je Zemaljska komisija pri Ministarstvu unutrašnjih poslova,

./.

koja je dužna da organizira i rukovodi, nadzire i dr.rad oko repatriacije Njemaca,pa se radi toga za taj rad daju slijedeće direktive:

I.OBRAZOVANJE KOMISIJE I NADLEŽNOST

Pri svim Oblasnim?Okružnim,Kotarskim i Gradskim narodnim odborima IMAJU SE ODMAH OBRAZOVATI KOMISIJE iz slijedećih nadleštava:Upravnog odjela,socijalnog odjela,organa OZNE.Svako nadleštvo daje po jednog člana.Komisije djeluju pri Upravnom odjelu koji im je dužan dati potreban personal, kancelarije i drugo.-

Obalsne,Okružne,Kotarske i Gradske komisije dužne su domah da na svom teritoriju provede u život repatriaciju Njemaca u suradnji zainteresiranih odjela.Socijalni odjel dužan je starati se o ishrani,sanitetu i dr. a Upravni odjeli pomoću svojih organa i uz pomoć organa Narodne odbrane organizirati i izvršiti sakupljanje,logorisanje i dr.Obalane odnosno Okružne komisije rukovode poslovima repatriacije na svom teritoriju i nadležne su rješavati sve sporne slučajeve oko iselenja, a u iznimnim odnosno težim i kompliciranijim slučajevima naročito ako su masovnijeg karaktera dostavljati na rješenje ovoj Zemaljskoj komisiji.-

Za transportovanje i prebacivanje putem željeznice obratiti se na područne željezničke ustanove,koje će u svemu izlaziti u susret,jer su o tome sa strane Ravnateljstva državne željeznice u Zagrebu obavještene.-

II.NAČIN IZVODJENJA REPATRIACIJE

Oblasne odnosno Okružne komisije preko Kotarskih i Gradskih komisija ODMAH će izvršiti popis Njemaca i to:posebno oni koji se imaju repatrirati,a posebno oni koji ćs ostati u zemlji.Popis treba da sadrži ove rubrike:redni broj,prezime i ime te očevo ime(kod udatih žena djevojačko prezime)rodjenja:godina,mjesto,općina i kotar,stanovanja:mjesto,općina i kotar,od kada živi u zemlji,državljanstvo zanimanje,da li je bio član organizacije njemačke narodne skupine(Kulturbund)ili bilo koje druge organizacije,opaska(primjetba).-

U spisku Njemaca koji ostaju i dalje u zemlji u primjetbi kod pojedinog detaljno obrazložiti na osnovu čega se isti zadržava.-

Na osnovu ovakovog popisat.j.popisa onih koji dolaze u obzirza iselenje pristupiti prikupljanju istih(u koliko to već do danas nije učinjeno)i smeštanju u prihvatne stanice(privremene logore).Prikupljanje ovih Njemaca imaju izvršiti organi Upravnih odjela uz asistenciju Narodne milicije, a u nedovoljnom broju Milicionera i sa organima Narodne obrane.Prigodom prikupljanja dozvoliti pojedinoj osobi da sobom ponese:2 para odjeće i obuće,(žene imaju pravo na 3 do 4 haljine),3 para veša,pokriveč,kaput te lične dokumte i potrebštine kao što su četkice za zube,pasta i sl.Nadalje je dozvoljeno ponijeti sa sobom vjenčani prsten(burma),naušnice,lični sat,nalivpero, a kod neoženjenih i neudatih i obični prsten u koliko na njemu nema burme,nadalje obiteljsku uspomenu u koliko je ima i hrane za 8 dana.-

Prigodom prebacivanja iseljenika i njihovih porodica po mogućnosti koristiti prevozna sredstva, a obavezno to činiti za nemoćne,starce te sitnu djecu.-

Kod ovog posla ne služiti se metodama koje bi mogle narušiti ugled i autoritet naših Narodnih vlasti i organa,već u provodjenju ovih mjera rukovoditi se principima čovječnosti i biti dovoljno elastičan,no unatoč toga biti neumoljiv i energičan i rukovoditi se principima iseljavanja.U dvojbenim slučajevima t.j.da li netko ostaje ili ide radje neka ide-nego li ostane.-

Najstrožije se zabranjuje maltretiranje(pljačka,ubijanje i sl. osoba,koje se iseljavaju.Za svaki ovakov čin počinitelji će biti pozvani na odgovornost.-

III.PITANJE IMOVINE

Iseljenici od svoje imovine imaju pravo ponesti samo ono što je u predhodnoj tački naznačeno.Sva ostala imovina ima se konfiskovatiu smislu Zakona o konfiskaciji koji je Zakon odštampan u Službeničkom listu D.F.J. broj 40 od 12.VI.1945.-

Komisije za rapatriaciju nemaju ništa zajedničkoga sa imovinom prigodom rapatriacije jedino što su dužne kod svakog iseljevanja obavještiti Upravne vlasti kako bi iste mogle za vrijeme osigurati imovinu.-

IV. R A Z N O

Oblasne, a gdje ovih nema Okružne komisije dužne su u roku od 8 dana dostaviti ovoj Zemaljskoj komisiji u 2 primjerka popis Njemaca koji se iseljavaju sa odnosnim podacima,te u 1 primjerku popis onih Njemaca

./.

koji se iseljavaju sa odnosnim podacima, te u jednom primjerku popis onih Njemaca koji se ne iseljavaju t.j.ostaju u našojn zemlji.-

Odmah po prijemu ovih direktiva najhitnije(bilo kurirom ili depešom)dostaviti ovoj komisiji ukupan broj lica za iselenje te gdje su sada smješteni u logore.Ovo nam je žurno potrebno kako bi imali pregled i poduzeli dalnje potrebne mjere.-

Oblasnim odnosno Okružnim komisijama prepušta se upotreba radne snage iseljenika dok se nalaze u logorima.-

Sve ove poslove savjesno i odmah izvršiti, jer će odmah iza toga uslijediti transportovanje iseljenika sa cijele teritorije Hrvatske u Njemačku.-

U koliko ovim direktivama nisu obuhvaćeni svi momenti oko repatriscije mogu Oblasne, Okružne ili ostale komisije rješiti po svom vlastitom nahodjenju, a samo u kompliciranijim i težim slučajevima najkraćim putem tražiti uputstva od Zemaljske komisije. Isto tako najhitnijim putem zatražiti tumačenje ovih direktiva u koliko bilo što nije jasno.-

SMRT FAŠIZMU-SLOBODA NARODU!

Za zemaljsku komisiju:
P.Müller v.r.

Da je prepis vjeran originalu tvrdi:

dokument 3

SMRT FAŠIZMU - SLOBODA NARODU

SLUŽBENI LIST
FEDERATIVNE NARODNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE

»SLUŽBENI LIST FNRJ« izlazi istodobno u srpskom, hrvatskom, slovenskom i makedonskom izdanju dva puta tjedno i po potrebi. — Oglasi po tarifi. — Tek. račun kod Narodne banke FNRJ br. 1-470880 — Tekući račun Prodajnog odjeljenja 1-470880. — Poštarina plaćena u gotovom.

Subota, 4. prosinca 1948.
BEOGRAD
BROJ 105, GOD. IV.

Cijena ovom broju je 2.— din. — Pretplata za cijelu godinu 1948 iznosi 460.— din., a samo za jedno polugodište 225.— din. — Redakcija: Brankova ul. br. 14, — 20. — Telefon: Redakcija 25-823, Administracija 27-383, Računovodstvo 23-619, Ekspedicija 25-275.

870.

Na temelju člana 74. toč. 6. Ustava, a u vezi čl. 4. toč. 9. Zakona o Prezidijumu Narodne skupštine FNRJ, Prezidijum Narodne skupštine FNRJ proglašuje Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji koji su donijeli Savezno vijeće i Vijeće naroda Narodne skupštine FNRJ na svojim sjednicama od 28. studenoga 1948., a koji glasi:

ZAKON
O IZMJENAMA I DOPUNAMA ZAKONA O AGRARNOJ REFORMI I KOLONIZACIJI

Član 1.

U čl. 24. iza druge stavke dodaje se nova stavka koja glasi:

»Iznimno, može se dozvoliti:

1) dioba zemljišta, kad se kućanstvo koje je zemlju dobilo dijeli na dva ili više zemljoradničkih kućanstava;

2) razmjena zemljišta kad naseljenik ulazi u seljačku radnu zadrugu, a u svrhu arondacije zadružne zemlje«.

Član 2.

U čl. 29. posljednja rečenica briše se i dodaje nova stavka koja glasi:

»Sve poslove kolonizacije i u vezi sa kolonizacijom porodica boraca na području Autonomne pokrajine Vojvodine i Zemuna, kao i poslove iz st. 3. čl. 24. ovog zakona vrši Ministarstvo poljoprivrede Narodne Republike Srbije neposredno ili preko Glavnog izvršnog odbora Narodne skupštine Autonomne pokrajine Vojvodine kao organ prvog stepena. Ministarstvo poljoprivrede FNRJ vrši nadzor nad provedbom tih poslova i rješava o žalbama kao organ drugog stepena«.

Član 3.

Ovaj zakon stupa na snagu danom objavljivanja u »Službenom listu Federativne Narodne Republike Jugoslavije«.

U. br. 1643
Beograd, 1. prosinca 1948.

Prezidijum Narodne skupštine
Federativne Narodne Republike Jugoslavije

Tajnik,
Mile Peruničić, s. r.

Predsjednik,
dr Ivan Ribar, s. r.

871.

Na temelju člana 74. toč. 6. Ustava, a u vezi čl. 4. toč. 9. Zakona o Prezidijumu Narodne skupštine FNRJ, Prezidijum Narodne skupštine FNRJ proglašuje Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o državljanstvu FNRJ, koji su donijeli Savezno vijeće i Vijeće naroda Narodne skupštine FNRJ na svojim sjednicama od 28. studenoga 1948., a koji glasi:

ZAKON
O IZMJENAMA I DOPUNAMA ZAKONA O DRŽAVLJANSTVU FNRJ

Član 1.

U članu 35., iza prve stavke, dodaje se nova stavka 2. koja glasi:

»Ne smatraju se državljanima FNRJ u smislu prethodne stavke osobe njemačke narodnosti koje se nalaze u inozemstvu, a koje su se za vrijeme rata ili prije rata ogriješile o svoje dužnosti državljanina nelojalnim postupcima protiv narodnih i državnih interesa naroda Federativne Narodne Republike Jugoslavije«.

Stavka 2. člana 35. postaje stavka 3., a stavka 3. postaje stavka 4.

Član 2.

Iza člana 35. dodaje se novi član 35a koji glasi:

»Ministar unutrašnjih poslova FNRJ može odrediti da se izvrši revizija državljanstva osobama iz člana 35. stavka 1. ovog zakona, koje su do dana stupanja na snagu ovog zakona naturalizirane, njihovim suprugama i djeci, ženama udatim za osobe bez državljanstva, kao i djeci osoba bez državljanstva.

Osobe za koje je određena revizija državljanstva po prethodnoj stavci smatrat će se državljanima FNRJ u smislu člana 35. stavka 1. ovog zakona, ako im državljanstvo FNRJ potvrdi Ministar unutrašnjih poslova FNRJ«.

Član 3.

Ovaj zakon stupa na snagu danom objavljivanja u »Službenom listu Federativne Narodne Republike Jugoslavije«.

U. br. 1642
Beograd, 1. prosinca 1948.

Prezidijum Narodne skupštine
Federativne Narodne Republike Jugoslavije

Tajnik,
Mile Peruničić, s. r.

Predsjednik,
dr Ivan Ribar, s. r.

Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o državljanstvu FNRJ (1. prosinca 1948.) kojim se oduzima jugoslavensko državljanstvo pripadnicima njemačke manjine koji se nalaze u inozemstvu

dokument 4

Taksa

Heimkehrer-Bescheinigung
Nr. 8674 am 9.3.57 ausgest.
Reg. Präs. Nordwürtt.

FNRJ

UVJERENJE
O OTPUSTU IZ DRZAVLJANSTVA

SCHWOB STEFAN

rođen-a 8.XI.1930. god. u Mrzoviću kotar-grad Đakovo

na osnovu člana 19 i 20 Zakona o državljanstvu Federativne Narodne Republike Jugoslavije

OTPUŠTA SE IZ DRŽAVLJANSTVA
FEDERATIVNE NARODNE REPUBLIKE JUGOSLAVIJE

Ovaj otpust ~~važi pod uslovom da otpušteni najkasnije do .... 19...... godine podnese dokaz da je stekao strano državljanstvo. On~~ gubi važnost, ako otpušteni produži boravak u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji, a u roku od godine dana ne steče strano državljanstvo.

Ovaj otpust važi i za maloletnu djecu:

1. / rođen-a /
u
2. rođen-a
u
3. rođen-a
u

Taksa po Tar.br.1 od Din 30 na molbi i Tar.br.9.Zakona o taksama od Din 12.000.-na ovom uvjerenju naljepljena i poništena.

U Zagrebu, 8.V. 1954. godine

Br. I-4-7915/1954.

NARODNA REPUBLIKA HRVATSKA UPRAVA JAVNE BEZBJEDNOSTI DRŽAVNI SEKRETARIJAT ZA UNUTRAŠNJE POSLOVE

[redacted]

Državni sekretar
za unutrašnje poslove

(Mišković Milan)

dokument 5

GRADSKI NARODNI ODBOR
KOMISIJA ZA SASTAV BIRAČKIH SPISKOVA

u Osijeku, dne 16 listopada 1946.

Broj: 17 /1946.
Očevidnika III.

Predmet: Tiplhofer Adam i Katica
iz Osijeka Cvetkova 54
broj___ molba za upis u birački spisak.

ODLUKA

U rješenju molbe u predmetu naveden za upis u birački spisak grada Osijeka odlučuje ova Komisija na osnovu člana 7 Zakona o biračkim spiskovima molbu odbiti.

RAZLOZI:
Molitelji se odbijaju na osnovu člana 4 točke 3 Zakona o biračkim spiskovima, jer su bili članovi Kulturbunda.

Protiv ove odluke dopuštena je žalba u roku od 5 dana računajuć od dana primitka na Kotarski Narodni sud u Osijeku putem ove Komisije u smislu člana 18 Zakona o biračkim spiskovima.

O tom obavijest:
1./Tiplhofer Adam i Katica iz Osijeka Cvetkova 54
2./ iz Osijeka

Smrt fašizmu-sloboda narodu !

Članovi komisije: Predsjednik:
1./ [signature] [signature]
[signature]

Tipski obrazac odbijenice za upis u popis birača za pripadnike njemačke manjine na temelju Zakona o biračkim spiskovima

dokument 6

KOTARSKA KOMISIJA ZA KONFISKACIJU IMOVINE I IZVRŠENJE KONFISKACIJE U DJAKOVU

Broj: 863 /45 u Djakovu, 6. [illegible] 1945

Na osnovu Odluke Antifašističkog vijeća narodnog oslobodjenja Jugoslavije od 21 novembra 1944 godine i čl. 30 Zakona o konfiskaciji imovine i izvršenju konfiskacije od 9. VI. 1945 godine, Kotarska komisija za konfiskaciju u Djakovu donosi slijedeću:

O D L U K U Z 865/45

Konficira se cjelokupna pokretna i nepokretna imovina [illegible] Ivan i Ana iz Gorjana po narodnosti Nijemca, a koja je za sada poznata na teritoriju Kotarskog N. O.-a Djakovo i to:

a) **Nekretnine** sadržane u gruntovnom ulošku broj: 74, 1092 i 1448 p. o. Gorjani

b) **Pokretnine** prema popisu.

O b r a z l o ž e n j e

Kako je napred imenovano lice njemačke narodnosti bilo upisano u „Kulturbund“, a nije se borilo u redovima Narodno oslobodilačke vojske i Partizanskih odreda Jugoslavije, niti je podanik koje od neutralnih država, to je na osnovu člana 30 Zakona o konfiskaciji, a u vezi Odluke Antifašističkog vijeća narodnog oslobodjenja Jugoslavije od 21 novembra 1944 godine o prelazu neprijateljske imovine u državnu svojinu, valjalo donijeti riješenje kao u dispozitivu ove Odluke. Ostale odredbe iz dispozitivnog riješenja osnivaju se na točki 2, 3 i 4 Zakona o konfiskaciji.

Protiv ove Odluke nezadovoljnoj stranci pripada pravo žalbe u roku od 8 dana na Komisiju za konfiskaciju imovine i izvršenje konfiskacije pri Okružnom narodnom odboru u Slav. Brodu, putem ove komisije.

O ovome se izvješćuju:

1) Vlasnik [illegible] Ivan i Ana iz Gorjana

2) Staratelj za otsutnog vlasnika: Mjesni N. O. Gorjani time da ne predati obavijesti stranke koje eventualno zainteresuju.

3) Okružna uprava narodnih dobara u Slav. Brodu uz priklop komisijskog zapisnika o konfiskaciji pokretnina i popisa nekretnina — tim da je ta uprava već ranije sama pokretnine popisala i stavila u svoje skladište.

4) Kotarski narodno zemljoknjižni sud u Djakovu uz priklop komisijskog zapisnika radi postupka po čl. 30. toč. 6 Zakona o konfiskaciji, kada Odluka postane pravomoćnom.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

ČLANOVI KOMISIJE:

[illegible signatures]

Tipski obrazac Kotarske komisije za konfiskaciju imovine i izvršenje konfiskacije u Đakovu, 1945.

dokument 7

KOMISIJA ZA KONFISKACIJU

pri Gradskom NO-u u Osijeku

Broj: 2925/45

U Osijeku, dne 2. XI. 1945

ODLUKA

Na temelju odluke Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije od 21. XI. 1944. o prelazu u državno vlasništvo neprijateljske imovine, o državnoj upravi nad imovinom neprisutnih osoba i o sekvestru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno otuđile, člana 1., toč. 1. i 2., a u vezi sa članom 30. Zakona o konfiskaciji, komisija sastavljena kod ovog NO-a odlučuje:

Sva imovina Nijemca ....

i njegove porodice ....

iz Osijeka, ul. Kišpatićeva kbr. 41.

prelazi u državno vlasništvo i to nepokretna i pokretna imovina bez obzira da li se ona nalazi u njegovoj državini ili je sa svog prvobitnog mjesta odnijeta u namjeri, da se spriječi ili omete konfiskacija. Zabranjuje se dosadašnjem vlasniku svako raspolaganje sa popisanom imovinom.

Slijedom toga određuje se na osnovu točke 4. člana 30. Zakona o konfiskaciji, na nekretninama

upisanim u grunt. ul. br. 4611 p. o. Osijek, kojima je dosada bio vlasnik ....

iz Osijeka, uknjižba prava vlasništva za korist: F. N. R. JUGOSLAVIJE.

Ovu će uknjižbu obaviti na osnovu točke 4. člana 30. Zakona o konfiskaciji Kotarski narodni sud kao gruntovni sud u Osijeku, te o tom ovu komisiju odlukom obavijestiti.

Upravu i nadzor nad imovinom, koja u smislu ove odluke prelazi u vlasništvo države, vrši isključivo Gradska uprava narodnih dobara pri Gradskom NO-u u Osijeku.

Svako namjerno oštećivanje, sakrivanje ili smanjivanje vrijednosti imovine kao i zlonamjerno otuđenje ili opterećenje, smatrat će se kao zločin protiv narodnog interesa i kaznit će se u smislu člana 31. Zakona o konfiskaciji sa prinudnim radom do 6 godina i gubitkom građanske časti u koliko djelo nije teže kažnjivo po Zakonu o zaštiti Narodnih dobara.

Protiv ove odluke dopuštena je žalba u roku od 8 dana po primitku ove odluke na komisiju za konfiskaciju pri pokrajinskom narodnom odboru odnosno pri Pretsjedništvu zemaljskog zakonodavnog organa. Nakon isteka ovog roka odluka postaje izvršna, odnosno odluka komisije za konfiskaciju pri pokrajinskom narodnom odboru odnosno pri Pretsjedništvu zemaljskog zakonodavnog organa odmah. Žalba se podnosi putem ove komisije.

Ova odluka se dostavlja:

1. Dosadašnjem vlasniku odnosno njegovom opunomoćeniku,
2. Gradskoj upravi narodnih dobara pri Gradskom NO-u u Osijeku, u tri primjerka.
3. Kotarskom narodnom sudu u Osijeku kao gruntovnom sudu.
4. Zemaljskoj upravi Narodnih dobara u Zagrebu.
5. Državnoj upravi Narodnih dobara u Beogradu.

GRADSKI NARODNI ODBOR
Komisija za konfiskaciju
OSIJEK

Članovi komisije:

čnost otpravka:

Tipski obrazac o konfiskaciji folksdojčerske imovine na temelju Odluke predsjedništva AVNOJ-a (21. studenoga 1944.) odnosno Zakona o konfiskaciji (9. lipnja 1945.)

dokument 8

NARODNA REPUBLIKA HRVATSKA
MINISTARSTVO UNUTRAŠNJIH POSLOVA
Odjel za izvršenje kazni

Pov. br. 421-1946. U Zagrebu, dne 12. ožujka 1946.
Predmet: načelno uputstvo vrhu logorisanja osoba njemačke narodnosti.

ODJELU UNUTRAŠNJIH POSLOVA OKRUGA..........

Od saveznog Ministarstva unutrašnjih poslova pod Pov. br. 228- od 3. marta 1946. g. primili smo slijedeće uputstvo:

Obzirom na nepravilan postupak lokalnih organa u primeni odluke AVNOJ-a od 21.XI.1944. g. a u cilju da se izbegne svaka pogrešna primjena zakona, kao i nepravda, Pretsedništvo AVNOJ-a donijelo je autentične tumačenje u kome su navedeni slučajevi u kojima lica njemačke narodnosti ne potpadaju pod udar pomenute odluke. Protpostavljajući da se u logorima još nalaze pojedina lica njemačke narodnosti, koja ne potpadaju pod Odluku AVNOJ-a. od 21.XI.1944. i koja su trebala biti otpuštena iz logora prema pomenutom tumačenju Pretsjedništva AVNOJ-a. skrećemo pažnju na slijedeće:

1. pod udar Odluke AVNOJ-a od 1.XI.1944. g. /toč. 2. čl.1./ ne potpadaju Jugoslavenski državljani njemačke narodnosti koji su učestvovali kao partizani i vojnici u narodno oslobodilačkoj borbi, ili su radili aktivno u narodno oslobodilačkom pokretu, kao ni lica njemačke narodnosti, državljani neutralnih država, ako se nisu držala neprijateljski za vrijeme okupacije.

Pri ocjeni gornje odredbe treba imati u vidu da pod Odluku AVNOJ-a od 21.XI.1944. g. ne potpadaju, pored partizana i vojnici koji su učestvovali u narodno oslobodilačkoj borbi. Pri odlučivanju o prednjem nije bitno na koji su način oni postali vojnici /dobrovoljno ili putem mobilizacije/ i koliko vremena su ostali na vojnoj dužnosti.

Nadalje pod udar Odluke AVNOJ-a od 21.XI.1944. ne potpadaju ni oni Njemci koji su radili aktivno u narodno oslobodilačkom pokretu. Ima se uzeti da postoji aktivna saradnja samo u slučajevima ako je lice u pitanju bilo organizovano i stvarno stalno povezano bilo sa narodno oslobodilačkom akcijom izvršavanjem povjerenih mu zadataka. Ne može se prema tome smatrati da je netko radio aktivno u narodno oslobodilačkom pokretu, ako je sporadično i povremeno učinio neku uslugu koja se ne može podvesti pod aktivnu saradnju u narodno oslobodilačkom pokretu.

Izuzetak iz tačl. 2. čl. 1. odluke AVNOJ-a od 21.XI.1944. odnosi se i na članove uže porodice njemača Jugoslavenskih državljana koji ne potpadaju pod udar ove Odluke. Ako se neki član uže porodice za vrijeme okupacije neprijateljski držao prema oslobodilačkoj borbi naših naroda ili je pomagao neprijatelja, protiv njega ima se povesti postupak i on se ima predati nadležnom sudu na osudu za dela učinjena protivu naših naroda, ali to ne može biti povod da se on i dalje zadržava u logoru.

Na Njemce državaljane neutralnih ili savezničkih zemalja, ne odnosi se takodjer odluka AVNOJ-a. od 21.XI.1944. Takva lica imaju se otpustiti iz logora. Ako su neka od njih za vrijeme okupacije držala neprijateljski prema našim narodima, to može biti povod da se protivu nji pokrene krivični postupak i da se predadu neposredno nadležnom sudu, u kome slučaju će Pretstavništvo njihove zemlje biti u mogućnosti da se ~~xxxxxxxxxxxxxxxxxx~~ obavjesti o toku krivičnog procesa koji se protivu njih vodi. U koliko bi takovi pojedinci bili nepoželjni na našoj teritoriji, treba zatražiti saglasnost Ministarstva Unutrašnjih poslova FNRJ. da se proteraju iz naše zemlje.

./.

2) Iz logora treba otpustiti i one Njemce, jugoslavenske državljane, koji su prø rata bili asimilirani kao Hrvati, Slovenci ili Srbi, a za vrijeme rata nisu pristupili Kulturbundu, niti su istupali kao članovi njemačke narodne grupe. Smatraju se da su bila pre rata asimilirana ona lica njemačke narodnosti: a) Koje su rodjene na području Jugoslavije, b) koja su redovno u kući i van ove služila nekim od jezika naših naroda i koja se nikad nisu deklalisala da pripadaju njemačkoj narodnoj grupi i g) koja su rodbinski (po krvi ili braku) povezana sa pripadnicima naših naroda.

3) Iz logora se treba otpustiti i Njemce koji su pod okupacijom odbili da se na zahtjev okupatorskih ili kvislinskih vlasti deklariraju kao pripadnici njemačke narodnosne grupe. Nije dovoljno da se Njemac nije sam prijavio kao pripadnik Njemačke narodnosne grupe, potrebno je da je bio pozvan od okupatorskih ili kvislinskih vlasti, da se prijavi kao pripadnik njemačke narodnosne skupine, pa da je on taj poziv odbio.

4) I najzad iz logora se imaju otpustiti lica njemačke narodnosti (bilo muška ili ženska) koja su stupila u mješovite brakove sa licima jedne od jugoslavenske narodnosti, ili salicima jevrejske, slovačke, rusinske madjarske, rumunjske ili koje druge priznate narodnosti. Pod drugim priznatimnarodnostima treba rozumeti sve druge narodnosti naroda koji su bili u bloku ujedinjenih nacija, kao i onih koji su bilix se tokom oslobodilačkog rata držali neutralno.

Članovi uže porodice u slučajevima navedenim pod 2,3 i 4 ovogUputstva u koliko lično ne ispunjavaju uslove, treba da dele sudbinu ostalih pripadnika njemačke narodnosti (t.j. ne mogu biti pušteni iz logora."

Da bi se točka 1. predmetnog Uputstva pravilno shvatila i u praksi pravilno primjenila nužno je naglasiti, da se ista ima shvatiti tako, da se moraju pustiti iz logora na slobodu svi članovi porodice iz koje je netko bio u POJ.NOV ili JA-i, bez obzira kada je stupio, na koji način i koliko je vremena bio u istoj. Prema tome glede ovog osnova za otpust iz logora potpuno je izmjenjen kriterij, te dosadanje motivacije pojedinih odjela unutrašnjih poslova da je stupio u J.A-u u 1944 i 1945.g. i bio mobiliziran nakon najnovijeg stava nisu ispravne.

Isto tako mijenja se i dosadanje gledanje vrhu osnova mješoviti brakovi. Naime moraju se pustiti iz logora na slobodu svi oni koji su u mješovitom braku (bilo muško, bilo žensko) što znači, da lica njemačke narodnosti, bilo sa muške, bilo sa ženske strane, koja su stupila u mješoviti brak sa licem od jedne jugoslavenskih ili priznatih narosnostine može biti logorisano, prema tome repatrirano u Njemačku već se, prema istome mora postupiti u smislu naše okružnice Pov, broj 12/46 od 5.siječnja 1946. t.j. mora se protiv istoga pokrenuti krivični postupak zbog upisa u Kulturbund, Voklsgruppu, itd. itd.

Da bi se navedeno shvatanje ispravno oživotvorilo poslana je jedna komisija za pregled logora. koja će u duhu odnosnog uputstva, raspraviti i preispitati slučajevejlica njemačke narodnosti te odvojiti one, koji ne dolaze. obzirom na izloženo, u obzir za repatriaciju i popis takvih lica dostaviti nadležnom odjelu unutrašnjih poslova na postupak u smislu naše okružnice Pov. broj 12/46. od 5.siječnja 1946.g.

Da naše objašnjenje načelnog stava Saveznog Ministarstva n e bi izgledalo u suprotnosti sa istim, budući da je u njemu riječ o puštanju na slobodu odnosnih osoba, a mi govorimo da se prethodno mora pokrenuti krivičniprogon protiv istih, pa potom otpust, dodajemo da smo zbog stanovitih razoga morali isto izmjeniti, še da smo i komisiji za pregled logora deli takva naredjenja, a sve u saglasnosti sa Saveznim Ministarstvom, objasnili im praktične posljedice potpune primjene njihiva stava.

Ovo se uputstvo dostavlja na znanje i strogo pridržavanje.

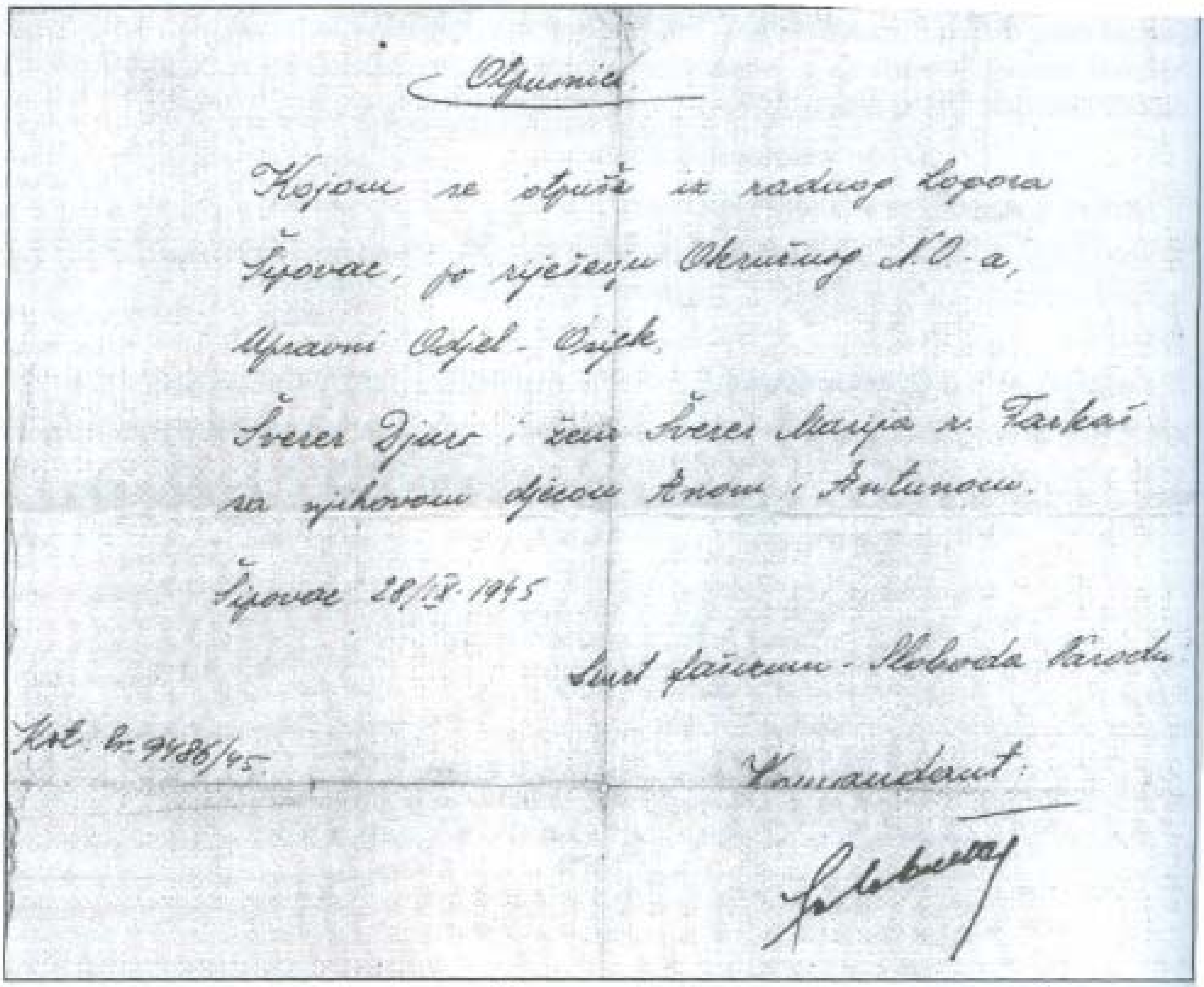
SMRT FAŠIZMU - SLOBODA NARODU!

Načelnik:

M.P. Petar Müller.

Odjel za izvršenje kazni Ministarstva unutrašnjih poslova Narodne Republike Hrvatske u Zagrebu dostavlja (12. ožujka 1946.) Okružnim odjelima unutrašnjih poslova načelno uputstvo o upućivanju u logore osoba njemačke narodnosti

dokument 9

Otpusnica.

Kojom se otpušta iz radnog logora Šipovac, po rješenju Okružnog N.O-a, Upravni Odjel - Osijek.

Šverer Gjuro i žena Šverer Marija r. Farkaš sa njihovom djecom Anom i Antunom.

Šipovac 28/IX-1945

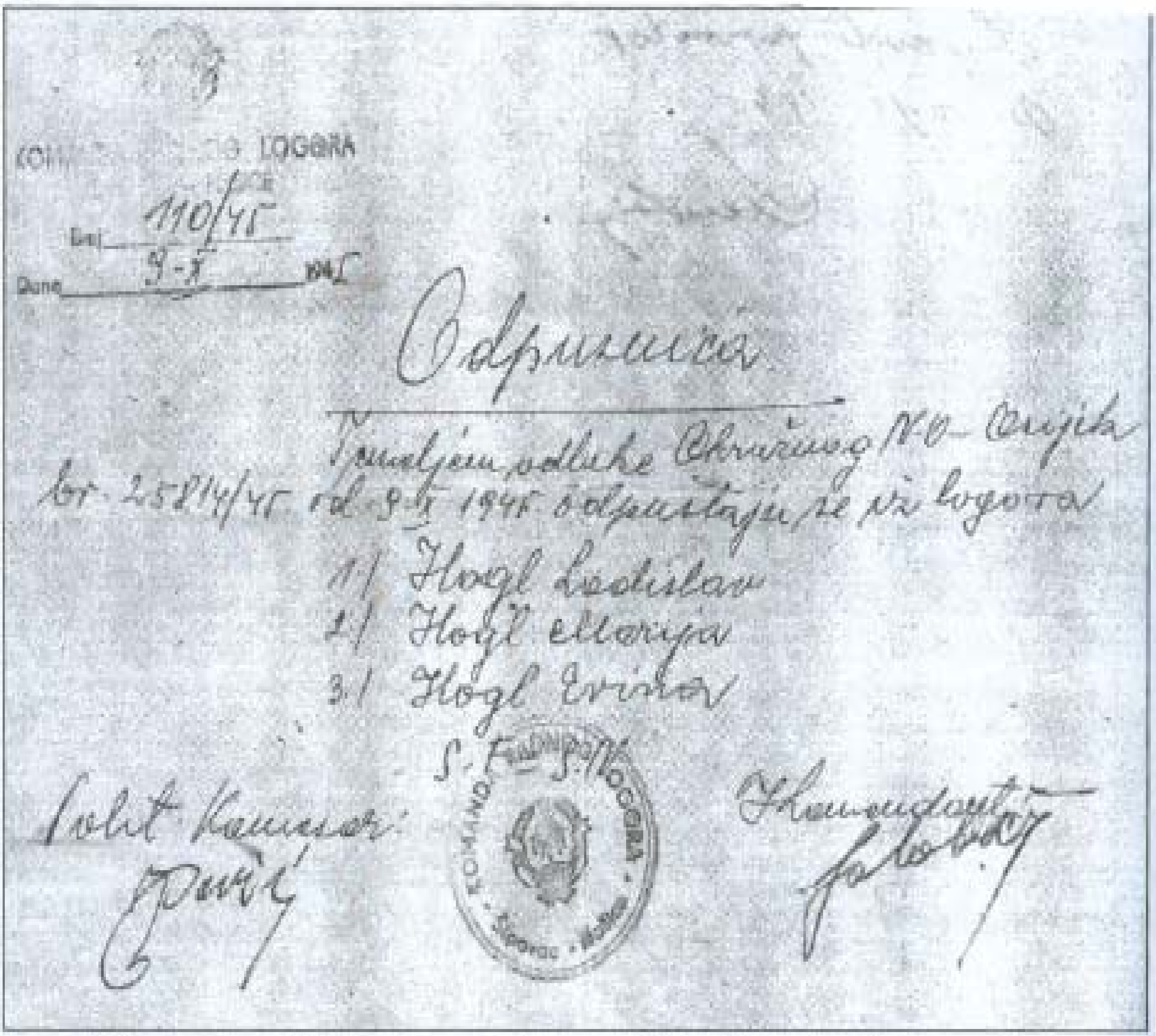
Smrt fašizmu - Sloboda narodu!

Kol. br. 9486/45

Komandant:

Otpusnica iz Radnog logora Šipovac od 28. rujna 1945. za obitelj Šverer iz Podravske Moslavine

dokument 10

LOGORA

Broj 110/45

Dana 9-X 1945

Odpusnica

Temeljem odluke Okružnog N.O. Osijek br. 25814/45 od 9.X 1945 odpuštaju se iz logora

1/ Hogl Ladislav

2/ Hogl Marija

3/ Hogl Evira

S.F.–S.N.

Polit. komesar:

Komandant

Otpusnica iz Radnog logora Šipovac od 9. listopada 1945. za obitelj Ladislava Hogela iz Osijeka

dokument 11

Narodna Republika Hrvatska
Narodni odbor kotara Djakovo
Narodni odbor općine Vrbica
Broj 1225/53

U Vrbici, dne 12. studena 1953. g.

Heimkehrer-Bescheinigung
Nr. 8672-77 am 9.3.57 ausgest.
Reg. Präs. Nordwürtt.

P O T V R D A

Kojom se potvrdjuje, da obitelj Švob Josipa iz Žankovca sa slijedećim članovima
1. Švob Josip rodj. 1905. g., 2. Švob r. Hiršenberger Magdalena rodj. 1914. g., 3. Švob Stjepan rodj. 1930. g., 4. Švoj Josip ml. rodj. 1934 g. 5. Švob Magdalena rodj. 1938. god., 6. Švob Ana rodj. 1942. god. – nije upisana u knjigu državljana Narodne Republike Hrvatske koja se vodi kod ovog narodnog odbora iz razloga što se za vrijeme popisa nije nalazila na području ovog narodnog odbora. Ista obitelj je tada boravila u logoru u Krndiji kod Djakova, a to od 10. VI. 1945. do 5. V. 1946. god.

Ova potvrda se izdaje na vlastiti zahtjev Švoj Josipa a u svrhu priloga molbi za izlaznu vizu.-

Taksa po tar. broju 1 i 27 Zakona o taksama naplaćena i propisno poništena.-

Smrt fašizmu – Sloboda narodu!

Tajnik
(Stjepan ...)

Predsjednik
(Antun Radičević)

Potvrda NO općine Vrbica kraj Đakova da su se Josip i Magdalena Švob iz Mrzovića sa djecom Stjepanom (1930.), Josipom (1934.), Magdalenom (1938.) i Anom (1942.) nalazili u logoru Krndija od 10. lipnja 1945. do 5. svibnja 1946.

623
23. VIII.

KOMANDA RADNOG LOGORA
VALPOVO
Broj 623
Valpovo, dne 23. VIII. 1945

O T P U S N I C A.

Za Roth Ivicu, rodj. 1944 u Osijeku, koji se otpušta iz Radnog logora Valpovo na temelju odluke Oblasnog NO-a za Slavoniju, Upravni odjel pod brojem 15552-2222/45 od 22.8.1945 i predaje na njegu i othranjivanje Balog Jelisavi, rodj. Salaj iz Osijeka.

Ova otpusnica važi kao propusnica za put od Valpova do Osijeka.

Mole se sve vojne i civilne vlasti, da imenovanom na putu do Osijeka ne čine nikakve smetnje.

Smrt fašizmu – Sloboda narodu!

Pom. upravnika

Upravnik logora

Otpusnica iz Radnog logora Valpovo od 23. kolovoza 1945. za Ivicu Rotha (1944.) iz Osijeka

slika 12

Herta Gärtner (Inđija, 1944.) nakon bijega s bakom iz logora Gakovo u Bačkoj umrla je od posljedica logora u dječjoj bolnici u Bad Hallu (Linz) u Austriji 3. travnja 1946.

LITERARURA:

O sudbini - stradanjima njemačke djece u jugoslavenskim logorima:

1. Leopold Rohrbacher: » Ein Volk ausgelöscht. Die Ausrotung des Donauschwabentum in Jugoslawien in den Jahren von 1944. bis 1948. » Salzburg 1949.

2. Österreichische Historiker – Arbeitsgemeinschaft für Kärnten und Steiermark: « Völkermord der Tito – Partisanen 1944.-1948. Die Vernichtung der altösterreichischen Deutschen Volksgruppe in Jugoslawien und die Massaker an Kroaten und Slowenen. Dokumentation « Graz 1990.

3. Adalbert Karl Gauss : « Kinder im Schatten « Salzburg 1950.

4. Karl Springenschmidt : « Janitscharen? Die Kindertragödie im Banat « Beč 1978.

5. - // - - // - « Das goldene Medaillon. Schicksal eines verschleppten banater Kindes « Salzburg 1953.

6. Anne Niklos – Nyari : « Nachruf auf verlorene Jahre « Karlsruheu 1991.

7. Wendelin Gruber : « In den Fängen des Roten drachen. Zehn Jahre unter der Herrschaft Titos « Jestteten 1989.

8. Franz Filip – Renatz : « Ein donauschwäbisches Kinderschicksal. Der Weg der Anni Barba aus Kikinda nach Deutschland « - « Der Donauschwabe «, Jg. 44, Nr. 13-14, Aalen, April 1994.

9. Josef Haltmayer : « Die verlorenen Schwabenkinder « - « Gerhardsbote « , Jg. 24, Nr.7, Stuttgart 1979.

10. -//- -//- « Die verlorenen Schwabenkinder – eine Kindertragödie ohnegleichen « - « Donauschwaben Kalendar 1991. « Aalen 1990.

11. Elisabeth Kuhn : « Schreien und Weinen in der Nacht. Eine Kindheit im jugoslawischen Vernichtungslager Rudolfsgnad « - « Der Donauschwabe « Jg. 42, Nr. 44, Aalen, 1. November 1992.

12. Anton Scherer : « Moja ruka putuje s ujakom se rukuje. Eine deutsches Kinderschicksal im Nachkriegsjugoslawien « - « Der Donauschwabe «, Jg. 44, nr. 16, Aalen, April 1994.

13. -//- -//- « Waisen wurden adoptiert. Selbst Kinder wurden Opfer des Tito – Regimes «

14. Vladimir Geiger : « Sudbina njemačke djece u logorima komunističke Jugoslavije (1944. – 1948.) « - « Republika Hrvatska « , god. XLIX., br. 205, Zagreb, 2000. god.

15. Band V. : « Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien « , Düseldorf 1961.
16. Vladimir Geiger : « Radni logor Valpovo 1945. – 1946. Dokumenti « , Osijek 1999.
17. Nenad Stefanović : « Ein Volk an der Donau. Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien unter dem kommunistischen Tito – Regime « , München, 1999.
18. Vladimir Geiger: «Folksdojčeri – pod teretom kolektivne krivnje» Zagreb 1999.

Iseljavanje (tjeranje) Poljaka iz Jugoslavije (BiH) 1946. godine[*]

- kao posljedica diretnog četničkog terora u Bosni i Hercegovini nestala je etnička zajednica Poljaka

- Poljaci su se u Bosnu i Hercegovinu naselili u vrijeme austrougarske vladavine; postojale su dvije grupe poljskih doseljenika: jednu su činili Poljaci koji su govorili poljski jezik i bili su katolici, a drugu Ukrajinci s ukrajinskim jezikom i unijatskom vjerom; bili su nastanjeni u kotarevima Prijedor, Derventa, Bosanska Gradiška, Banja Luka i Bosanski Novi[1]; procjenjuje se da je koncem Drugog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini živjelo oko 15.000 Poljaka[2]

- nakon završetka rata (1945.-1950.) na više mjesta u Bosni i Hercegovini bilo je pojedinačnih i manjih grupnih četničkih zločina pa i žrtava, sve do uništenja posljednjih četničkih organizacija; među žrtvama su bili Hrvati, muslimani i **Poljaci**

- našavši se na vjetrometini, njihova zajednica je na konferenciji 1.srpnja 1945. izrazila namjeru vratiti se u Poljsku; s takvim zahtjevom njihova se delegacija obratila predsjedniku Vlade BiH Rodoljubu Ćolakoviću; nakon toga poljski predstavnici (Jan Komuš, Jan Urban) obratili su se Ambasadi Republike Poljske u Beogradu, gdje su dobili podršku za svoje namjere; zatim su otišli u Poljsku i sastali se s poljskim predsjednikom, ministrima vanjskih i unutrašnjih poslova, i nakon pozitivna odgovora posjetila Donju Šleziju, gdje je izabrala teren za naseljavanje

- problemi su usljedili kada Vlada Jugoslavije nije htjela priznati odštetu za stečenu imovinu, tj. kuće i zemljište koje Poljaci ostavljaju. Jugoslavija je čak tražila da im Poljska plati odštetuza stoku i živežne namirnice koje Poljaci ponesu sa sobom u Poljsku

[*] Husnija Kamberović, *Iseljavanje Poljaka iz Bosne i Hercegovine 1946. godine*, Časopis za suvremenu povijest, br. 1., Zagreb 1998.
[1] Artur Burda, Poljski naseljenici u Bosni, *Zbornik krajiških muzeja*, III, Banja Luka, 1968/69, str. 186.
[2] Husnija Kamberović, n.dj.

- zbog toga su se delegati poljske manjine u Jugoslaviji 6. prosinca 1945. obratili Josipu Brozu u kojem su tražili da se pitanja oko njihova iseljenja riješe što pravednije; među ostalim pišu i ovo:» Okupator, a osobito četnici, zato što smo kompaktno učestvovali u N.O.P.-u , opljačkali su, popalili, i pobili mnoge od nas. I dan danas poljska naselja u Bosni izložena su teroru četnika, te skoro pola stanovništva izbjeglo je iz svojih naselja i sklonilo se sa nešto sirotinje u gradove ili slavonska sela, gdje gladna, gola i bosa traže spasa.»[3]
- kotarski narodni odbor Srbac je 17. studenog 1945. javljao kako «Poljaci kao i Ukrajinci svakodnevno napuštaju svoje domove i bježe radi pljačke od strane srpskog stanovništva koji pomažu četničke bande[4]

- u razdoblju od 25. prosinca 1945. do 25. siječnja 1946. iz Srbca je od 5700 Poljaka pobjeglo njih 2482, od toga 1241 u pravcu Prnjavora, 1123 u pravcu Dervente i 118 u Slavoniju[5]

- 2. siječnja 1946. potpisan je Protokol između poljskog ambasadora i vlasti u Jugoslaviji; prema tom Protokolu svaki je iseljenik pismeno izjavljivao da se iseljava dobrovoljno i da se odriče nepokretnog imanja u Jugoslaviji[6] ; u tom smislu se obavila fiktivna kupoprodaja, Protokol su potpisali u ime jugoslavenske vlade Vladimir Velebit, a u ime Poljske Jan Karol Wendle, izvanredni i opunomoćeni ambasador Poljske Republike u Jugoslaviji

- komunističke vlasti osim što nisu pružile odgovarajuću zaštitu, nisu im tako ni omogućile odgovarajuće odštete za njihovu imovinu

- sam proces iseljavanja trajao je od 28. ožujka do početka studenog 1946.; transportiranje se obavljalo vlakovima s četiri kompozicije od po 40 vagona, koje je osiguravala poljska vlada[7]

[3] Arhiv Jugoslavije (AJ), fond Vlada FNRJ (50), 35.-73., Pismo upućeno Josipu Brozu, 6.prosinca 1945.
[4] Arhiv Bosanske krajine (ABK), f. Okružnog narodnog odbora Banja Luka, k. 125,br. 199/45
[5] ABK, ONO BL, k. 125., br. 199./45
[6] AbiH, f. Vlada BiH, k.44, br. 16/46
[7] AbiH, VLBH, k. 16, br. 10153/46, Jugoslavenska komisija za repatrijaciju Poljaka – Predsjedništvo Vlade BiH, 15.6.1946.

- sudeći po pojedinačnim izvještajima, iz Bosne i Hercegovine je u ukupno 32 konvoja iselilo više od 2941 obitelj s više od 14.961 članom[8]

- podaci koje je Jugoslavenska komisija za repatrijaciju Poljaka u definitivnom izvještaju dostavila 2. studenog 1946. Vladi Bosne i Hercegovine, nešto se razlikuju od tih podataka, ali ne bitno; prema tom sumarnom izvještaju, iseljeno je 2649 obitelji sa 14.088 članova ; doduše u tu sumu nisu ubrojene i još **231** obitelj sa **999** člana koja je iselila iz **Hrvatske** , **45** obitelji iz **Srbije** sa **198** članova i iz Slovenije **5** obitelji sa **16** članova[9]

TABLICA: Iseljavanje Poljaka iskazano po mjestima

Naziv kotara	Obitelji	Članova	Broj stoke koju su poveli	Poljoprivrednih i zanatskih alata koje su ponijeli	Ostavili ispravnih kuća	Ostavili oštećenih kuća	Ostavili obradive zemlje (ha)	Ostavili šume (ha)
Srbac	1318	7311	3042	1143	797	131	7326,4	810,2
Prnjavor	539	2824	1309	785	368	22	2349,1	222,8
Derventa	120	596	348	166	77	1	356,4	60,0
Laktaši	327	1637	743	529	191	22	1256,6	281,6
Bos. Dubica	1	4	5	0	1	0	0,3	0
Prijedor	4	22	7	6	2	0	8,4	0
Doboj	1	5	4	1	0	0	0	0
Bos. Brod	2	9	0	0	0	0	0	0
Vareš	9	43	12	2	6	0	6,0	0
Zenica	10	36	13	2	0	0	0,3	0
Teslić	7	28	16	2	1	0	0,3	0
Zavidovići	4	11	10	2	1	0	6,1	0
Sarajevo	10	31	4	5	4	0	6,8	0
Banja Luka	63	303	72	24	18	4	84,2	7,0

[8] Husnija Kamberović, n.dj.
[9] AbiH, VLBH, k. 16. str 10153/46

Bos. Novi	33	205	40	16	5	1	165,3	63,1
Bos. Gradiška	200	1014	770	440	107	25	784,6	51,1
Piskavice	1	9	5	0	0	0	0	0
Ukupno	**2649**	**14.088**	**6400**	**3123**	**1578**	**206**	**12.350,5**	**1495,8**

Neke crtice
IZ POVIJESTI DRUGE JUGOSLAVIJE (posebno BiH)

- na prostoru bivše Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu poginulo je ili umrlo najmanje 947.000 njezinih stanovnika; od toga se procjenjuje da je u Bosni i Hercegovini poginulo 316.000 stanovnika od čega 174.000 civila

- u razdoblju iza Drugog svjetskog rata (od 1945.-1959.) komunističke vlasti u BiH su ubile **5.098** osoba; osudili su **2.452** osobe optužene za gerilsko ratovanje protiv vlasti (tzv. škripare), zatim **2.302** pripadnika tzv. terorističkih organizacija (ustaša-križara 1.378, četnika 411 i Mladih Muslimana 513); osuđen je **341** svećenik (167 katoličkih svećenika, 112 muslimanskih, 55 pravoslavnih i 7 svećenika raznih sekti); osuđene su **594** osobe optužene za špijunažu (310 kao špijuni zapadnih zemalja, 239 kao špijuni Ustaške nadzorne službe i 45 kao špijuni istočnih zemalja) ; osuđeno je i **2.085** Informbirovaca i **51** građanski političar

- u poratnom vremenu dio mlađeg stanovništva vidio je izlaz jedino u bijegu iz Jugoslavije; prema procjenama Većeslava Holjevca, godine 1967. izvan granica SFRJ živjelo je oko **2.150.000** osoba koje su porijeklom iz SFRJ od toga:

Hrvati	1.500.000 ili 69,8%
Slovenci	340.000 ili 15,8%
Srbi	200.000 ili 9,3%
Makedonci	100.000 ili 4,7%

- 1948. prema popisu stanovništva BiH je imala 2.564.308 od toga je **44,3%** bilo **Srba**, **30,7%** neopredijeljenih-muslimana i **23,9% Hrvata**

- po završetku Drugog svjetskog rata 1945. godine u JNA je bilo **50,97%** oficira ***srpske nacionalnosti*** , a **22,72%** ***hrvatske nacionalnosti***

- 1954. godine broj **srpskih oficira** u JNA popeo se na **56,8%, a hrvatskih** pao na **20,3%**.

- 1969. godine **62,4%** aktivnih vojnih osoba u JNA bilo je srpske nacionalnosti, a **14,2%** hrvatske nacionalnosti; te godine je u JNA u aktivnoj vojnoj službi bilo 15,74% oficira rođenih u SR BiH, od čega je **1,6%** bilo Hrvata a **12,6%** Srba

- 1981. godine **Srbi**, koji su činili **34,7%** stanovništva SFRJ činili su **60%** oficirskog kadra JNA, **Muslimani 8,4%** stanovništva – **2,4%** oficirskog kadra, **Hrvati 22,1%** stanovništva SFRJ – **12,6%** oficirskog kadra

- 1985. godine **Hrvati** su činili **12,51%** oficirskog kadra, **Muslimani 3,65%**, **Srbi 57,17%**, **Slovenci 2,64%**, **Albanci 1,09%**... ; Hrvati su bili najslabije zastupljeni u JNA, od svih naroda u bivšoj SFRJ, kad se uzme u obzir zastupljenost u strukturi stanovništva

- posebno slabo su bili zastupljeni Hrvati iz SR Bosne i Hercegovine i to ne samo u JNA, nego uopće u sigurnosnom sustavu;

- 1990. godine u Republičkom štabu TO SR BiH od ukupno 84 starješine i građanske osobe na radu u TO njih **47** je bilo srpske nacionalnosti, **35** muslimanske (bošnjačke), a samo **5** hrvatske nacionalnosti; od 25 generalskih formacijskih mjesta, na **19** su bili raspoređeni Srbi, **4** Muslimani, **2** Hrvati

- gotovo identična situacija je bila i u odjeljenju unutrašnjih poslova NR/SR BiH, apsolutnu većinu su činili srpski kadrovi; među časničkim kadrom unutrašnjih poslova NR BiH **Srbi** su zauzimali **87,13%** pozicija, **Muslimani 9,92%**, a **Hrvati 2,75%**

- slično je bilo i u UDB-i, odnosno SDB-u MUP-a BiH od 1945. do 1991. ukupno je radilo **3.532** djelatnika, od čega je bilo **66,6% Srba** , **23,6% Muslimani** te **9,3% Hrvata**

- u evidenciji dosjea SDB RSUP-a BiH vođenim po raznim oblastima od 1945. do 1991. nalazi se ukupno **291** dosje operativne obrade po «kleru» od toga (213 ili 73,19% dosjea katoličkih svećenika, 49 ili 16,83% muslimanskih vjerskih službenika i 39 ili 15,62% pravoslavnih svećenika) ; ovi podaci jasno govore da je Katolička crkva

od strane KPJ/SKJ, odnosno obavještajnih službi (u ovom slučaju SDB BiH) smatrana najopasnijim neprijateljem jugoslavenskog komunističkog režima

- na radu u inozemstvu iz SR BiH bilo je oko 150.000 radnika; prema evidenciji SDB RSUP-a BiH od **12.411** dosjea emigranata njih **6.871** ili **55,36%** odnosi se na hrvatsku emigraciju, **3.358** dosjea ili **27,05%** odnosi se na srpsku emigraciju, **2.182** ili **17,58%** na muslimansku emigraciju

INFORMBIRO

- nakon Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji, pa tako i u Hrvatskoj, usljedile su društveno-političke promjene, bio je to totalni preokret u odnosu prema dotadašnjim vrijednostima i shvaćanjima

- umjesto nacionalnih, građanskih, kršćanskih vrlina i vrijednosti isticani su klasna, nadnacionalna, internacionalna, ateistička načela

- kada su došli na vlast, komunisti su u prvim poratnim godinama sustavno zatvarali sve nacionalne ustanove, raspuštali udruge i društva, zabranjivali njihov rad i plijenili im imovinu; skidane su spomen-ploče, rušeni spomenici (npr. Jelačiću u Zagrebu, N. Tommasseu u Šibeniku i dr.)

- Zakonom o agrarnoj reformi i kolonizaciji iz kolovoza 1945., Zakonom o nacionalizaciji sredstava za proizvodnju 1946. i Zakonom o petogodišnjem planu 1947. najviše su bile pogođene agrarno i industrijski najrazvijenije republike. Kolonizacijom se u istočnoj Hrvatskoj i Vojvodini na imanja protjeranih Njemaca naseljavaju Srbi iz Hrvatske i BiH

- u ljeto 1948. izbio je spor između Tita i Staljina; Staljin se smatrao prvim čovjekom Kominterne i vođom svjetskog komunističkog pokreta i kao takvog su ga priznavali svi rukovodeći kadrovi partije i izvršavali njegove naloge; Tito i Jugoslavija su iza sebe imali karizmu pobjedonosne oslobodilačke borbe i druge/treće uspješne revolucije u svijetu, stoga su od SSSR-a tražili poštovanje svojih ratnih zasluga i posebnosti. U ljeto 1948. Staljin se poslužio Informbiroom komunističkih partija koje su na sastanku u Bukureštu donijeli Rezoluciju u kojoj teško optužuju Tita i pozvali su unutrašnje snage KPJ da ga ruše iznutra

- usljedio je žestoki obračun sa svim Staljinovim pristašama u KPJ, mahom prvoboraca koji su idealizirali «prvu zemlju socijalizma»

- tada je otvoren Goli otok, gdje je većina i završila, po metodama brutalnosti Goli otok je bio ravan najmračnijim staljinskim logorima

- na logore za informbirovce, **Goli otok** i **Grgur**, otpremljeno je **16.312** osobe

- prema službenim podacima Saveza komunista Jugoslavije, **55.663** osobe u državi označene su kao informbirovci, od toga ih je u ***BiH*** bilo **4.543**

- broj dosjea koje je vodila Služba državne sigurnosti u RH je između **100 000 – 150 000;**

	JUGOSLAVIJA	**Bosna i Hercegovina**
Broj registriranih **IB-ovaca**	55.663	4.343 (7,8%)
Uhićeno	16.312	2.219 (13,6%)
	29,30%	**51,09%**

LITERATURA:

1. Ivica Lučić, Sigurnosna politika Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine 1945. – 1990., Zagreb 2005.
2. Savka Dabčević Kučar, '71. hrvatski snovi i stvarnost; Zagreb 1997.
3. Ante Bruno Bušić, Jedino Hrvatska, Toronto 1983.

ŽRTVE OZN-e I UDBA-e U INOZEMSTVU

Djelovanje jugoslavenskih tajnih službi po hrvatskoj emigraciji

- Jugoslavija i komunistički poredak nisu se temeljili na legitimnoj volji hrvatskog naroda; Država i režim bez legitimiteta, koji se ne temelji na volji naroda, nema pouzdanog temelja za svoj opstanak i jedino ga može na neko vrijeme osiguravati nasiljem

- svjesni da Jugoslavija kao država niti njena vlast nemaju legitimiteta, a beskompromisni u nastojanju da osiguraju svoj opstanak, jugoslavenski je režim odlučio obračunati se sa svim državotvornim Hrvatima (koji su dovodili u pitanje njihov legitimitet), pa tako i s istaknutim hrvatskim političkim emigrantima, na najekstremniji i najbrutalniji mogući način

- predvodnici KPH znali su da politika jugoslavizma i boljševizma nije u hrvatskom narodu mogla naći ozbiljnije uporište, pa su smrtnim neprijateljem smatrali sve one koji su zastupali ideju hrvatske državne samostalnosti (posebno iz hrvatske emigracije)

- nakon rata, a i kasnije, žrtve jugoslavenske tajne policije nisu bili samo pripadnici ustaških i domobranskih postrojbi ili civilne osobe koje su beskompromisno zastupale ideju hrvatske državne neovisnosti, nego čak i partizanski i komunistički prvaci poput Ivana Gorana Kovačića, dr. Andrije Hebranga, ili bivšeg oficira a kasnije otpadnika iz JNA Zvonimira Kučara. Glavni kriterij za neprijateljstvo nije bila ideološka pripadnost lijeve ili desne provinijencije, nego u prvom redu pokazivanje sklonosti hrvatskom državotvornom i nacionalnom identitetu

- za fizičke likvidacije je bila zadužena OZNA, odnosno od 1946. UDB-a (Uprava državne bezbednosti) – od 1966. nakon Brijunskog plenuma i pada Aleksandra Rankovića SDB (Služba državne bezbednosti)

- sa svakim ubojstvom Jugoslavija je nastojala postići trostruki cilj:
  1. eliminirati problematičnu osobu
  2. zastrašiti druge političke protivnike
  3. ostaviti dojam da emigracija ratuje između sebe (svaka egzekucija bila je popraćena propagandom kako se tobože radi o međusobnim obračunima «ustaškog podzemlja»

- prvu prosudbu o tome, bi li nekog emigranta bilo nužno ili korisno likvidirati ili kindapirati, obično je donosio tzv. operativac na terenu, takvu prosudbu procjenjivao bi nadređeni iz njegove službe i prosljeđivao je republičkom centru SDB-e (pri republičkoj SDB Hrvatske postojao je službeni odjel koji se bavio samo hrvatskom emigracijom); zatim bi se tražio pristanak republičkog sekretara za unutarnje poslove, koji bi se prije donošenja odluke savjetovao s najužim suradnicima iz republičkog partijskog vodstva. Ako, i kad je prijedlog bio prihvaćen, prosljeđen je u saveznu centralu UBD-e (SDB-e) u Beograd, tamo bi najprije morao dobiti pristanak saveznog sekretara za unutarnje poslove i konačno odobrenje «Saveznog savjeta za zaštitu ustavnog poretka» na čelu kojeg je po položaju bio predsjednik Jugoslavije (Tito), odnosno kasnije predsjednik predsjedništva

- u razdoblju od 1946. do 1990. godine ukupno je bilo <u>**109 (stotinu i devet) napada OZN-e odnosno UDB-e i KOS-a na hrvatske emigrante**</u> u Europi ukupno 89 napada, u Sjevernoj Americi 9, u Južnoj Americi 6, u Australiji 2 i u Africi 2

- ako se to raščlani po pojedinim državama zapaža se da je najviše napada bilo u Njemačkoj - 56, u Francuskoj – 10, u Italiji – 9. Od toga je <u>67 ubijenih</u>, 29 neuspjelih pokušaja ubojstva, 4 ostvarene otmice, 5 neuspjelih otmica i <u>4 nestale</u> osobe za koje se opravdano smatra da su postale žrtvama jugoslavenskih terorističkih djelovanja; osim Hrvata žrtvame jugoslavenskih tajnih službi bili su još i 12 Srba i 4 Albanca

POPIS UDBINIH ŽRTAVA U HRVATSKOJ EMIGRACIJU

UBIJENI

1) Dr. Ivan Protulipac	1946.godine u Italiji
2) I1ija Abramović	1948. godine u Austriji
3) Dinka Domačinović	1960. godine u Argentini
4) Mate Miličević	1966. godine u Kanadi
5) Marijan Šimundić	1967. godine u SR Njemačkoj
6) Jozo Jelić	1967. godine u SR Njemačkoj
7) Mile Jelić	1967. godine u SR Njemačkoj
8) Petar Tominac	1967. godine u SR Njemačkoj
9) Vlado Murat	1967. godine u SR Njemačkoj
10) Ađelko Pemar	1967. godine u SR Njemačkoj
11) Hrvoje Ursa	1968. godine u SR Njemačkoj
12) Đuro Kokić	1968. godine u SR Njemačkoj
13) Mile Rukavina	1968. godine u SR Njemačkoj
14) Krešimir Tolj	1968. godine u SR Njemačkoj
15) Vid Maričić	1968. godine u SR Njemačkoj
16) Ante Znaor	1968. godine u Italiji
17) Josip Krtalić	1968. godine u Italiji
18) Nedjeljko Mrkonjić	1968. godine u Francuskoj
19) Pere Čović	1968. godine u Australiji
20) Mirko Čurić	1969. godine u SR Njemačkoj
21) Nahid Kulenović	1969. godine u SR Njemačkoj
22) Vjekolsav Luburić	1969. godine u Španjolskoj
23) Mijo Lijić	1970. godine u Švedskoj
24) Mirko Šimić	1971. godine u SR Njemačkoj
25) Ivo Bogdan	1971. godine u Argentini
26) Maksim Krstulović	1971. godine u Engleskoj
27) Drago Mihalić	1972. godine u SR Njemačka
28) Josip Senić	1972. godine u SR Njemačkoj
29) Dr. Branko Jelić	1972. godine u SR Njemačkoj
30) Stjepan Ševo	1972. godine u Italiji
31) Tatjana Ševo	1972. godine u Italiji
32) Rosemarie Bahrić	1972. godine u Italiji
33) Josip Buljan-Mikulić	1973. godine u SR Njemačkoj
34) Mate Jozak	1974. godine u SR Njemačkoj
35) I1ija Vučić	1975. godine u SR Njemačkoj
36) Ivica Miošević	1975. godine u SR Njemačkoj
37) Nikola Martinović	1975. godine u Austriji
38) Matko Bradarić	1975. godine u Belgiji
39) Vinko Eljuga	1975. godine u Danskoj
40) Stipe Mikulić	1975. godine u Švedskoj
41) Nikola Penava	1975. godine u SR Njemačkoj
42) Ivan Tuksor	1976. godine u Francuskoj
43) Ivan Vučić	1977. godine u SR Njemačkoj

44) Jozo Oreč 1977. godine JAR
45) Bruno Bušić 1978. godine u Francuskoj
46) Križan Brkić 1978. godine u SAD
47) Marijan Rudela 1979. godine u SAD
48) Zvonko Štimac 1979. godine u SAD
49) Goran Šećer 1979. godine u Kanadi
50) Cvitko Cicvarić 1979. godine u Kanadi
51) Nikola Miličević 1980. godine u SR Njemačkoj
52) Mirko Desker 1980. godine u SR Njemačkoj
53) Ante Kostić 1981. godine u SR Njemačkoj
54) Mate Kolić 1981. godine u Francuskoj
55) Petar Bilandžić 1981. godine u SR Njemačkoj
56) Ivan Jurišić 1981. godine u SR Njemačkoj
57) Mladen Jurišić 1981. godine u SR Njemačkoj
58) Stanko Nižić 1981. godine u Švicarskoj
59) Ivo Furlić 1981. godine u SR Njemačkoj
60) Đuro Zagajski 1983. godine u SR Njemačkoj
61) Franjo Mikulić 1983. godine u SR Njemačkoj
62) Milan Župan 1983. godine u SR Njemačkoj
63) Stjepan Đureković 1983. godine u SR Njemačkoj
64) Slavko Logarić 1984. godine u SR Njemačkoj
65) Franjo Mašić 1986. godine u SAD
66) Damir Đureković 1987. godine u Kanadi
67) Ante Đapić 1989. godine u SR Njemačkoj

NEUSPJELA UBOJSTVA

1) Mate Frković 1948. godine u Austriji
2) Dr. Ante Pavelić 1957. godine u Argentini
3) Dr. Branko Jelić 1957. godine u SR Njemačkoj
4) Tomislav Lesić 1964. godine u Australiji
5) Obitelj Deželić 1965. godine u SR Njemačkoj
6) Ante Vukić 1968. godine u SR Njemačkoj
7) Mirko Grabovac 1969. godine u SR Njemačkoj
8) Dr. Branko Jelić 1970. godine u SR Njemačkoj
9) Vlado Damjanović 1970. godine u SR Njemačkoj
10) Dr. Branko Jelić 1971. godine u SR Njemačkoj
11) Gojko Bošnjak 1972. godine u SR Njemačkoj
12) Nikola Vidović 1972. godine u Francuskoj
13) Dane Šarac 1973. godine u SR Njemačkoj
14) Gojko Bošnjak 1973. godine u SR Njemačkoj
15) Miro Barešić 1974. godine u Švedskoj
16) Dane Šarac 1974. godine u Francuskoj
17) Pavle Perović 1974. godine u SR Njemačkoj
18) Stipe Bilandžić 1975. godine u SR Njemačkoj
19) Pavle Perović 1976. godine u SR Njemačkoj
20) Stipe Bilandžić 1977. godine u SR Njemačkoj
21) Franjo Goreta 1980. godine u SR Njemačkoj
22) Luka Kraljević 1982. godine u SR Njemačkoj
23) Luka Kraljević 1983. godine u SR Njemačkoj
24) Danica Glavaš 1986. godine u SAD

25) Miro Barešić	1987. godine u Švedskoj
26) Ante Tokić	1988. godine u Australiji
27) Tomislav Naletelić	1988. godine u SR Njemačkoj
28) Nikola Štedul	1988. godine u Škotskoj
29) Slavica Barešić	1989. godine u Paragvaju

OTMICE

1) Drago Jilek	1949. godine iz Italije
2) Krunoslav Draganović	1967. godine iz Italije
3) Vjenceslav Čižek	1977. godine iz Halije
4) IvicaNovaković	1987. godine iz SR Njemačke

NEUSPJELE OTMICE

1) Dr. Branko Jelić	1950. godine iz SR Njemačke
2) Ankica Zubić- IIek	1970. godine iz Brazila
3) Franjo Mikulić	1979. godine iz Francuske
4) Alija Koso	1971. godine iz Brazila
5) Ante Medolić	1973. godine iz Brazila

NESTALI

1) Zlatko Milković	1949. godine u Francuskoj
2) Zvonimir Kučar	1963. godine u Francuskoj
3) Geza Pašti	1965. godine u Francuskoj
4) Stjepan Cmogorac	1972. godine u Austriji

- hrvatska politička emigracija bila je stavljena pod sasvim druge uvjete od ostalih emigrantskih skupina, od kojih većina ne samo da su bile bolje zaštićene od likvidacija, nego su bile u svom političkom djelovanju i aktivno pomagane

- to je zbunilo i libijskog vođu Moammara Gaddafia koji je kako izgleda, i sam odlučio po jugoslavenskom receptu rješavati se svojih političkih protivnika. Naime, nakon što je u Europi poginulo nekoliko libijskih političkih emigranata, Muammar Gaddafi je bio izložen velikoj kritici i pritisku zapadnih demokracija, pa i prijetnjom sankcijama i drugim vidovima kažnjavanja, ukoliko ne prestane s takvim ubojstvima. Stoga je u jednom intervjuu njemačkom tjedniku Spiegel rekao i sljedeće: «Tito šalje agente u Federalnu republiku Njemačku s mandatom da tamo likvidiraju njegove hrvatske protivnike. Ali Titov ugled u Njemačkoj zbog toga nije narušen. Zašto je Titu dozvoljeno da to čini a meni nije? Štoviše, ja nisam, kao što sam već rekao, osobno dao zapovijed za likvidaciju bilo koga na stranom teritoriju.»

1. Nikola Štedul, Hrvatski žrtvoslov, Zagreb 2000.
2. Bruno Bušić, Jedino Hrvatska, Toronto 1983.
3. Božo Vukušić, Tajni rat Udbe protiv hrvatskog iseljeništva, Zagreb 1998.